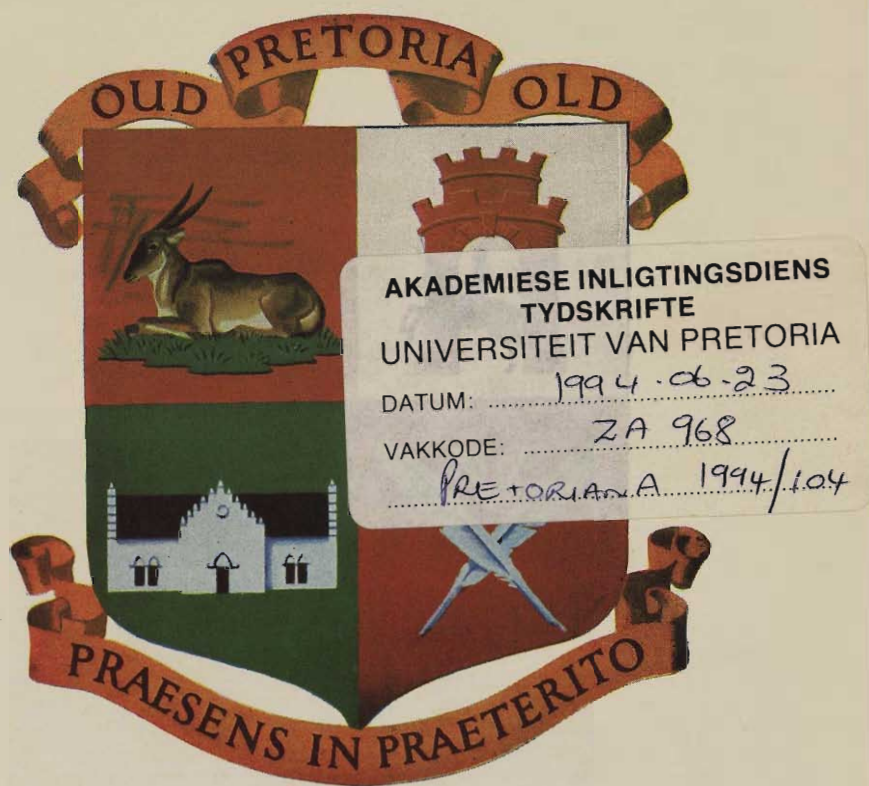

Pretoriana

**TYDSKRIF VAN DIE PRETORIASE HISTORIESE VERENIGING:
GENOOTSKAP OUD-PRETORIA**

**JOURNAL OF THE PRETORIA HISTORICAL ASSOCIATION:
OLD PRETORIA SOCIETY**

PRYS R 8,00 PRICE

PRETORIANA Nr/No 104 - Maart/March 1994, Tydskrif van/Journal of die Pretoriase Historiese Vereniging: Genootskap Oud-Pretoria the Pretoria Historical Association: Old Pretoria Society

Bestuurslede/Committee members:

Dr.N.A.Coetzee, voorsitter/chairman, telefoon (012) 46 3142

Mnr./Mr.W.J.Punt, ondervoorsitter/vice-chairman, waaksaamheid

Mev./Mrs.D.E.Nel, sekretaresse/secretary, telefoon 343-2790 huis

Mnr/Mr.L.E.Cloete, verteenwoordiger van die Stadsraad Pretoria

Mnr/Mr.T.E.Andrews, redakteur van die "Nuusbrief"/"Newsletter" en bewaring van begraaftplase

Mev./Mrs.M.Andrews, organisasie van toere/organization of tours

Mev./Mrs.M.Beess, posbestellings/deliveries to the postoffice

Mnr./Mr.A.Jansen, lid Komitee vir kultuurontwikkeling van die Stadsraad van Pretoria

Dr.C.de Jong, redakteur van/editor of "Pretoriana",tel.(012)348-3111

Mnr./Mr.W.du Plessis, skooltuine/schoolgardens

Mnr./Mr.D.Panagos, forte/forts

Mnr./Mr.L.P.Prinsloo, penningmeester/treasurer

Mej./Miss E.Viljoen. organisasie van byeenkomste / functions

Mev./Mrs.M.L.Willmer, argief/archive, telefoon (012) 70 3052

Die posbusnommer van die sekretariaat is 4063, Pretoria 0001. The post office box of the secretariat is 4063, Pretoria 0001.

VERSOEK AAN DIE LEDE EN LESERS

Die uitgawes van "Pretoriana", sowel oues as resentes, het toenemende waarde vir historici en belangstellendes van ander rigtings. Daarom sal die bestuur graag uitgawes van "Pretoriana" van U ontvang en U dankbaar wees. Sommige van ons lede moet na 'n kleinere woning verhuis en moet dan van baie boeke en tydskrifuitgawes ontslae raak. Eulle kan dan gerieflik hul oortollige "Pretoriana's" aan die bestuur oordra en wag daarvoor ons bestuurslid Mnr.Anton Jansen skakel, by sy huis op (012)998-9406 of in sy kantoor op (012) 804-1023. Hy sal dan reël dat hy of iemand namens hom die aangebode "Pretoriana's" by U sal afhaal.

Die redakteur

Die inhoudsopgawe van die onderhawige nommer staan op die agterkant van die omslag. The table of contents of this issue is on the reverse side cover.

Die Bestuur in 1987 - Van links na regs: voorste ry, sittende: Dr. C. de Jong, Mnr. W.J. Punt, Dr. N.A. Coetzee (voorsitter), Mev. M.L. Willmer, Mnr. T.E. Andrews; agterste ry, staande: Mnr. S. de K. Venter (lid Stadsraad), Mnr. R. Tomlinson, Mev. S.W. Jacobs, Mev. I. Vermaak, Mev. M. Andrews, Dr. H.J. Petrick, Mnr. D. Eksteen.

Foto: Mnr. Dotman Pretorius, Augustus 1987

J. PLOEGER, "VEERTIG JAAR GENOOTSKAP OUD-PRETORIA (6) - DIE TYDPERK 1984-1985"¹⁾

42. Notule van die bestuursvergadering van 7.5.1984, gehou ten huise van mnr. en mev. T.E. Andrews

Uit die ingekome korrespondensie blyk o.m. dat Raadslede S. Venter en P. Kruger die Stadsraad in die GOP verteenwoordig. Op voorstel van mnr. A. Jansen is eenparig besluit om die Genootskap se eresertifikaat aan mnre. T.E. Andrews en Willem J. Punt toe te ken. Ses nuwe lede is voorgestel en aanvaar.

Mev. M. Andrews rapporteer dat die toer na Kimberley 'n wins van R500,00 opgelewer het. Die volgende toer sal na begraafplase in Johannesburg onderneem word (26.5.1984). Op 18.8.1984 sal onder leiding van die Johannesburgse Historiese Vereniging 'n toer na die Goudstad onderneem word.

Prof. Dr. F.J. du Toit Spies se bedanking as redakteur van "Pretoriana" weens gesondheidsredes is met spyt aanvaar en sy opvolger prof. Dr. C. de Jong is as nuwe redakteur verwelkom. Hy sal ondersoek of die blad goedkoper uitgegee kan word en "Pretoriana" nr. 86 sal omstreeks Oktober 1984 onder sy leiding verskyn.

Dr. Petrick vermeld dat die Booyens-begraafplaas skoongemaak en die gedenksteen gereed is. Alles sal ten spoedigste deur A. Jansen opgerig word.

1) Die voorgaande aflevering is gepubliseer in "Pretoriana" no.100, April 1992.

Die Stadsraad deel mee dat spreiligte op die Ou Begraafplaas (Kerkstraat) aangebring word om vandalisme teen te gaan. Mnr. Willem J. Punt deel mee dat Krygkor die terrein by die Erasmus-landhuis van die Transvaalse Provinsiale Administrasie oorneem en die landhuis wil bewaar en benut. Die voorsitter sal 'n onderhoud met mnr. Bell reël om die GOP se siening te verduidelik. Dieselfde bestuurslid rapporteer i.v.m. historiese wandelpaai dat beplan word om met die Kamer van Koophandel as saamroeper 'n verteenwoordigende vergadering te belê om gestalte aan die plan te gee. Verder vermeld hy dat die Pretoriase Argitektuurvereniging 'n lys van historiese geboue sal opstel. Hy en mnr. Melt van Niekerk sal die GOP by dié vereniging verteenwoordig.

43. Notule van die bestuursvergadering van 4.6.1984 gehou ten huise van mnr. en mev. T.E. Andrews

Diverse inkomende korrespondensie, o.m. van die Stadsraad, is ter tafel gelê. Onder die uitgaande korrespondensie is 'n brief waarin 'n museum in die Erasmus-landhuis aan Krygkor voorgestel word. Die Stadsraad en die Departement Nasionale Opvoeding is in 'n ander skrywe om 'n moontlike subsidieverhoging gevra.

Die toer na Johannesburg het goed verloop en mev. Andrews het die volgende toer na Krugersdorp (23.6.1984) aangekondig. Dr. Coetsee sal as verteenwoordiger by die Simon van der Stel Stigting o.m. oorvleueling van take bespreek. Prof. Dr. C. de Jong deel mee dat "Pretoriana" voorlopig by die Victoria-drukkery gedruk word. Hy het gebrek aan artikels en stel voor dat wyle mnr. J.J. Kirkness in 'n bydrae gedenk word.

Mev. M. Andrews tree tydelik as tesourier op. AVBOB kan die steen op of na 9.6.1984 op die Booyens-grafte oprig en mnr. Anton Jansen het die heining voltooi. Mnr. Willem J. Punt vermeld dat hy verneem het dat die voormalige tremloods gesloop word. Hy stel voor dat Raadslid S. de K. Venter versoek word om 'n onderhoud met die GOP te reël.

44. Notule van die bestuursvergadering van 2.7.1984, gehou ten huise van mnr. en mev. T.E. Andrews

Die voorsitter, Dr. N.A. Coetsee, sal 'n artikel oor wyle mnr. J.J. Kirkness vir die "Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek" en "Pretoriana" skryf. Hy sal ook 'n onderhoud met Krygkor aanvra. Vier nuwe lede word voorgestel en aanvaar. Veertig lede het aan die toer na Krugersdorp deelgeneem, aldus mev. M. Andrews. Mnr. Andrews sal lede op 'n staptoer deur die Ou Begraafplaas, Kerkstraat-Wes, begelei. Mev. Andrews het vermeld dat daar R2 300,00 in die lopende rekening is. Die voorsitter bedank prof. Dr. H. Petrick vir al sy werk i.v.m. die Booyens-grafte. Eeretoekennings sal aan die vroeëre Posmeester-generaal Rive en Administrateur Cruywagen uitgereik word.

45. Notule van die bestuursvergadering van 6.8.1984 gehou ten huise van mnr. en mev. T.E. Andrews

Onder die ingekome korrespondensie was 'n brief i.v.m. die J.J. Kirkness-gedenkplate met die versoek aan Dr. C. Bakkes van die RGN om die bewoording na te gaan. Twee nuwe lede is voorge-

stel en aanvaar. Aan die staptoer deur die Ou Begraafplaas het 14 persone deelgeneem. Mnr. T.E. Andrews het voorgestel om 'n klein komitee i.v.m. die NZASM-herdenking (1987) saam te stel. In verband met "Pretoriana" het redakteur prof. Dr. C. de Jong verklaar dat kopie geleidelik ontvang word. Fondse is vir die volgende uitgawe beskikbaar. Mev. Andrews vermeld dat daar R2 366,00 in die spaar- en R1 400,00 in die lopende rekening aanwesig is. Rommel is in die Booyensens-begraafplaas opgeruim. Mnr. Bothma het die grafstene en die gedenksteen i.v.m. oprigting op die terrein afgelaai. Mnr. Willem J. Punt vestig die aandag daarop dat die Sammy Marks-landhuis op Zwartkopjes kragtens die boedel aan NASKO toegewys is.

46. Notule van die bestuursvergadering van 3.9.1984 gehou ten huise van mnr. en mev. T.E. Andrews, Douglasstraat 41, Colbyn

Mnr. Willem J. Punt tree as voorsitter op. 'n Hulptoekenning is volgens die inkomende korrespondensie van die Stadsraad ontvang. Die Departement Nasionale Opvoeding is om steun vir die boekjaar 1985/1986 gevra (20.8.1984). Vyf nuwe lede is voorgestel en aanvaar.

Volgens mev. Andrews was die toer na Johannesburg, waar o.m. 'n myn besoek is, 'n sukses. Die bustoer na Suikerbosrand vind op 29.9.1984 plaas. Tewens verklaar mev. Andrews dat daar R5 366,00 in die spaar- en R641,00 in die lopende rekening is. Vir grafteversorging is R480,00 betaal.

Die Booyensens-gedenksteen is opgerig. Verdere skoonmaak van die terrein is beplan en prof. Dr. Petrick word lof toegeswaai vir sy werk. Mnr. Melt van Niekerk vestig die aandag daarop dat die Fort Wonderboom onder die natuurgebied van die Magaliesberg sal val. Mnr. Willem J. Punt deel o.m. mee dat met die herstel van die Kynoch-gebou begin word.

47. Notule van die bestuursvergadering van 1.10.1984 gehou ten huise van mnr. en mev. T.E. Andrews

Daar is o.m. inkomende korrespondensie i.v.m. die Booyensens-grafte. Vyf nuwe lede word voorgestel en aanvaar. Die volgende toer vind, aldus mev. M. Andrews, na die Sammy Marks-landhuis plaas. Die Novembertoer is na die opelugmuseum, Broederstroom.

Prof. Dr. C. de Jong stel voor dat die prys van "Pretoriana" na R3,00 verhoog word. Die bestuur keur dit goed. "Pretoriana" se inhoud vorder na wense. Die GOP se spaarrekening staan op R5 366,00, die lopende rekening op R911,00.

Dit word besluit om gedenkplate op die grafte van wyle Dr. W.H.J. Punt-, DVD, en Dr. Hermann M. Rex (Rustenburg) op te rig. Daarna word die program i.v.m. die onthulling van die Booyensens-grafte bespreek. Die voorsitter, Dr. N.A. Coetzee, deel mee dat hy Staatspresident S.J.P. Kruger se Bybel in Pretoria opgespoor het. Mnr. Willem J. Punt rapporteer dat die Burgerlike Trust aan die Lewis en Marksgebou werk en stel voor dat die Kynoch-gebou as 'n teatermuseum of vir tuisnywerheid ingerig word. Hy deel ook mee dat die ou Koningin Wilhelminaboom (Burgerspark) kwyn en besig is om te sterf. Mnr. T.E. Andrews is gevra om toe te sien dat 'n nuwe boom geplant word.

48. Notule van die bestuursvergadering van 5.11.1984, gehou ten huise van mnr. en mev. T.E. Andrews

Die ingekome en uitgaande korrespondensie is afgehandel en daarna is vier nuwe lede voorgestel en aanvaar. Twee busse vol belangstellendes het "Zwartkopjes Hall" besoek. Die "Nuusbrief" was gepos, aldus mnr. T.E. Andrews en prof. Dr. C. de Jong het die drukproewe van "Pretoriana" nagegaan. Die volgende uitgawe sal uit 600 eksemplare van 68 bladsye beslaan en die drukkoste sal R1 782,00 bedra. Mev. Andrews het aangekondig dat daar 'n bedrag van R5 366,00 in die spaar- en R612,00 in die lopende rekening was. Prof. Dr. H. Petrick het gekla dat die perseel van die Booyens-grafte oorgroei is met onkruid. Hy het belowe om briewe uit te stuur met uitnodigings aan belangstellendes om die onthulling van die gedenksteen en die kopstukke by te woon. Die voorsitter sal die Stadsraad i.v.m. die kranslegging nader. Die GOP sal ook 'n krans verskaf.

Mnr. Willem J. Punt het meegedeel dat die Stigting Simon van der Stel die Transvaalse Provinsiale Administrasie laat weet het dat die Capitol-teater gesloop kan word. Ander wil die gebou behou en die Wurlitzer-orel terugbring. Besluit is dat mnr. Repton die mededingende skooltuine sal beoordeel.

Daar word deur mnr. Willem J. Punt voorgestel dat die GOP keramiekplate gebruik om plekke aan te dui. Die voorsitter het verklaar dat mettertyd 'n nuwe plaat by "Kaya Rosa" (UP) aangebring sal word. Mnr. Punt deel ten slotte mee dat die oordrag van die gerestoureerde Leeubrug (Arcadiabrug) op 3.12.1984 sal plaasvind.

49. Notule van die bestuursvergadering van 4.2.1985, gehou ten huise van mnr. en mev. T.E. Andrews

Onder die ingekome briewe was 'n voorstel om prof. Dr. F.J. du Toit Spies as erelid te benoem (16.1.1985), briewe van die Stadsraad i.v.m. hulptoekening, die voormalige tremloods en Fort Wonderboom. Onder die uitgaande korrespondensie was 'n skrywe van die bestuur oor vandalisme in die Ou Begraafplaas (Kerkstraat), die skoonmaak van die Booyens-grafte (8.2.1985), die ontvangs van argiefmateriaal (12.2.1985) en 'n mededeling oor die wenners van die skooltuine-wedstryd (11.2.1985). Daar is 37 nuwe lede voorgestel en aanvaar. Mev. M. Andrews het die braai (van November 1984) as gesellig beskryf en 'n toer na die waterorrel, na die suide (26.2.1985) en die Paasnaweek aangekondig. Die kaartjiesverkoop vorder goed.

Die voorsitter maak gewag van die ontvangs van 'n puik uitgawe van die "Nuusbrief" en prof. Dr. C. de Jong kondig aan dat daar genoeg stof vir "Pretoriana" nr. 87 is. Prof. Dr. H. Petrick het in verbinding getree met die dorpsraad van Belfast oor mev. O'Neill se graf in die Ou Begraafplaas. Die dorpsraad beskou die onderhoud nie as hulle verantwoordelikheid nie. Daar is besluit om 'n kwotasie by AVBOB aan te vra.

Dr. N.A. Coetzee en mnr. Willem J. Punt het 'n onderhoud met die Administrateur oor die Erasmus-landhuis gevoer. Krygkor sal met die GOP in aanraking kom i.v.m. die restaurasie en bewaring van die huise en opstalle.

Die skooltuine is beoordeel. Mnr. Willem J. Punt het die vergadering van die Erfeniskomitee (op 17.1.1985) bygewoon. Van oor die hele land het belangstellendes gekom om die opstel van landswye bewaringslyste te bespreek. Daar was 'n goeie samewerking met die Stadsraad en die fotografiese afdeling van NASKO.

Dr. N.A. Coetzee het belowe om die seremonie i.v.m. die ont-hulling van die Kirkness-naamplate te reël. Daar is besluit om, op voorstel van mev. M. Andrews, vier funksies, o.m. die Alge-mene Jaarvergadering en Stigtersdag, te hou. Dié funksies is al-gemeen aanvaar. Mnr. Mervyn Emms het mej. Mary Gun as erelid voorgestel. Sy is reeds lewenslid. Dit kan gelyktydig met die aanbieding van die erelidmaatskap aan prof. Dr. F.J. du Toit Spies plaasvind.

50. Notule van die bestuursvergadering van 4.3.1985, gehou ten huise van mnr. en mev. T.E. Andrews

Verklaar is dat die SA Polisie teen vandale in die Ou Be-graafplaas (Kerkstraat) opgetree het, maar dat vandalisme weer plaasvind. Die voorsitter sal die aangeleentheid met die Direk-teur van Parke bespreek. Vyf nuwe lede is voorgestel en aan-vaar. Die "Nuusbrief" het gereed gekom en "Pretoriana" was by die drukker. Prof. Dr. C. de Jong het verklaar dat hy voldoende stof vir "Pretoriana" nr. 88 besit. Aan kas was R3 432,00. Dr. N.A. Coetzee wou die instandhouding van 'n groot aantal ou graf-te met die RGN bespreek. Mnr. Lemmer het gerapporteer dat leer-linge van die Hoërskool Wonderboom die terrein by Fort Wonderboom gaan skoonmaak. Mnr. Willem J. Punt het aangekondig dat die in-ligting i.v.m. die historiese Kerkstraat-wandelpad gereed is om gedruk te word.

51. Notule van die bestuursvergadering van 6.5.1985, ten huise van mnr. en mev. T.E. Andrews

Mev. H. Smit sal as tesourier optree. Die voorsitter (Dr. N.A. Coetzee) maak melding van 'n skenking van R1 000,00 van mnr. J.N. Kirkness vir die September-uitgawe van "Pretoriana", waarin die artikel van wyle mnr. J.J. Kirkness sal verskyn. Hy bied ook aan om die koste van die naamplaat/gedenkplaatfunksie by die Hoof-poskantoor te betaal. Vier nuwe lede, onder wie mev. H. Smit, is voorgestel en aanvaar. Die toer na Warmbad en die uitnodiging aan die GOP om 'n funksie by Diamond Hill (Donkerhoek) by te woon op 8.6.1985 is deur mev. M. Andrews genoem. Sy het voorgestel dat "Swartkopjes Hall" na die funksie besoek word.

Prof. Dr. C. de Jong het daarna aangekondig dat "Pretoriana" nr. 87 ongeveer R2 000,00 sal kos. Dr. Coetzee het te kenne ge-gee dat hy die Stadsraad om 'n vergrote geldelike bydrae sal vra. 'n Volgende uitgawe van "Pretoriana" word vir Oktober/November 1985 beplan. Die eerste prys in die skooltuine-wedstryd is deur die voorsitter, Dr. N.A. Coetzee, aan die Laerskool Rachel de Beer oorhandig. Aangaande die Erfeniskomitee het mnr. Willem J. Punt meegedeel dat boeke i.v.m. optekening van besonderhede aan-gaande geboue en foto's gereed is. Mnr. Melt van Niekerk het reeds foto's geneem. Mnr. Punt het die bestuur ook ingelig dat 'n komitee gestig is om 'n gedenkteken op te rig m.b.t. bydraes wat Nederlanders en oud-Nederlanders tussen 1850 en 1950 ten op-

sigte van Pretoria gelewer het. Die voorsitter is mnr. Boet Kloppers en ontvang bydraes. Die eerste skenking het van mev. M.L. Willmer (gebore Velthuysen) gekom.

52. Notule van die 37ste Algemene Jaarvergadering van 24.4.1985, gehou in die Nasionale Kultuurhistoriese Museum, Boomstraat

Tydens die afgelope boekjaar was die bestuur soos volg saamgestel: Dr. N.A. Coetzee (voorsitter), mnr. Willem J. Punt (visevoorsitter), mev. M. Andrews (tesourier), prof. Dr. C. de Jong ("Pretoriana"), mev. M.L. Willmer (sekretaresse), mev. I. Vermaak (hulpsekretaresse), mev. A. Dreyer (argivaris), mnr. T.E. Andrews ("Nuusbrief"), prof. Dr. H.C. Petrick (historiese grafte), mnre. N. Lemmer (forte) en M. Emms (funksies) en mnr. Melt van Niekerk (kultuursake).

Die Stigtersdag van Pretoria is in 1984 na die onthulling van stene op die Booyens-grafte deur die Burgemeester en sy gade geopen. Die voorsitter (Dr. N.A. Coetzee) het dank aan prof. Dr. H.C. Petrick en ander helpers betuig. Hy het ook die hoë peil van "Pretoriana" geroem. Brons gedenkplate wat deur mnr. John Niven Kirkness gefinansier is, sal - ooreenkomstig besluite - aan bouwerke en op terreine aangebring word.

Die onderhoud oor die benutting van die terrein van die Erasmus-landhuis het op 30.11.1984 plaasgevind. Die Doors Erasmus-grafte is opgegrawe en die stoflike oorblyfsels is by die gerestoureerde woning van die genoemde Erasmus herbegrawe.

Die vandalisme in die Ou Begraafplaas is deur die voorsitter in die loop van die reeds voorafgegane en verdere dele van sy jaaroorisig, ten sterkste betreur.

Verder het hy die volgende besonderhede aangeroei:

Die voortgaande herstel van Fort Wonderboom, die hulp wat die GOP met die instelling van historiese wandelpaaie verleen, die uitslae van die skooltuinwedstryd (wat in 1955 begin het) en die werk van beoordelaar, mnr. R.E. Repton, bustoere, bewaring van geboue, die aanbring van gedenkplate op die grafte van Dr. W.H.J. Punt, DVD, en Dr. Hermann M. Rex, sowel as by die nuwe, heropgeboude "Kaya Rosa", die finansiële toestand, padtekens, straatnaamborde, argiefaanwinste en die toekenning van eretoekenings (aan mnr. Rive en Administrateur Cruywagen), sowel as van meriete-sertifikate (aan mnre. Anton Jansen, mnr. Willem J. Punt, prof. Dr. F.J. du Toit Spies, Dr. N.A. Coetzee en mnr. T.E. Andrews).

Aan die slot van sy verslag het die voorsitter o.m. getuig: "Die Genootskap Oud-Pretoria gaan voort met sy belangrike doelstellings, die bewaring van die historiese erfenis van Pretoria en sy omgewing, en vir sy diens as 'Historiese Vereniging'."

Oorgaande na die algemene gedeelte van die Algemene Jaarvergadering is o.m. verklaar dat die Direkteur van Parke van die Stadsraad uitsluitend verantwoordelik is om die begraafplaas, in hierdie geval ook die Ou Begraafplaas, netjies te hou. Sy plig is nie om gebreekte grafstene te laat herstel nie. Die vraag is gestel om 'n fonds in die lewe te roep om gebreekte grafstene op 'n Rand-vir-Rand-grondslag te herstel.

Die verkiesing van die GOP-bestuur vir 1985/1986 het soos volg verloop: Dr. N.A. Coetzee (voorsitter), mnr. Willem J. Punt (vise-voorsitter), mev. M.L. Willmer (sekretaresse), mev. I. Vermaak (assistent-sekretaresse), mev. H. Smit (tesourier), prof. Dr. C. de Jong (redakteur "Pretoriana"), mev. M. Andrews (toere), mnr. T.E. Andrews ("Nuusbrief"), prof. Dr. H.C. Petrick (grafte), mnre. N. Lemmer, M. van Niekerk en Willem J. Punt (navorsing, erfenisse), mnr. R. Tomlinson (forte) en mev. F. Fourie (funksies).

Die gasspreker was vervolgens Dr. Ben Cronjé, direkteur, NASKO.

53. Notule van die bestuursvergadering van 6.5.1985, gehou ten huise van mnr. en mev. T.E. Andrews

(L.W. Nie opgespoor nie.)

54. Notule van die bestuursvergadering van 3.6.1985, gehou ten huise van mnr. en mev. T.E. Andrews

Onder die ingekome korrespondensie was o.m. die volgende briewe: Van AVBOB i.v.m. die inskripsie op die naamplaat van wyle Dr. W.H.J. Punt, DVD (27.5.1985) en 'n skrywe i.v.m. jeugherberg by of in Fort Wonderboom (7.5.1985). Onder die uitgaande korrespondensie word die aandag op 'n brief i.v.m. die Wurlitzer-orrel (21.3.1985) en die O'Neill-huis, Laingsnek (7.5.1985) genoem. Vyf nuwe lede is voorgestel en aanvaar. Mev. Andrews het die toer na Hartebeestpoortdam en die Preller-huis, die graf van Deborah Retief en 'n ou skooltjie as geslaag beskryf. Die volgende toer (15.6.1985) staan in verband met museums. Finansiëel was die GOP, met R1 066,00 in die spaar- en R778,00 in die lopende rekening, gesond.

Wat die beskadigde grafstene op die Ou Begraafplaas (Kerkstraat) betref, is 'n persoon aangestel om herstelwerk te verrig.

I.v.m. straatname het die Tegnikon, op sy eie gebied (die Philip Nelpark) bestaande name verander. Sommige van die nuwe benamings was, aldus die notule, sonder betekenis. Mnr. T.E. Andrews het op herstel van dié ou name aangedring wat 'n verbintenisse met Pretoria het.

Mnr. Tomlinson het meegedeel dat Fort Wonderboom 'n netjiese voorkoms het. Mev. Suzette Jacobs het die sorg oor skooltuine oorgeneem. Volgens mnr. Willem J. Punt is die Instituut van Argitekture besig om 'n register van elke gebou op te stel. Mnr. T.E. Andrews het, vir dié doel, reeds 'n aantal foto's geneem. Die bestuur het sy dank teenoor hom betuig.

I.v.m. naamplaat is verklaar dat die plaat vir ing. G.A.A. Middelberg in 1987 aangebring word. Mnr. Willem J. Punt het meegedeel dat die Tivoli-bioskoop (Andriesstraat), langs die munisipale biblioteek, die oudste was en daarop aangedring dat 'n plaat op die bestaande gebou aangebring word. Ook is hy van mening dat die NZASM-brug as 'n nasionale gedenkwaardigheid verklaar moet word.

'n Funksie en 'n skyfievertoning vind op 26.6.1985 by NASKO plaas.

55. Notule van die bestuursvergadering van 1.7.1985, gehou ten huise van mnr. en mev. T.E. Andrews

Mnr. Willem J. Punt tree as voorsitter op. Drie nuwe lede word voorgestel en aanvaar. Ook danksy mej. Turkstra se aandeel was die museumtoer, aldus mev. Andrews, besonder goed. 'n Stap-toer in die Ou Begraafplaas word vir 17.8.1985 beplan, terwyl Dr. Norwich op 7.9.1985 'n toer deur Johannesburg sal lei. Prof. Dr. C. de Jong beskik, volgens sy mededeling, oor voldoende kopie vir die uitgawe van September/Okttober van "Pretoriana". Die voorsitter vestig die aandag daarop dat aanbeveel is dat die benaming Atterburyweg na Hans Strijdomweg verander word. Hy vra straatname vir die straatnaambank en meer verteenwoordiging deur die GOP op die Stadsraad se straatnamekomitee. Daar is opgemerk dat die eerste bioskoop in Pretoria die "Vaudette" was. Dié gebou, waarvan die ligging ongelukkig nie aangedui is nie, behoort aan die Departement van Openbare Werke. Reëlings m.b.t. Pretoria se Stigtersdag-byeenkoms is by die Kulturele-kompleks (Broederstroom) getref. Mnr. Willem J. Punt sê dankie vir die skyfievertoning by die NASKO-byeenkoms en bedank mnr. Hannes Meiring vir sy bydrae.

56. Notule van die bestuursvergadering van 5.8.1985, gehou ten huise van mnr. en mev. Willem J. Punt, Charlesstraat 479

Onder die ingekome korrespondensie is o.m. die jaarlikse toelae van R250,00 van die Departement van Kultuursake en die toelae (R225,00 en R135,00) van die Stadsraad. Die skenking van R1 000,00 van mnr. J.N. Kirkness is ontvang. Verder was daar briewe i.v.m. die straatname in die Philip Nel-park (13.9.1984, 28.6.1985, 24.7.1985) en van die Stadsraad oor die voormalige tremloods.

Vyf nuwe lede is voorgestel en aanvaar. Die toer na Johannesburg is op 7.9.1985 vasgestel, terwyl die spaar- en tjekrekenings onderskeidelik R2 174,00 en R2 614,00 bedra het.

Mnr. Willem J. Punt deel mee dat die benaming Atterburyweg deur Hans Strijdomweg vervang word en stel 'n skriftelike protes voor en dat daarop aangedring word dat vier lede van die GOP op die straatnamekomitee moet dien. Mnr. Kirkness betaal vir die straatnaamborde Kirkness- en Nivenstraat.

Mnr. Punt kondig aan dat die voormalige Capitol-bioskoop gered word en dat die terugkoop van die Wurlitzer-orrel in die hande van die Burgerlike Komitee is. Daar word voorgestel om 'n blou naamplaat by die NZASM-brug aan te bring.

1) Die voorgaande aflewering is gepubliseer:

Aflewering 1 in "Pretoriana" no. 94, November 1988
 Aflewering 2 in "Pretoriana" no. 95, April 1989
 Aflewering 3 in "Pretoriana" no. 96, November 1989
 Aflewering 4 in "Pretoriana" no. 98, April 1991
 Aflewering 5 in "Pretoriana" no. 100, April 1991

(word vervolg)

BRITISH BLOCKHOUSES IN THE PRETORIA AREA 1900-1902

by Richard Tomlinson

When I moved to Port Elizabeth with my wife in March 1989, I promised the Old Pretoria Society that I would briefly record the results of my spare-time investigations into the blockhouses of the Second Anglo-Boer War (1899-1902) in the Pretoria area over a period of nine years. This is the reason for this article.

I started my study of this subject in 1980 when I came across some stone foundations of walls on Struben Kop in Pretoria's eastern suburbs. When I made some enquiries with "learned" people in the town, I found that very little information was available on British fortifications of this period in South Africa, and I then decided that I would have to undertake my own research. In an investigation of this type, one meets many people who freely give help, advice and information of all sorts and on whom one comes to rely; these people who assisted me are acknowledged at the end of this article. I wish therefore to emphasise that this study is by no means a solo effort and is also not complete, and I hope that others will continue where I have left off.

What is a blockhouse?

A "blockhouse" is a small fort or tower which is designed to "block" a feature of the landscape, such as a mountain pass or "poort", a section of mountain ridge or a railway bridge, to deny the passage of enemy troops. The term is used extensively in contemporary documents of the Second Anglo-Boer War, though these structures are sometimes termed "redoubts" or are incorporated into larger forts. It should also be borne in mind that fortifications built during this period, following the fall of Pretoria to British forces and therefore during the guerilla phase of the War, were designed to withstand small arms fire and not artillery, and were consequently fairly simple structures.

The British blockhouses of the Second Anglo-Boer War period are of two basic constructional types:

I. Corrugated iron and timber type. The earliest form of this type was developed in January 1901¹⁾ in the Eastern Transvaal Lowveld and was rectangular in plan; a good example (in fact the sole survivor) is preserved at Barberton.

In February 1901 Major S.R. Rice, Royal Engineers, produced his first octagonal blockhouses,²⁾ consisting of two skins of corrugated iron separated by a wood framework and with the wall cavities filled with shingle or small stones, the whole covered with a square gabled or umbrella-shaped roof.

Before long Major Rice had progressed to his definitive design, comprising two circular concentric skins of corrugated iron, 150 mm apart, separated by wood spacer blocks and with the cavity again filled with shingle, with a roof

similar to the octagonal version.

All corrugated iron blockhouses were provided with a door, protected internally by a screen wall, and with loopholes at intervals fashioned out of flat galvanised sheets. Most were protected around the base by a wall of dry unmortared construction, which is often the only recognisable feature today of the site of a corrugated iron blockhouse.

II. Masonry or stone type. This type of blockhouse comes in single-storeyed or two-storeyed versions based on an initial Royal Engineers design; the interesting fact to emerge from my field work is that blockhouses are found in a variety of regional designs affecting the plan and the roof, showing that a deal of latitude was given to R.E. officers in different parts of the country with regard to design. They are built of random-coursed mortared masonry from stone quarried at the site (the quarry pits frequently being found close by) and flush-pointed with sand and cement mortar; the walls are generally 600-700 mm thick above the offset for the timber floor. Standard features of the masonry blockhouses are the hardened steel loophole plates, window shutters and stable doors.

From the design viewpoint, I have noted two distinct styles in the Pretoria area which I have classified as follows:

- (a) **Magaliesberg-style.** This design is characterised by a variety of plan shapes, by the outer angles of the building being chamfered or angled from the loopholes upwards, by the absence of steel angle galleries at roof level and by crenellated parapet walls rising above a semi-flat roof of corrugated iron or concrete, similar in style to a medieval castle. Found mainly in the Hartbeespoort Dam/Die Moot area and extending as far as Warmbaths.
- (b) **Daspoortrant-style.** These blockhouses are rectangular in plan and of a very regular size (many being 6,1 to 6,25 m wide by 11,0 to 11,3 m long externally) with wall offsets and a central sleeper wall running the long dimension to carry the timber floor. Most examples found are demolished above the level of the floor offset so that other design features are uncertain, but old photographs of what appear to be Daspoortrant style blockhouses indicate a preference for gabled corrugated iron roofs and steel angle galleries. They are found in the areas close to Pretoria.

Two-storeyed blockhouses were generally entered at the upper floor level by way of an external ladder (preferably of iron as wooden ladders tended to be used for firewood) and a similar ladder was used for access internally to the storage ground floor and to the flat roof.

All blockhouses were supposed to be surrounded by a sentry trench (formed on rocky ground by building a low outer

wall) and barbed wire entanglement, and to be provided with a corrugated iron water tank for drinking water replenished by rain from the roof or by regular visits of the water cart. Stone-edged paths and stone-revetted mule tracks leading to the blockhouses are frequently visible today and many are still in use by hikers.

In addition to the blockhouses, remains exist of several fortifications of dry stone construction, for example the forts on the ridges on either side of Pienaarspoort to the east of Pretoria, and Fort Cornwall above Irene. These structures were built by infantry regiments and are more irregular in plan, making use of features such as rock outcrops.

When were the blockhouses built?

After Pretoria fell to Lord Roberts' forces on 5 June 1900, the first priority of the Royal Engineers (26th Field Company) was "the remodelling of the four Boer forts, Klapperkop, Schantzkop, West Fort and Wonderboom, which were "of very faulty construction, musketry defence being practically almost impossible and two (West Fort and Wonderboom) being seen into from neighbouring heights."³⁾ A stone parapet with loopholes is still in place on top of the original parapet of the wall towards the town at Fort Wonderboompoort and remains of corrugated iron breastworks are visible on the earth ramparts of the same fort. "At the same time three new works were constructed viz. Johnstone's Redoubt, East Fort and Howitzer Redoubt"³⁾ and No. 4 Section of 9th Field company, R.E. built a redoubt, cable tramway and road at Cable Hill, all being "practically completed in 1900."³⁾ Some defences at Quagga Poort are also mentioned as under construction during 1900, probably the large fort on the hill above Laudium.

The remainder of the blockhouses in the Pretoria area appear to have been built during 1901 or the early part of 1902.

How many were built?

Before this question is answered, we must define what we mean by "the Pretoria area". The municipal area is very restrictive and anything beyond tends to be arbitrary. I have therefore decided to use the "Pretoria District" as defined by Lieut. Col. R.C. Maxwell, R.E., Commanding Royal Engineer (C.R.E.), Pretoria District, in his Report of work done in his district dated 14 May 1902, a couple of weeks before the end of the War. This typewritten document gives a general account of work on defences, camps, stables, hospitals, the cemetery, the Pretoria Cantonment, hutments, bore holes, surface wells and steam pumps installed - in fact, the full range of activities undertaken by the Royal Engineers for the army of occupation.

The report covers the period 1 December 1900 to 1 January 1902, but retrospectively mentions the fortifications

constructed between June and November 1900. Appendix I - the only part of the report to be handwritten - lists a total of 59 stone blockhouses (single- or double-storeyed) and 162 corrugated iron ones on 1 January 1902, in an area extending from Commando Nek and Hekpoort in the west to Silverton in the east and from Nylstroom in the north to Irene in the south.

A second report dated 15 May 1902 by Lieut. Col. Maxwell for the quarter ending 31 March 1902, which I discovered in 1989 in the Royal Engineers Library at Chatham, England, supplements the earlier report but produces some anomalies - Appendix I listing the blockhouses, including those on the earlier list, shows a total of 53 stone blockhouses and 319 corrugated iron. The second report states that 48 corrugated blockhouses were erected during the quarter but the extra 109 can be explained by the fact that the second report and its Appendix I extended the District to include the Northern Railway Line as far as Pietersburg, adding the Eastern Line and augmenting the Southern Line; these extensions produce another 151 corrugated iron blockhouses which added to the 162 of the first Appendix I gives a total of 313 - near enough!

However, the "loss" of 6 stone blockhouses is more difficult to explain away. A summary table of blockhouses erected throughout the various districts in South Africa as at 31 March 1902 (which I also unearthed in the R.E. library)⁴⁾ confirms the totals for "Pretoria and Lines of Communication to the North" (i.e. the railway to Pietersburg) as 58 masonry and 313 corrugated iron. The record keeping is evidently a little suspect at times, particularly in the second Report, but these things happen in wartime.

Where were they built?

The C.R.E.'s report of 14 May 1902 refers to "a plan showing the Pretoria defences" attached to the report, together with "plans of the 4 Boer forts and of East Fort ..." Unfortunately these plans are missing and I have been unsuccessful so far in tracing them. Appendix I accompanying the two reports gives an indication of the location of the blockhouses; some locations such as "Klapper Kop" or "Hornes Nek" pinpoint the site with sufficient accuracy to enable the remains of the structures to be found quite easily, but others like "Pretoria Western Section" or "Eastern Line" require a great deal of legwork. Urban development over the last ninety years has also taken its toll.

I have managed to locate the remains or sites of about 55 blockhouses in the Pretoria District, together with many skanzes, sentry paths and subsidiary structures. In each case I have measured the remains, drawn plans where appropriate, taken photographs and structural notes, as well as examining the surrounding area for quarry and rubbish pits, access tracks and other signs of military occupation.

Another source of information on the location and appearance of blockhouses which have been destroyed, either

immediately after the War or as a result of the widening of railways, is derived from photographs or drawings made during the War or in the following decades. I have copies in my collection of photos, for example, of two stone blockhouses guarding the NZASM railway bridge in Fountains Valley and the railway in Wonderboompoort respectively and of the much-illustrated corrugated iron example in the Daspoort Gap - all vanished but, thanks to these contemporary portraits - not forgotten.

What is to be seen today?

In the following descriptive list, the references to survey trigonometrical points and height marks above sea level can be found on the relevant 1:50000 scale maps issued by the Government Printer. The numbers given to each blockhouse site correspond with those on the accompanying maps.

Corrugated iron blockhouses

1. Voortrekkerhoogte (Die Vesting, Johannes Kock Road): An octagonal Rice pattern complete with square gabled roof, 14 loopholes and timber floor - the only surviving example that I know of in the Transvaal and one of very few in South Africa. Declared a National Monument in 1983 but not open to the public. (Plate I)
- 2-4. Swawelpoort (Bronberge, southeast of City): Drystone rubble of base on small koppie on north side of dirt road and similar remains of two more on ridge to south.
5. Fort Skanskop: Ring of stones and rubble of drystone base, 450 m east of microwave tower.
6. Wonderboom Nek (beneath a tree 100 m west of Voortrekker Road where it crosses the Nek, east of Fort Wonderboompoort): Remnants of concrete and stonework.
- 7, 8. Daspoortrant to west of Daspoort (on crest of ridge due south of Gomsand and Mooka Halts respectively on the Magaliesburg railway line): Two circular drystone bases. The eastern one remains to a maximum height of 1,4 m and has an outhouse or yard attached to its south and southeast sides, also well-defined sentry paths leading to it from the south. The western one still rises to 2 m or more, had a porch covering the entrance and screen walls attached to north and south. Both blockhouses have well-made entrances and, unusually, are pointed in sand and cement externally, producing a hybrid between the drystone and mortared masonry types.
- 9-13. Hornsnek: Drystone bases of five blockhouses, one on low koppie on left of road at top of nek, one half-way up ridge to west of nek and three off dirt track to east of nek.
14. Silkaatsnek (on top of koppie east of R511 road in nek): Rubble base with probably earlier rectangular stone structure on its south side.

15, 16. Kalkheuvel: Drystone base of octagonal Rice pattern with screen wall protecting entrance, 18 m west of survey trig. point No. 114 at 1498,7 m; many signs of wall foundations, stone edgings to paths and gardens and an abundance of unburied contemporary refuse nearby. 1 km to east is the circular platform of a second blockhouse with screen wall on north side, with a mule track leading down to northeast.

17, 18. Kommandonek West (on ridge to west of foundation of stone blockhouse): Prominent drystone bases of two blockhouses, incorporating natural rock outcrops.

19. Pampoennek (on prominent koppie to west of nek): Drystone base with a finely-preserved stone-revetted mule track zig-zagging up to it for about 500 m from nek.

20 - 23 Nooitgedacht: Remains of three drystone bases on ridge to east of roadway in nek and one to west, all being constructed very professionally, incorporating outcropping rocks and several of the walls rising to 1,5 to 2 m high. (Plate II)

24-26. Breedsnek (to east of road at crest of ridge): Drystone bases of three blockhouses.

Stone Magaliesberg-style blockhouses

27. Hekpoort (Barton's Folly) (on koppie on east side of R563 Krugersdorp road 3,5 km from junction with R560 Boederstroom - Maanhaarrand road): Single-storeyed with concrete flat roof carried on corrugated iron arched shuttering supported on steel I-beams (note contemporary inscription on shuttering by roof trap "Capt^o Grant R.E. Hekpoort .. 10 pieces"), the ground plan being unusually an obtuse arrowhead. Note especially the two additional high-level windows with steel shutters above the loopholes in the end walls, one still with hoop-iron step built into wall below for access; the internal wall offset and sub-floor ventilation holes for the (missing) timber floor; the two rainwater outlets from the flat roof; and the date 9-1901 cut into the wet mortar by one of the wall embrasures in a corner of the flat roof. Declared a National Monument in 1939. (Plate III and Figure 1)

28-30. Kommandonek East: (Three blockhouses: Lower 100 m or so above the R512 road through the Nek; Middle on the shoulder above the quarry; and Upper on top of the ridge overlooking Hartebeespoort Dam.) A most interesting interconnected series of single-storeyed blockhouses, linked by a mule track which is in good condition and continuous between Middle and Upper. Note especially three different floor plans; Lower is square, Middle T-shaped and Upper L-shaped. Lower has been largely demolished so that only three loopholes remain; Middle is still preserved up to parapet level on the east side, note also the stone-revetted platform around the north side; Upper is complete to wall top level

all round except for two short fallen sections and retains its steel door and six loophole plates. (Figure 4)

31. Kommandonek West (high up on shoulder of ridge to west of R512 road through Nek, reached by a very well-preserved revetted mule track): Foundations only of blockhouse, with stone-revetted platform on north and south sides.

32. Broederstroom (0,5 km east of R512 Broederstroom - Skeerpoort road where it crosses the nek at the east end of the Witwatersberg): This rectangular building is not a typical "Magaliesberg" at roof level as the parapet is straight, not crenellated. It is largely complete to wall top level, missing only its timber roof and floor, but the unique features are its fireplace and chimney - the only example I have yet seen in any blockhouse in South Africa. (Plate V)

Stone Daspoortrant-style blockhouses

33. Daspoortrant Central (western of two blockhouses on crest of ridge, at a point just west of 1357 m height mark and 500 m east of railway): Foundations of a rectangular blockhouse with a sleeper wall running the long dimension, but measuring only 7,75 m by 6,15 m externally.

34-38. Daspoortrant West (five blockhouses on crest of ridge numbered westward from Daspoort Gap - No. 34 at height mark 1349 m; No. 35 at point 500 m east of survey trig. point No. 107; No. 36 at point 500 m west of reservoir; No. 37 at point 500 m east of Daspoort Tunnel; No. 38 at survey trig. point No. 111): Foundations of five rectangular blockhouses, all measuring 6,2 by 11,0 m overall, all placed with their long dimension running north-south and all having a central longitudinal sleeper wall. No. 35 has foundations of sentry trench walls about 1,5 m outside its east and west walls. Extensive remains of stone-edged sentry paths were found linking this line of blockhouses. (Figure 2)

39-41. Langeberge: (No. 39 on small koppie 1509 m high immediately north of No. 1 Military Hospital; No. 40 on koppie 1518 m high 3,5 km west of No. 39; No. 41 in Kwagga-poort on west side of cutting of R55 road to Laudium.) Foundations only of three rectangular blockhouses of same size as Nos. 34-38. No. 40 only shows evidence of a sleeper wall, but the other two could produce this feature on excavation. The walls of No. 41 rise externally to heights of up to 2,5 m. No. 39 defended the old Johannesburg road where it crossed the ridge before descending to Pretoria.

Stone blockhouses - other styles

42. Johnston's Redoubt (in the grounds of Libertas, Bryntirion - no public access): 6,2 m square in plan, this variation of the standard Daspoortrant-style blockhouse is the only complete example of a stone blockhouse to survive in Greater Pretoria, missing only its timber floor. Single-storeyed with a ground level entrance, notice especially the fan shape of the two angle galleries, quite different from

the usual rectangular galleries at e.g. Warmbaths; and the two high-level openings in both the north and south walls, probably for ventilation. (Plate VI and Figure 3)

43. Daspoortrant East (on crest of ridge immediately north of Rietondale Experimental Farm): Foundations of a square blockhouse, the same size as Johnston's Redoubt and 2 km northeast of the latter.

44. Daspoortrant Central (eastern of two blockhouses on crest of ridge, at survey trig. point No. 139): Rectangular foundation measuring 8,95 by 4,9 m externally.

45. Fort Klapperkop (on top of a small koppie northwest of the Fort and car park, overlooking Johann Rissik Drive): Rectangular foundation measuring 8,2 by 5,2 m overall.

46. Cable Hill Redoubt (on crest of Magaliesberg on north side of suburb of Mountain View, at survey trig. point No. 12 at 1479 m - approach on foot by the original track from the top of Grobler Street): Foundations of one of the 1900 series of fortifications 9,55 by 9,7 m in size externally with the north corner cut off; I exposed most of the circuit walls on the outside by excavation in 1980 but never completed the work. The access track, constructed by the Royal Engineers, with a drainage ditch for rainwater above each length, zig-zags up the south side of the ridge and is in good condition, being used by hikers and for maintenance of the radio masts.

47. Cable Hill blockhouse (about 100 m northeast of Redoubt): Foundations of an L-shaped building, 8,2 by 8,0 m overall, probably the second blockhouse listed for Cable Hill, which I cleared and mapped in 1980. Remains destroyed by 1984, when a second mast in a fenced enclosure was constructed.

48. Warmbaths (on south side of Paul Sauer Street in the industrial area south of the railway, reached by a dirt road and level crossing off the Nylstroom road; open during business hours by applying for key at the adjacent Traffic Department workshop).

Originally two storeys, the timber flat roof was made into a third storey by extending the crenellated parapet upwards in brickwork and adding a pyramidal corrugated iron roof and weather vane with compass points (probably later in the War or just after). The original first floor doorway has been converted to a window by building up the lower part in matching stonework, a new doorway inserted in a loophole on the ground floor and another loophole at this level converted to a window. Note also the two steel angle galleries at diagonally-opposite corners at second floor (old roof) level, probably added when the roof was altered, as a flat-roofed blockhouse does not need angle galleries; wooden ladder staircases at both levels; and the double-pitched timber top floor which is the original roof with the roof covering removed. Declared a National Monument in 1959. (Plate IV)

Larger British forts

In Pretoria District, three larger forts were built from scratch (as distinct from the four Kruger forts which were altered, and the stone or corrugated iron blockhouses). Of these, the "strong redoubt" at Rietfontein⁵⁾ has been obliterated by the new suburb of Ifafa on the east side of Hartbeespoort Dam, apart from a group of war graves in the small military cemetery just off the R27 road.

The other two forts, closer to Pretoria, are constructed on sites originally recommended for Republican forts in 1896⁶⁾ and both sites are now marred by the building of reservoirs within the fort area a few decades ago. The visible remains can be summarised as follows:

49. East Fort (at survey trig. point No. 169 at height of 1456,7 m on Struben Kop in the suburb of Lynnwood - approach via the Old Fort road off Kings Highway): Traces of foundations, mainly of mortared stonework, of a fort covering most of the hill-top; the circular bastion at the east end was an emplacement for a 5-inch gun⁷⁾; on south side was a second stone bastion which had a corrugated iron shield on top; to the north a circular drystone blockhouse with a corrugated iron shield on top (the shield was still on the site in 1980 but has since disappeared) with foundations of a row of rectangular buildings running eastward (possibly barracks or stables); and another rectangular bastion at the northwest corner of the hill. The entrance was on the west side near the top of the Old Fort Road.

50. Quagga Redoubt (at survey trig. point No. 150 at height 1550,0 m on Kwaggakop on the north side of the suburb of Laudium - approach by roadway from 49th Avenue, off Taj Street): The centre of this large hill-top fort was destroyed when the reservoir was built, but the foundations of mortared masonry blockhouse of L-shape are easily identified at the west end and drystone foundations of the northwest and south curtain walls are just discernable. Easier to locate is the approach track which runs up the north side of the ridge from the poort to the east and some foundations of buildings east of the Fort on lower ground, also some outworks to east and west of the main Fort.

What of the future?

Three blockhouses in the Pretoria District are protected to a degree as National Monuments; of the three, Hekpoort is the most remote and vulnerable to vandalism. Johnston's Redoubt is well protected by virtue of its situation and as a result of periodic repairs by the relevant government department. However, in common with all historic buildings in this country, expenditure on research, maintenance and display is minimal, simply because the public interest is not there.

My associates and I have made it our business to carry out research into these fortifications together with the all-important recording of remains before they are totally

obliterated. Excavation of sites can also reveal much information, but this is now strictly controlled by a system of permits from the National Monument Council. It should be mentioned here that any member of the public has the right to request the declaration of a building or site as a National Monument, for which purpose a form has been designed and can be obtained from any office of the N.M.C. But with a figure of 7888 blockhouses erected, of which 441 were of masonry,⁴⁾ spread over a large part of all four provinces, it will be appreciated that much work still has to be done.

However, I am very positive about the future of this aspect of our national heritage. I have noticed a big increase in interest during the last ten years in the history of the Second Anglo-Boer War, not only in South Africa but in Britain, Australia and other member countries of the old Empire who provided men to fight in this War. This interest is evidenced by the many books and magazine articles published in recent years, by the activities of groups such as the South African Military History Society and indeed the Old Pretoria Society itself and by public enthusiasm increasingly for visiting museums. I believe that the present decade will produce great advances in our knowledge of this period of our history in the run-up to the centenary in 1999 of the outbreak of the Second Anglo-Boer War.

References

- 1) "The Blockhouse System in the South African War" by Bt.-Colonel E.H. Bethell, D.S.O., R.E. Paper XII, Professional Papers of the Royal Engineers, vol. 30, 1904, page 278.
- 2) Ibid., p.279.
- 3) "A history of R.E. Operations in South Africa 1899-1902", pages 257 and 258.
- 4) "Table showing no. of Blockhouses & posts to Date", handwritten document signed and dated 12th May 1902 (Boer War Diaries, Royal Engineers Library, Chatham, England).
- 5) Report of work done in Pretoria District, from Commanding Royal Engineer, Pretoria District, to Commanding Royal Engineer, Army, S.A., A.H. Qrs, Pretoria - typewritten 5 page letter with 8 appendices, signed and dated 14th May 1902 (Boer War Diaries, Royal Engineers Library, Chatham, England), page 2.
- 6) "The Fortification of Pretoria" by Cmdt. Jan Ploeger (Publication No. 1, Government Printer, Pretoria, 1968), pages 14, 18 and 21.
- 7) "The 1st Battalion Scots Guards in South Africa 1899-1902", edited by Capt. J.H. Cuthbert, Scots Guards (Harrison and Sons, 59 Pall Mall, London, S.W., c. 1905), photo on page 139.

Acknowledgements

I gratefully acknowledge help given over the years by the following individuals and organisations:

Col. (Dr.) Jan Ploeger for setting me on the right path in 1980.

The staffs of the State Archives, the National Monuments Council and the National Cultural History and Open Air Museum, Pretoria; of the S.A. National Museum of Military

History and the Africana Museum, Johannesburg; the McGregor Museum, Kimberley; and especially the staff of the Royal Engineers Library, Chatham, England.

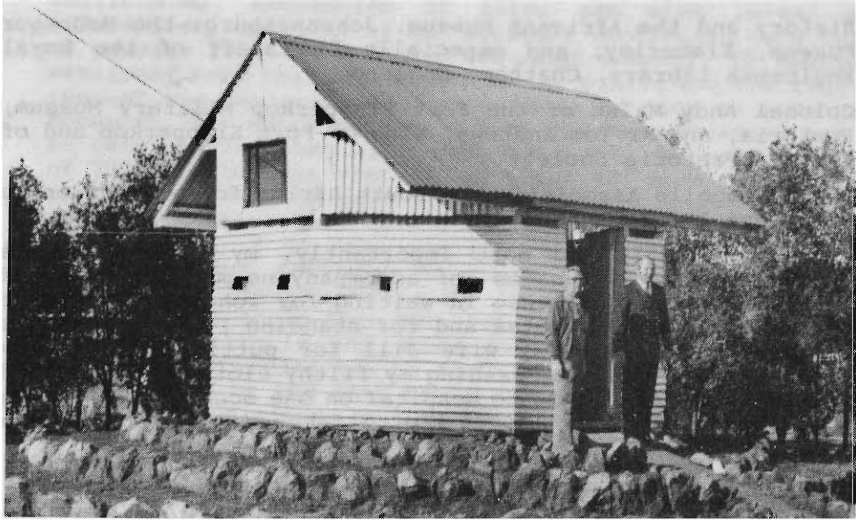
Colonel Andy Malan of the Fort Klapperkop Military Museum, Pretoria, and Mr Tom Andrews, also of Fort Klapperkop and of the Old Pretoria Society.

The Automobile Association of South Africa for permission to reproduce the maps used in this article.

And, lastly and most importantly, my friends Barrie Thomson and David Panagos for accompanying me on many field trips, for their patience in waiting for long periods while I measured and took notes and for standing to give scale to my photographs; and my wife Jill for putting up with my frequent absences, for washing my filthy clothes after field trips and for taking me to hospital on one occasion following a disagreement with a barbed wire fence (this is indeed a hazardous hobby!).

Author's note

The author wrote this article three years after leaving the Pretoria area and a further two years have elapsed whilst it waited in the queue for publication in "Pretoriana". Moreover, some of these blockhouse sites, being fairly remote, have not been re-visited by the author since the early 1980s. Changes in the condition, and even the existence, of some of the structures described may have occurred in the intervening period, and the author will be pleased to learn of such changes from readers to update his records.

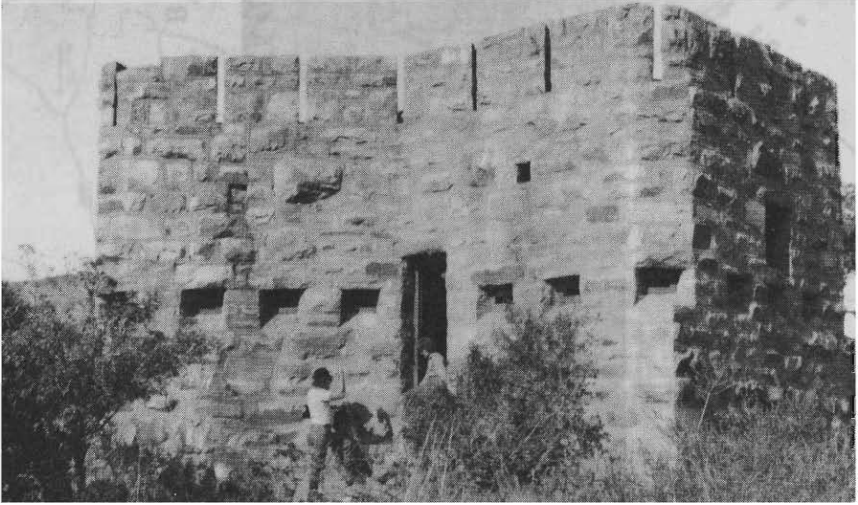

Plate I - Voortrekkerhoogte

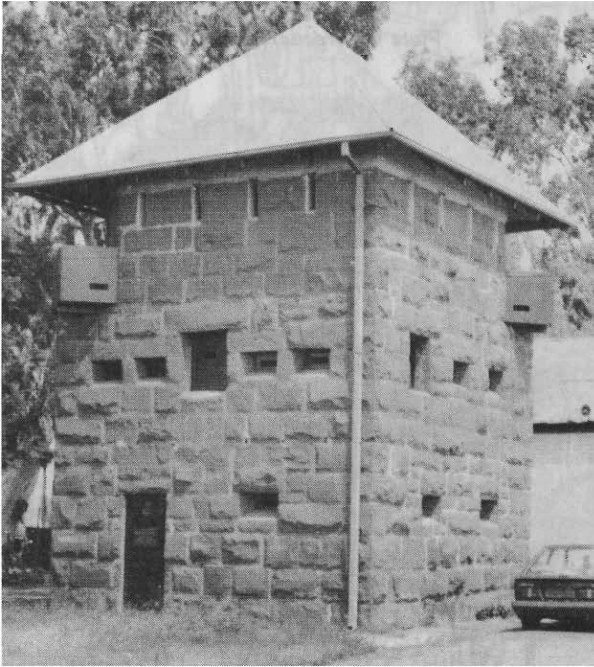

Plate II - Nooitgedacht West

Photographs by R. Tomlinson

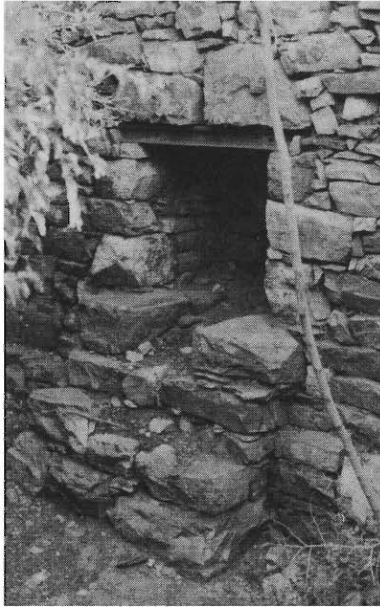

Plate III - Hekpoort

Plate IV - Warmbaths

Photographs by R. Tomlinson

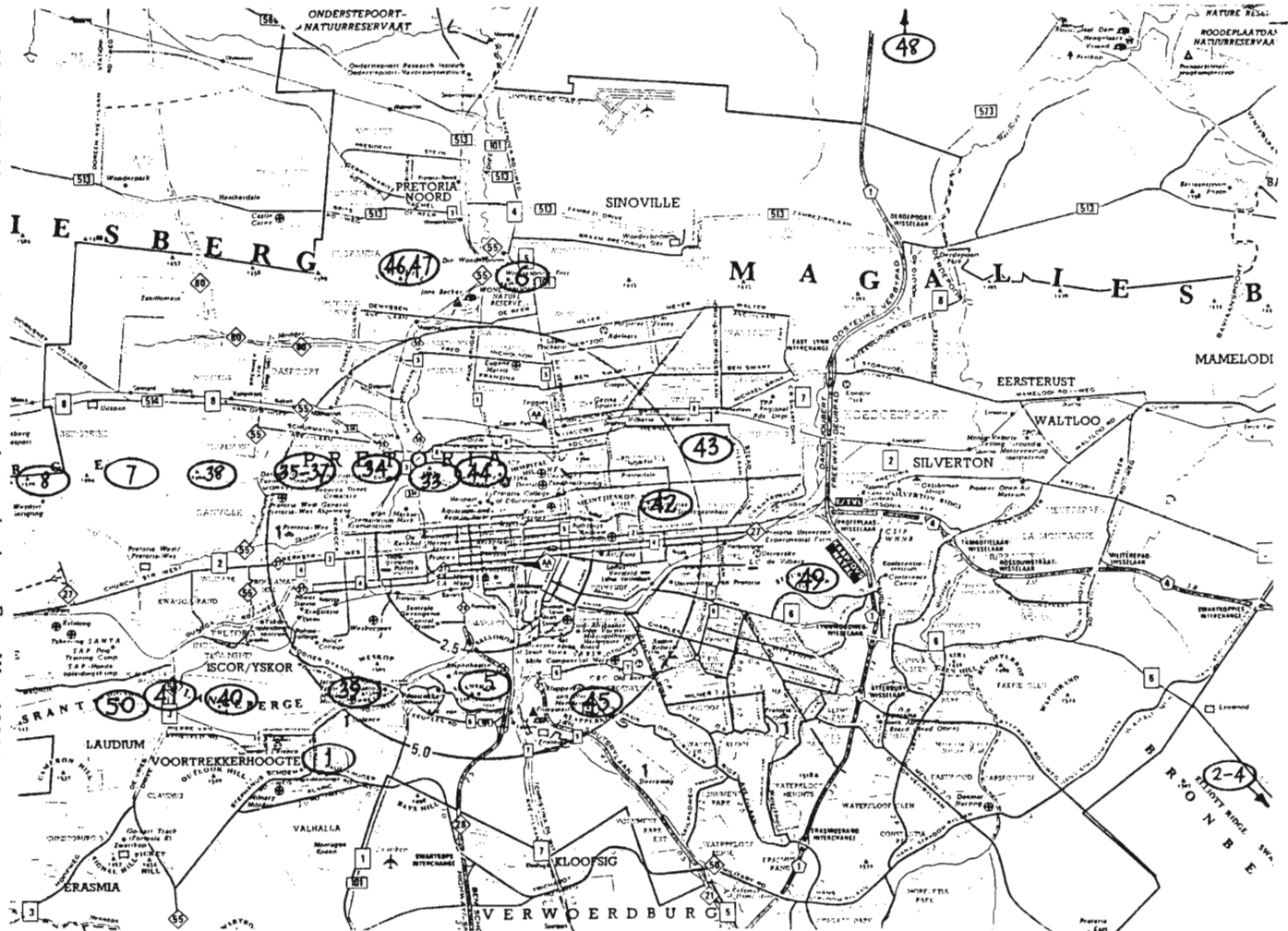
Plate V - Broederstroom

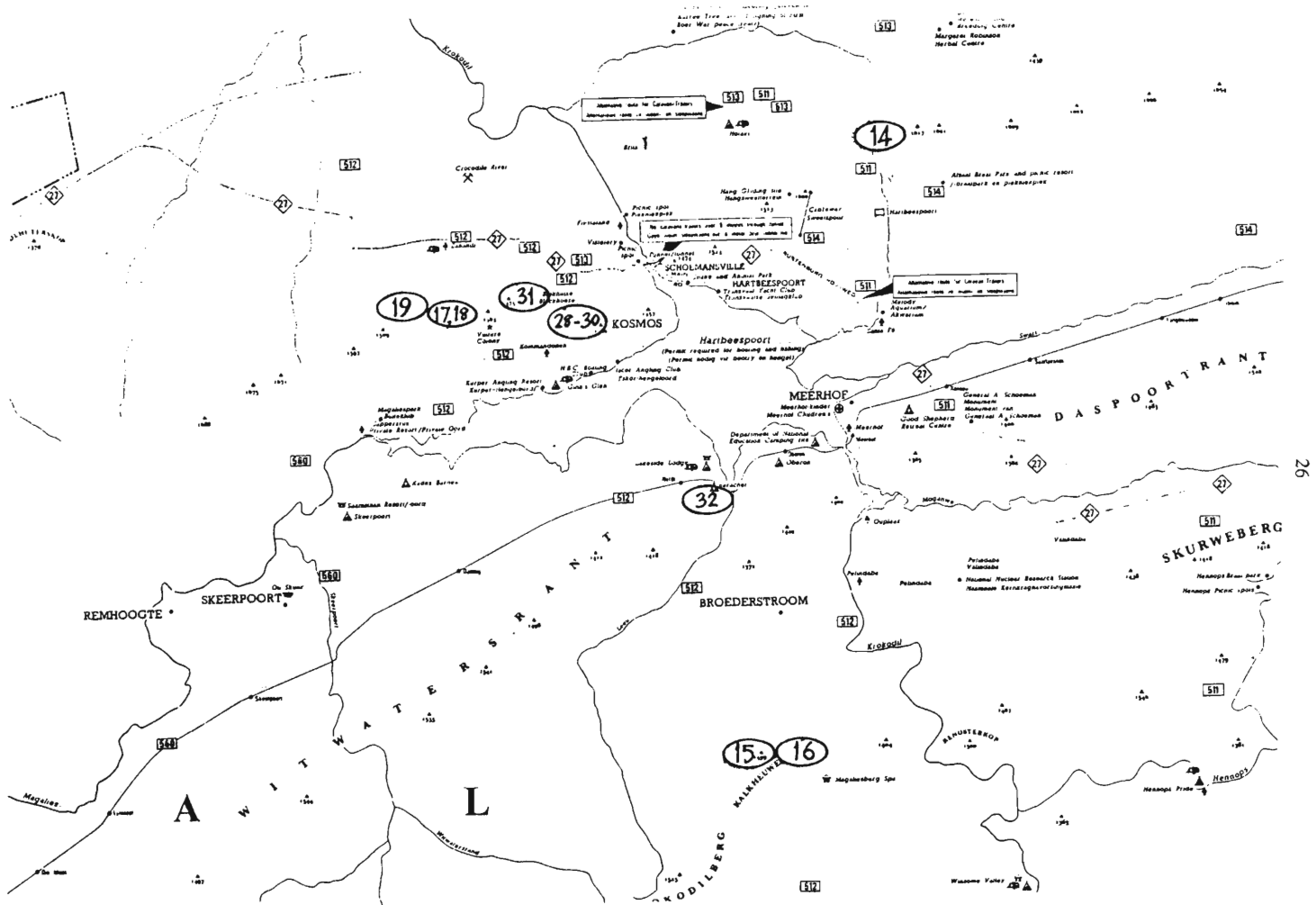
Plate VI - Johnston's Redoubt, Pretoria

Photographs by R. Tomlinson

Map 1 - Blockhouse locations in Greater Pretoria, from Automobile Association's Map of Greater Pretoria

Map 2 - Blockhouse locations in the T... westpoortdam area from Automobile Association's Map of Great... Pretoria

Map 3 - Blockhouses on Magaliesberg west of Pretoria during the Anglo-Boer War 1900-1902

Map 3 - Blockhouse locations in the Hekpoort, Nooitgedacht and Broederstroom areas from Automobile Association's Map of Greater Pretoria. Digitized by the University of Pretoria, Library Services, 2011

FIG. 1 - Hekpoort

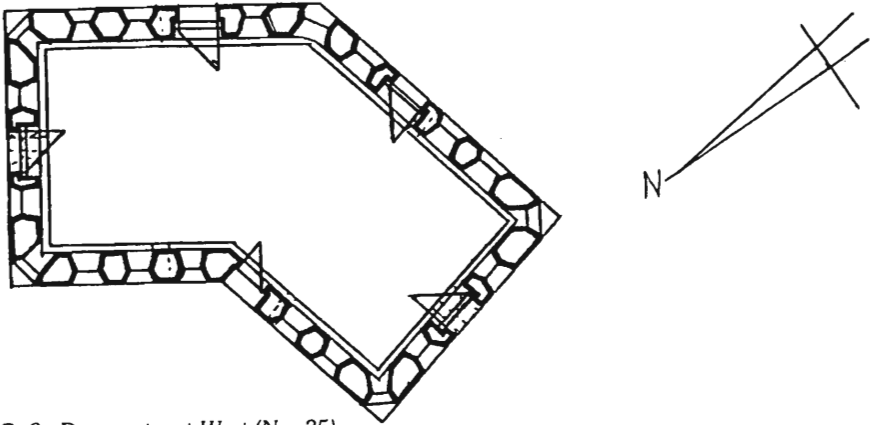

FIG. 2 - Daspoortrant West (No. 35)

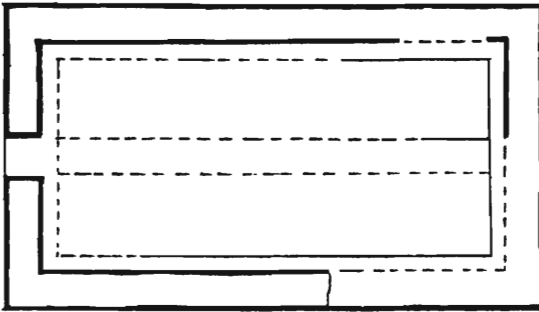
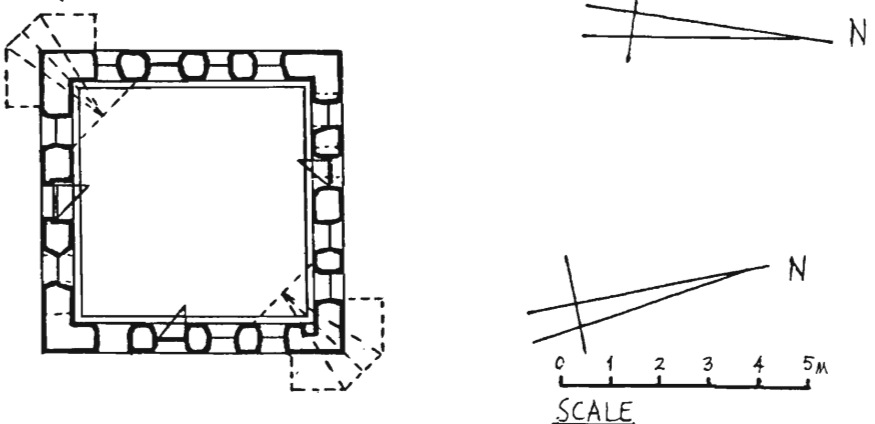
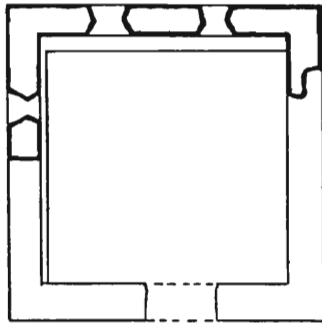

FIG. 3 - Johnston's Redoubt

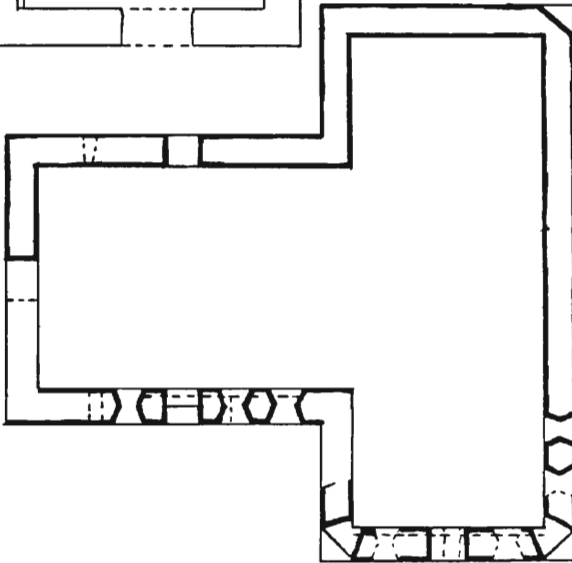

Three plans of blockhouses built during the Anglo-Boer War 1900-1902, Figures 1, 2 and 3
 Blockhouse plans drawn by R. Tomlinson

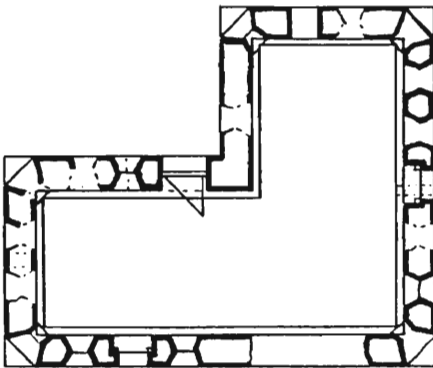
FIG. 4 - Kommandonek East

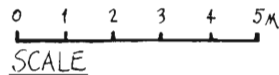
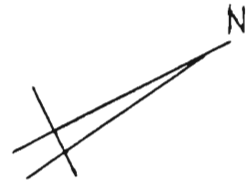
(a) Lower Blockhouse

(b) Middle Blockhouse

(c) Upper Blockhouse

Three plans of the blockhouse upon Kommandonek East on Magaliesberg west of Pretoria, built during the Anglo-Boer War 1900-1902

Blockhouse plans drawn by R. Tomlinson

CENTENARY OF THE PRETORIA PORTLAND CEMENT COMPANY LTD

In 1992 it was hundred years ago that the Pretoria Portland Cement Company was founded. Until 1908 its name was "De Eerste Cement Fabrieken". The Company celebrated in 1992 and invited the members of the Pretoria Historical Association to a visit on Wednesday, 29 June 1992. About 50 members accepted the amiable invitation.

The board of the Association congratulates the Company with the celebration of its first 100 years and publishes with pleasure two documents regarding the business and history of the Company, which were received by the board.

Introduction

PPC (Pretoria Portland Cement Company Limited) was established in 1892 and listed on the Johannesburg Stock Exchange in 1910. The group manufactures and distributes cement, lime, limestone products and paper sacks and supplies about 45 percent of South Africa's requirements of cement.

The Hercules plant, the oldest factory in the group, was built in 1890 at Daspoort. Today the Hercules factory has a capacity of 580 000 tons of clinker per annum, which over 250 loading days is equivalent to nearly 60 000 bags of cement despatched per day on average. The estimated replacement value of the plant is R500 000 000.

Employment is provided to a work force of 238 employees. Accommodation for single employees is provided for on the premises and some of the married employees are housed in the nearby village and in surrounding areas. Housing assistance is given to all home owners.

PPC values all its employees and encourages their development. The company believes in equal opportunity and subscribes to a carefully formulated code of employment practice. Productivity achievement - bronze 1990/silver 1991.

Occupational health and safety are priority issues and the factory was graded by NOSA (National Occupational Safety Association) as a five-star operation. Our aim is a zero I.F.R. at all times. We have won the SACPA competition in 1991 and Northern Transvaal SEE competition 1991.

Extensive systems and methods are used to assure monitor and control quality. Exceptional care is taken to satisfy customers requirements. Our products comply with SABS specifications.

Brief history

1890 The original plant was built at Daspoort 1,5 km from the present site. The official opening under the name "De Eerste Cement Fabrieken" was performed by President Kruger.

1904 First rotary kiln installed. The length being 21,3 m and the diameter 2 m. This kiln was later dismantled and re-erected as the first kiln at Slurry, where it went into production in 1916.

- 1905 Cement packer in 94 lb paper sacks. These replaced the 376 lb wooden casks and 188 lb sacks used up to this time. The sacks were imported from U.S.A.
- 1906 Production started at the Hercules plant with the installation of No. 1 kiln. The length was 38 m, diameter 2,4 m and output 5 t.p.h. It was made by Allis-Chalmers, U.S.A.
- 1908 The company name was changed to Pretoria Portland Cement Company Limited.
- 1912 No. 2 kiln commissioned (identical to No. 1).

About this time the plant at Daspoort was closed down. It was 40 years before the next kiln was installed at Hercules. During this period the company expanded by starting up further manufacturing plants as follows:

- 1916 Slurry, near Mafikeng
- 1921 De Hoek (Cape Portland Cement Company Ltd.)
- 1928 Port Elizabeth (Eastern Province Cement Company Ltd.)
- 1937 Jupiter, East Rand
- 1948 Orkney
- 1952 No. 3 kiln commissioned.
- 1956 Portland Blastfurnace Cement introduced on the market. First sales of cement in bulk.
- 1962 Installation of Unidan cement mill, slag drying plant and new packing plant.
- 1966 During June kilns 1 and 2 were finally shut down and kiln 4 was commissioned.
- 1971 With metrication, the 94 lb paper sack was replaced by the present 50 kg sack.
- 1972 Installation of Sonex cement mill and new wagon tippler.
- 1974 No. 5 kiln and integrated raw milling plant commissioned. On 27 September the kiln 5 plant was officially opened by the Administrator of the Transvaal, the Hon. S.G.J. van Niekerk.
- 1979 Installation of X-ray spectrometer for chemical quality control. New 12 ton overhead crane for clinker store commissioned.
- 1985 Dwaalboom factory produced its first clinker. The factory was built in the north at a cost of R160 million.
- 1991 Installation of automatic bag places at fluxo packers replace hand method of bag placing.
- 1992 PPC celebrates its centenary

thedral organist. He accepted the position and remained Cathedral organist for 42 years.

In 1926 when Charles became organist, the choir then consisted of about 50 members: twenty boys, sixteen men and plenty ladies.

An amusing incident related by Charles

One Sunday while his brother Tom - who was ordained - was taking the eucharist he received a note on which to start which he thought was strange. However, he took it and commenced to sing. It was discovered afterwards that Dean Gordon's cow had strayed into the Cathedral, wandered in behind the organ and let out a loud "mooo". It was from this that brother Tom had pitched his note.

Rev. Morris started a class known as "The Catechism". It was a glorified Sunday School for persons over the age of 12. There were over 200 members, the eldest about 50 and Charles' future wife was the star pupil.

The Cathedral choir joined the English Church Music in 1926. Another amusing incident Charles remembered was Geoffrey Carlisle choosing hymn 203 which Charles refused to play - after pointing out that the manager of the Billiard Saloon were in church and the hymn started with these lines:

What are these that glow from afar

These that lean over the Golden Bar.

When the south wall of the Cathedral was demolished in 1927 a badly damaged plaque was found in a rubbish heap at the PWD yard. The plaque was restored and is now on the wall of the clousters in memory of George Irving Davies, a member of the Cathedral cricket club who died 31 October 1886 aged 31 years. At this time an effort was made to restore the Cathedral. It was infected with boreworm as most of the building was wood.

In 1932 Mr Yates and Charles collected a mixed choir of 100 voices. This carried on for many years. In fact I joined in the 1960's and we were a dedicated and happy choir pulling on - at different venues - Handel's, Bach's and Dvorak's works.

The special choir sang Handel's Messiah at the opening of the new Pretoria City Hall in December 1935. The choir boys had good times sports, week-long picnics, visits to St Mary's Johannesburg, Eisteddfods. At the latter they won, and also during the war 1939-45 the Cathedral choir was joined by men from the armed forces, from which the choir greatly benefitted.

The original organ was presented to the Cathedral by Mr H.W. Struben in 1855. While overseas he visited the organ makers and chose a fine instrument of Messrs Bevington who had constructed over 2000 organs for Parish churches. This organ remained in use until most of it was destroyed in the fire of 1956.

The specifications for the new organ was drawn up by Mr Yates of the Presbyterian Church and Charles. This was pre-

pared by the South African organ builders with the cooperation of the Cathedral architect, Mr. E.W.N. Mallows.

On Monday evening 27 January 1958 a special service was held at which the new organ was dedicated by the Lord Bishop of Pretoria, the Right Reverend Robert Selby Taylor. The opening recital was given by Pro Gervut Bon. Two hymns composed by Pro Bon were played as an appreciation of the friendship he had with Charles.

The Cathedral organ is noted as one of the best in South Africa. May it be played for many, many more years.

The choristers prayer

Bless oh Lord us thy servants who minister in thy temple.
Grant that what we sing with our lips, we may believe in our hearts and what we believe in our hearts, we may show forth in our lives, through Jesus Christ our Lord.

-o-

Die burgemeester van Pretoria in die jaar 1993/94, Raadslid N. Stofberg, oorhandig die sertifikaat van verdienste aan Mevrou Cecile de Ridder in die Sammy Marks-sentrum op 16 November 1993

Foto: Afdeling Openbare Betrekkinge van die Stadsraad van Pretoria

AANWYSING VAN EREBURGERS VAN PRETORIA IN 1993

deur C. de Jong

Namens die Stadsraad van Pretoria is op 19 November 1993 vir die derde maal verdienstelike Pretorianers tot "uitblinker in voortreflikheid" van ons stad benoem. Die burge-meester van Pretoria, die Edelagbare Heer N. Stofberg, het sertifikate van verdienste aan die ereburgers mevrou Cecile de Ridder, meneer Willie Labuschagne en doktor Ruben Rutowitz oorhandig. In November 1992 is Dr. N.A. Coetzee, voorsitter van ons Vereniging, en mnr. T.E. Andrews, bestuurslid van ons Vereniging, op hierdie wyse vereer.

Mevrou Cecile de Ridder gebore Punt is 'n suster van Dr. Willem Punt, stigter van ons Vereniging, van die Stigting Simon van der Stel en die Stigting Jan van Riebeeck (Suid-Afrika). Sy het heel veel bygedra tot die ontwikkeling van volkspele in Suid-Afrika. Sy het op 15 November 1993 92 jaar geword en is nog helder van gees en wel ter tale. Sy het in 'n geestige toespraak die Stadsraad namens haar en die twee ander ereburgers, en sommige van haar familie en vriende bedank.

Mnr. Richard Searle het haar lewenskets gepubliseer in "Pretoriana" no. 103 in Julie 1993. Die lewenskets is met twee ander artikels van hom oor mevrou De Ridder gedruk in 'n brosjure wat as oordruk van "Pretoriana" met die omslag van no. 103 verskyn het. Die publikasie van haar lewenskets het bygedra tot haar benoeming tot ereburgeres. Van ons bestuurslede het Dr. N.A. Coetzee, mnr. T.E. Andrews en Dr. C. de Jong redakteur van "Pretoriana", met hul eggenotes die uitreiking van sertifikate tydens 'n feesdinee in die Sammy Marks-sentrum aan Vermeulenstraat bygewoon.

Hieronder volg die commendatio's van die nuwe ereburgers. Die bron is die Stadsraad se program vir die oorhandiging van die eretoekenning "Uitblinker in voortreflikheid" op 19 November 1993. Hierdie benaming is oorgeneem uit die wapenspreuk of motto op die stadswapenskild: "Praestantia praevalent Pretoria"; dit beteken: Mag Pretoria uitblink in voortreklikheid.

Mev Cecile de Ridder (kultuur)

Mevrou Cecile de Ridder is op 15 November 1901 in Arnheim, Nederland, gebore.

As 12-jarige ontvang sy in Nederland by Jacoba van der Pas opleiding in die klassieke dansvorm wat deur die befaamde Isadora Duncan ontwerp is. As 15-jarige het Cecile dié onderrig aan kinders sowel as volwassenes gegee.

Gee van 1938 tot 1953 klas aan jong kinders in die klassieke dansvorm, wat sy ritmiese bewegings noem.

Sy stig die Jakaranda Volkspellelaer in 1941. Van 1942 tot 1952 bied sy 38 volkspelekursusse oor die hele land asook in Rhodesië aan.

In 1945 verskyn haar volkspelehandleiding getiteld "Nuwe spele" waarin egte Afrikaanse volkspele vir die heel eerste

keer verskyn. Van 1946 tot 1953 bied sy volkspelevertonings aan by die Pretoriase Jakarandafeeste.

Met die inwyding van die Voortrekkermonument in 1949 neem sy die leiding van die massavolkspelevertoning en ossewatablo deur 2000 volkspelers. Ook betrokke by volkspelevertonings by die Van Riebeeck-fees in 1952 en die Pretoria-eufees in 1955.

In 1955 verskyn haar tweede volkspelebundel.

Gedurende die veertigerjare produseer sy by vyf geleenthede 'n kersspel, wat sy self geskryf het, by die Child Welfare Society se destydse kinderhawe in Pretoria-Wes. Sy was ook lid van die Bond van Ooms en Tantes wat vir die kinders se sakgeld en noodsaaklike bykomstighede gesorg het.

In 1970 stig sy die Peter Cruse-gedenkfonds waaruit twee musiekinstrumente jaarliks aan verdienstelike leerlinge van die Worcester Skool vir Blindes verskaf word. In die ses-tigerjare doen sy baie om Pretoria aan besoekende buitelanders bekend te stel.

Selfs in haar goue negentigs is sy nog hart en siel met die wel en wee van die Afrikaner gemoeid en leef sy steeds haar leuse uit, naamlik: "Doen iets, hoe gering ook al".

Dr Reuben Rutowitz (business)

Reuben Rutowitz, entrepreneur par excellence and master of the money, share capital and property markets, was obliged to give up his university career and take over his father's business venture at an early age.

As a businessman of note, he gave of his talents, skills and leadership abilities to the business community, which assured him of a prominence in the community seldom encountered. Although he was never a farmer, a keen interest in agriculture confined his own business interests to the wheat industry. In 1948 he was first elected President of the Northern Transvaal Chamber of Industries and 45 years later now holds that position for the fourth time.

In the early sixties he became President of the Transvaal Agricultural Society and throughout his career was President or Chairman of a number of Committees and Associations such as the National Chamber of Milling, the Pretoria and Northern Transvaal Boards of the Perm Building Society, the Pretoria Club and the Harlequins club as well as a member of the Wheat Board.

Despite a heavy burden owing to his own business interests, he is involved in community service, in particular regarding the less privileged, the handicapped and the aged and served on the City Council of Pretoria for 21 years.

He has also served as a member of the Council of the University of South Africa, and made such an outstanding contribution that he was presented with the Honorary Award for Outstanding Service. Earlier this year Unisa conferred an honorary Doctorate in Commerce on him.

**LEWENSKETS VAN DS. PIETER VAN DRIMMELLEN,
1873 -1919 (I)**

deur C. de Jong

Die dorp Drimmelen as bakermat

Drimmelen is die naam van 'n dorp en 'n ambagsheerlikheid (plattelandsdistrik) wat in die Middeleeue ontstaan het en geleë is aan 'n tak van die rivier Maas. Die tak heet nou Bergse Maas na die aanliggende stad Geertruidenberg. Die naam Drimmelen is miskien afgelei van drempel (ook "rim"), dit is rand of riggel. Die dorp en die stad is naamlik geleë aan die rand van sandgronde van Brabant waar hulle grens aan die laere rivierdeltagebied. Die dorp is vir die eerste maal vermeld as paroggie in 1285; blykbaar was daar toe al 'n kerk gebou. Die ampsheerlikheid is genoem in 1312. Dorp en heerlikheid was waarskynlik ouer as wat die jaartalle aangee.

Geertruidenberg en die naburige Drimmelen was in die grensgebied van die graafskap Holland en daarvan geskei deur die Grote of Zuidhollandse Waard, 'n uitgestrekte polder met veel grasland en beesteelt. Geertruidenberg het 'n lewendige beestemark gehad. Handel en vervoer van slag- en melkbeeste was ook hoofbestaan van die inwoners van Drimmelen. Maar in 1421 het die berugte Sint Elizabethsvloed die Grote Waard oorstroom. Slegs 'n deel daarvan is herwen en dit heet nou die Land van Altena. Die orige deel het 'n onbeboude gebied van waterlope en moerasse geword tot vandag toe en heet die Biesbos. Die dorpie Drimmelen het ondergeloop en is prysgegee. 'n Nuwe dorp is op hoëre grond aangelê en later Oud-Drimmelen genoem, omdat later digby Nieuw-Drimmelen ontstaan het. Die inwoners moes ná die vloed oorskakel van teelt, handel en vervoer van beeste na bedrywighede op die Maas en in die Biesbos as hoofbestaan, naamlik vissery van salm, steur en elf en vervoer van persone en vrag. Soos voorheen het die naburige riviere na die gewes Holland gelei en Geertruidenberg en Drimmelen het, ondanks hul na die vloed geïsoleerde ligging, op Holland georiënteerd gebly. Die vissery het in die 18de en veral 19de eeu afgeneem en die riviervervoer het daarom in betekenis toegeneem. Ook het inwoners van Drimmelen na elders getrek of geëmigreer. In die Tagtigjarige Oorlog (1568-1648) was Geertruidenberg 'n belangrike grensstad van die opstandige gewes Holland en die stad is militêr beset gehou. As gevolg het die meeste inwoners van die stad en van Drimmelen van die Rooms-Katolieke tot die Gereformeerde godsdiens oorgegaan.¹⁾

Die dokumente oor die voorouers van Ds. Pieter van Drimmelen gaan terug tot die 18de eeu. Onder hulle was mans van opeenvolgende geslagte wat hul inkomste in die vragvaart na en van die lewendige hawestad Rotterdam gekry het. Een van hulle was skipper op 'n veerboot - 'n sogehete beurtskip - wat tussen die klein stad Willemsstad, stroomafwaarts van Drimmelen, en Rotterdam, gevaar het. Sy naam was Govert van Drimmelen, gebore in 1798 en in 1826 getroud met mejuffrou

Van Weele. Hulle het vyf kinders gekry. Die oudste seun is gewoonlik ook Govert gedoop, want die familie was en is tradisievas.^{1a)}

Govert het sy oudste seun Govert Cornelis (1826-1896) op sy skip geneem om sy beroep te leer. Maar die seun het 'n ander beroep as dié van sy voorgeslag verkies en 17 of 18 jaar oud na 'n jutehandelaar te Liverpool in Engeland gegaan om boekhou en die handel te leer. Die handel en die avontuur het hom meer gelok. Hy het geëmigreer na Noord-Amerika en noodgedwonge as matroos op 'n veerboot op die Hudson-rivier by New York gevaar, dus sy beroep in Nederland weer opgevat. Toe in 1849 goud in Kalifornië ontdek is en 'n goudstormloop - die "Gold Rush" - daarheen ontstaan het, het Govert Cornelis daaraan deelgeneem. Volgens die familie-oorlewing het hy op die goudvelde 'n fortuin vergaar.²⁾

In die jare 1850-1859 is goud ontdek in Victoria en Nieu-Suid-Wallis in Australië. Ondanks sy nuwe rykdom het Govert Cornelis na Australië gegaan om ook daar goud te vind. Hy was daarmee blykbaar onsuksesvol. Inmiddels het sy broer Nicolaas hom by hom aangesluit. Belangstelling vir musiek is eie aan sommige lede van die geslag Van Drimmelen en hulle het saam 'n handel in musiekinstrumente begin, waarskynlik in een van die groot hawestede van Australië. Na 'n verblyf van sewe jaar in Australië het die broers geëmigreer na Java, hoofeiland van Nederlands Oos-Indië. Nicolaas is in Batavia oorlede. Govert Cornelis het 'n handelsaak - vermoedelik 'n "algemene winkel" - in Tegal op die noordkus van Java geopen. Hy is omstreeks 1865 op Java getroud met Petronella Bernardina Charlotte Wiggers, gebore te Groningen in 1847 en net soos hy oorlede in Rotterdam. Sy was die dogter van 'n Nederlandse leëroffisier in Oos-Indië en blykbaar van 'n goeie familie. In Tegal is hul volgende kinders gebore: Cornelis Godefridus (1866), Hendrikus (1867), Nicolaas (1869), Albert (1872), Pieter (1873), hoofpersoon van die onderhawige lewenskets, Jan (1875) en Willem (1877). Na die vestiging van die gesin te Rotterdam in 1879 is daar gebore Bernard (1879), Karel (1881) en Anna Adriana, die enigste dogter en laaste kind, in 1883.³⁾

In 1879 het Govert Cornelis sy handelsaak te Tegal verkoop en met sy gesin na Nederland teruggekeer omdat hy daar aan sy kinders 'n beter opleiding en loopbaan as wat in Oos-Indië moontlik was, wou verskaf. Hy het hom met sy eggenote, wat in blye verwagting was, sewe kinders, huisraad en ander besittings op 17 Junie 1879 te Batavia (tans Jakarta) ingeskeep op die skip 'Overijsel' wat deur die Suezkanaal na Rotterdam sou vaar. Na 'n vaart van 17 dae het die skip snags by Kaap Guardafui in Somaliland op die "Hoorn van Afrika" aangekom. Die skeepvaart is daar gevaarlik weens talle ondieptes en sterk seestrome, die skip het 'n verkeerde breedte gevolg en nie die Straat van Babel Mandeb na die Rooi See ingevaar nie, maar by die Kaap gestrand. Die oseaan was blykbaar kalm en die meeste opvarendes het behoue aan land gekom, uitgesonderd twee seelui wat verdrink het deurdat hul sloep omgeslaan het - waarskynlik vanweë die sterk branding.

Die bekende skrywer C. Louis Leipoldt skets in sy reisverslag "Uit my Oosterse dagboek:⁴⁾ die volgende afskrikwekkende beeld van Somaliland wat hy in 1911 verby gevaar het op weg na Oos-Indië: " 'n Bietjie verder gryns Kaap Guardafui, een van die gevaarlikste plekke hierlangs, want die stroom is daar geneigsig sterk. Tog kan daar geen ligskip of vuurtoring stand hou nie, want die kus is ewe onveilig (as die see). Die arme seeman wat hier strand, word deur die inboorlinge vermoor op gruwelike wyse - en dit nieteenstaande die feit dat die Italiaanse regering in daardie tyd 'n jaarlikse 'bloedloon' aan die inboorlinghoofde betaal het om sulke mense te beskerm." Hy bedoel met bloedloon geld wat op 'n onbarmhartige wyse as bloedgeld verkry is.

Opvarendes van skeep moes by Kaap Guardafui die gevare van sowel die see as die land trotseer. Die land was ongasvry weens die droë klimaat en geringe vrugbaarheid en weens die nomadiese, roof- en moordsugtige inwoners. Govert Cornelis van Drimmelen en sy gesin het veilig op die strand gekom, maar al hul besittings aan boord verloor want die inboorlinge het hulle dadelik van die gestrande skip en die inhoud daarvan meester gemaak. Gelukkig is die lewe van die skipbreukelinge gespaar en het hulle hulp na veiligheid gekry - ongetwyfeld teen betaling van 'n ruim vergoeding, moet ons aanneem.

Een van die seuns Van Drimmelen, Pieter, was tydens die skeepsramp 6 jaar oud. Hy het 15 jaar oud in die middelbare skool te Rotterdam 'n opstel geskryf, waarin hy die Van Drimmelens se lotgevalle na die skipbreuk tot hul veilige aankoms in Aden beskryf, 'n Vertaling daarvan in Afrikaans is in 1953 gepubliseer.⁵⁾ Daaruit blyk die jeugdige Pieter se goeie opmerkingsgawe en geheue, want die meeste feite lyk waarheidsgetrou. Die haglike avontuur het goed afgeloop, afgesien van die verlies van al hul besittings. Die Somaliërs het die skipbreukelinge redelik goed behandel en hulle te voet weg van die waterlose kus na 'n oase met water in die agterland gebring om op verdere vervoer te wag. Tolke was nie beskikbaar nie, gebaretaal moes help. 'n Britse stoomskip het intussen verby die ongelukskip gevaar, die wrak van die gestrande 'Overijsel' waargeneem, die skipbreuk na Aden berig en die reis na Mauritius voortgesit sonder om na die skipbreukelinge te informeer. Die Nederlandse konsul in Aden het die hulp van die plaaslike Britse outoriteite ingeroep en gekry. 'n Britse offisier, 'n skrywer en 'n Bengaalse tolk het omstreeks 15 September 1879 by die skipbreukelinge aangekom en kamele⁶⁾ van die Somaliërs gehuur om daarop die skipbreukelinge na die kus teenoor Aden te vervoer. Daar het die skip 'Dagmar' van die Britse marine op hulle gewag en na Aden gebring. Die jong Pieter van Drimmelen beskryf - moontlik gehelp deur sy ouers se herinneringe - in besonderhede die ongemaklike, maar boeiende rit op skommelende kamele met onverskillige Somaliërs as drywers deur die steppe en halfwoestyn. Vyf dae na hul aankoms in Aden het die Van Drimmelens hulle daar ingeskeep op die Nederlandse skip 'Madeira' (Madura?). Dit was onderweg van Oos-Indië na

Nederland. Hulle het aan boord bekendes uit Oos-Indië weer-
gesien en via die Suezkanaal en Napels na Nederland gevaar.⁵⁾
Die familiegeskiedenis vermeld nie in hoever hul aansienlike
verlies aan besittings as gevolg van die skipbreuk deur
versekering vergoed is nie.

Verblyf in Rotterdam

Govert Cornelis het hom met sy gesin op 15 Oktober 1879
as inwoners van Rotterdam laat inskryf.³⁾ Hy het vermoedelik
dié stad gekies omdat die dorp Drimmelen vanouds bande met
die stad onderhou het en daar dorpsgenote gevestig was. Hy
het 'n klein seepfabriek begin en daarmee sy talryke gesin
onderhou. Hy en sy eggenote het naamlik in Rotterdam Bernard,
Karel en Anna as hul kinders bygekry en hul kroos was toe
tien in aantal.

Vader Van Drimmelen het ooreenkomstig sy voorneme sy
kinders na goeie skole gestuur om hulle vir beroepe te
bekwaam. Volgens die familie-oorlewering (wat nie altyd
bevestig kan word nie) het hy hulle ook verplig om 'n ambag
te leer. Nicolaas het die vak van pianostemmer geleer, wat
verwys na die belangstelling vir musiekmaak by sommige Van
Drimmelens. Willem het die vak van horlosiemaker geleer en
Pieter die ambag van skoenmaker. Dit is nie bekend of hulle
die ambagte daadwerklik uitgeoefen het nie, maar ons mag
aanneem dat Pieter en Willem hierdie vakbekwaamhede tydens
die oorlog in Suid-Afrika in 1899-1902 goed kon gebruik,
indien die familie-oorlewering reg is.

Pieter is op 9 November 1873 in Tegal op Java gebore en
het in 1887-1893 vyf jaar die bekende Erasmusse gimnasium
in Rotterdam besoek.⁷⁾ Die gimnasiumopleiding in Nederland
duur ses jaar en lei op vir die universiteit. Die onderrig
omvat talle vakke, waaronder baie vreemde tale, soos Engels,
Frans en Duits asook Oud-Grieks, Latyn en somtyds Hebreeus.
Dit is die beste vooropleiding vir die predikantstudie.
Pieter het die gimnasium besoek omdat hy blykbaar reeds vroeg
vir die amp van predikant gekies het. Sy ouers was ortodoks-
Protestants soos talle inwoners van Noord-Brabant en Suid-
Holland, en het hulle in Rotterdam by die Nederduits Hervormde
Kerk, tans Nederlands Hervormde Kerk genoem, aange-
sluit. Dit was die talrykste Protestantse Kerk in Nederland.
Hulle het nie Dr. Abraham Kuyper gevolg nie, toe hy hom in
1890 van die Nederduits Hervormde Kerk afgeskei het nie.

Na vyf jaar moes Pieter in 1892 die gimnasium verlaat en
vir sy eie inkomste sorg omdat sy vader sy studie nie langer
kon bekostig nie. Hy het dus nie die einddiploma behaal nie
en daaroor ongetwyfeld bitter spyt gevoel. Hy het in 'n
poskantoor te Rotterdam gaan werk. Hy het onder invloed van
ds. S. Ulfers, sedert 1888 predikant in Rotterdam, gekom. Ds.
Ulfers was 'n bekende predikant en letterkundige. Hy het
verskeie Christelike romans, o.m. "Oostloorn", drie bundels
met godsdienstige beskouings en die eerste kinderbybel in
Nederlands gepubliseer.⁸⁾ Pieter het hom in sy Sondagskool-
onderwys bygestaan. Ds. Ulfers het sy aandag gevestig op 'n
advertensie van Dr. N. Mansvelt, superintendent van Onderwys

in die Zuid-Afrikaansche Republiek (ZAR, Transvaal), in Nederlandse koerante gepubliseer. Mansvelt het daarin Nederlandse onderwysers uitgenooi om in Transvaal te sollisiteer. Ds. Ulfers het belangstelling vir Suid-Afrika gehad; die saakgelastigde van die ZAR in Europa, jonkheer G. Beelaerts van Blokland, het hom gevra om 'n beroep na die Nederduits Hervormde Kerk in Pretoria, Middelburg en Standerton te oorweeg, maar hy het hiervoor bedank. Die beroep is toe in 1887 deur ds. M.J. Goddefroy aangeneem.⁹⁾

Na Transvaal

Net soos ander jong Nederlanders het Pieter besluit om onderwyser in Transvaal te word om die onderwys aan die Boerevolk en die Nederlandse en godsdienstige aard van die volk te steun en om sy vooruitsigte op 'n loopbaan te verbeter. Hy het aansoek gedoen onder beskermheerskap van die "Fonds ten behoeve van het Hollandsch onderwijs in Zuid-Afrika" te Amsterdam, wat tientalle Nederlandse onderwysers na Suid-Afrika gestuur het. Hy het aanbevelingsbriewe van ds. Ulfers en die rektor van die Erasmiaanse gimnasium ontvang en is aangeneem.¹⁰⁾ Hy vertrek in Maart 1895 na Transvaal en net soos talle ander onderwysers uit Nederland begin op plaasskole. Hy het enkele maande op 'n plaasskool les gegee en daarna op ander plaasskole onderwys, almal in die distrik Elandsrivier tussen Pretoria en die Hartebeespoort aan die pad na Rustenburg. Hy het in 1895 op die plaas Klipfontein, daarna vanaf 5 Februarie 1896 onderrig gegee op Hartebeespoort, in 1897 op Sybrandskraal en in 1898 op Gembokfontein.¹¹⁾ Tydens die onverhoedse inval deur dr. L.S. Jameson met 'n troep militêre vanuit Betsjoeanaland in Transvaal aan die einde van 1895, met die doel om die bewind van president Kruger omver te werp, was Pieter een van die buitelanders wat hom vrywillig vir militêre diens aangemeld het om die vyande van die ZAR te beveg. Dit is onbekend of hy werklik kommando-diens in 1896 verrig het. As buitelander wat hom vrywillig vir militêre diens aangemeld het, het hy op 24 September 1897 die volle burgerskap van die ZAR ontvang met verkorting van die lang wagtyd vir die burgerskap gestel.

Intussen het hy hom vir die onderwysberoep bekwaam en in Maart 1898 geslaag vir die staatseksamen onderwyser derde klas in die ZAR. 'n Jaar na sy aankoms in Transvaal het sy jonger broer Willem hom as onderwyser daarheen gevolg. Die aanleiding vir sy emigrasie was moontlik die oorlyde van sy vader Govert Cornelis te Rotterdam in 1896. Sy seun Nicolaas het hom as bestuurder van die seepfabriek opgevolg. Hy het kort voor of tydens die Eerste Wêreldoorlog die fabriek verskuif na die dorp Heerde in Gelderland. Die verstandhouding tussen Pieter en Willem was altyd uitstekend. Volgens die familie-oorlewing was Willem 'n goeie klavier- en orrelspeler en Pieter 'n goeie vioolspeler en het hulle saam in geselskappe in Transvaal musiek maak, Pieter as violis en Willem as trompetspeler.²⁾ Berigte oor hul musikale bedrywigheid na die oorlog 1899-1902 ontbreek.

In 1897 is in Pretoria die Staatsgymnasium met Dr. H. Reinink as rektor gestig. Die bedoeling was om daarna 'n

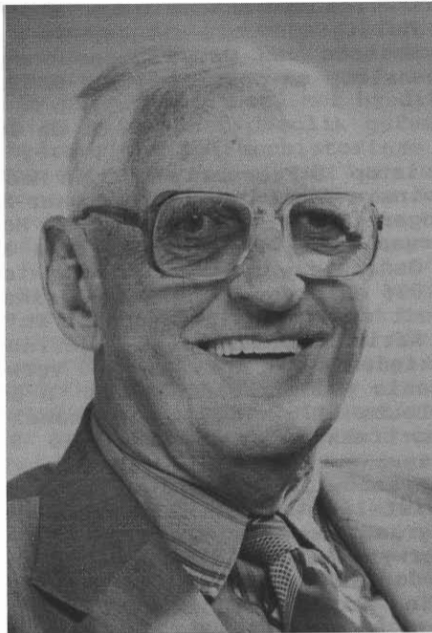
universiteit in die ZAR op te rig en om predikante in die ZAR op te lei. Pieter het sy wens om predikant te word, nooit laat vaar nie en in 1898 ingeskryf vir die sesde en hoogste klas van die Nederlands georganiseerde Staatsgymnasium. Hy wou die einddiploma en daarmee toegang tot die teologiese universiteitstudie verwerf. Die nadering van die Anglo-Boere-oorlog het die aflegging van die eindeksamen in 1899 verhinder. Op 3 Oktober 1899, agt dae voor die uitbreek van die oorlog, is die Staatsgymnasium op versoek van 57 leerlinge gesluit, omdat die meeste van hulle militêre diens wou gaan verrig. In Januarie 1900 het enkele leerlinge van die hoogste klas die rektor versoek om met vrystelling van die eindeksamen hul einddiploma te mag ontvang. Die eindeksamen sou ses weke na die datum van sluiting afgelê word. Hulle het op 17 Maart 1900 die einddiploma ontvang. Een van hulle was Pieter van Drimmelen, wat toe reeds maandelank op kommando was.¹⁰⁾ Hy is vermoedelik in sy besluit om vir predikant te studeer, versterk deur die besluit van die Algemene Vergadering van die Nederduits Hervormde Kerk in die ZAR, in Januarie 1899 geneem, om 'n kweekskool vir predikante te stig. Die besluit is weens die uitbreek van die oorlog nie verwesenlik nie.

Die name van Pieter en Willem van Drimmelen ontbreek onder die lede van die Hollandervrykorps wat in Oktober 1899 na Natal getrek het. Hulle het hulle dus by 'n Boerekommando aangesluit, miskien die kommando van Pretoria. Volgens die familie-oorlewing het hulle in Noord-Natal geveg, het hulle as Bittereinders tot die vrede op kommando gebly en hulle dapper verweer. Van Willem is die volgende mededeling oor Pieter afkomstig: "Saam met sy broer Willem het hy aan verskillende veldslae aan die Natalse front en elders deelgeneem, soos Colenso, Spioenkop, Biggarsberg, en ook die beleg van Ladysmith meegemaak. Volgens sy broer het hy geen vrees geken nie en was hy weergaloos dapper. 'Ik zie hem nog staan rechtop in 'n bommenregen vermengd met kogels door geweer en maxim ...¹²⁾ Hy het egter siek geword en is na die Pretoriase hospitaal vir verpleging oorgeplaas. Met die nadering van die Britse leër in Junie 1900 is hy op sy eie versoek met 'n wa na die Bosveld vervoer en so het hy buite bereik van die Engelse gebly. Nadat hy herstel het, het hy en sy broer (Willem) aan die guerillastryd deelgeneem en veral in Oos-Transvaal dapper dae verrig."¹³⁾

Geen ander bron het my oor die broers Van Drimmelen in die oorlog ingelig nie. Ek lees in Pieter se lewenskets in "De Volksstem" van 16 Maart 1907: "Hoewel hij niet bepaald kan roemen op heldendaden of groote schrikbarende gebeurtenissen bleef hij als bittereinder trouw in het veld." Ek merk hierby op dat Pieter afkerig van eie roem was en ongetwyfeld sy volle plig in die oorlog verrig het. Volgens die familie-oorlewing was Willem verkenner en het Pieter dikwels godsdiensoefening vir die burgers gehou tydens die sluipoorlog in Oos-Transvaal onder kommandant Johannes Jochem Alberts van die kommando Standerton.¹⁴⁾ Na bewering het Boere-offisiere hom destyds aangemoedig om predikant te word.

BYLAE
van PRETORIANA No./Nr. 104
Maart/March 1994

IN MEMORIAM
Kol (Dr) J. Ploeger 1913-1994

Jan Ploeger in 1992

IN MEMORIAM KOLONEL (DR.) J. PLOEGER
1913-1994

Op 13 Februarie 1994 is kolonel (Dr.) J. Ploeger byna 81 jaar oud na 'n moedig gedrae siekte van 'n halfjaar in Pretoria oorlede. Hy was 'n historikus met 'n ontsagwekkende werkkrag en produktiwiteit, medestigter van die Pretoriase Historiese Vereniging in 1948 onder die naam van Genootskap Oud-Pretoria en redakteur van die tydskrif "Pretoriana" en ander historiese tydskrifte. Hy het verskeie wetenskaplike onderskeidings ontvang, onder meer twee van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns, te wete die Erepennig vir kultuurgeskiedenis in 1985 en die D.F. du Toit Malherbeprys vir genealogie in 1992.

Ook "Pretoriana" is hom heel veel dank vir sy redaksiewerk en talle bydraes verskuldig. Hy het tot sy laaste siekte artikels geskryf en aan die redaksie van "Pretoriana" 'n aansienlike aantal bydraes nagelaat. Die redaksie hoop om hulle in die volgende uitgawes van "Pretoriana" te publiseer.

Die Bestuur betreur sy heengaan in die hoogste mate.

Dr. Ploeger is getroud met Alida Ploeger, net soos hy gebore in die provinsie Groningen. Hulle het een seun, Hendrik, en twee kleinkinders.

By oorhandiging van die Erepennig vir kultuurgeskiedenis van die Suid-Afrikaanse Akademie in 1985 het prof. F.A. van Jaarsveld 'n huldigingswoord uitgespreek. Daaruit is die onderstaande lewenskets van Dr. Ploeger oorgeneem. Daarna volg sy kort lewensloop en opsomming van onderskeidings.

C. de Jong, redakteur

Jan Ploeger is op 18 Februarie 1913 in Nederland, Noordbroek in die provinsie Groningen, gebore waar hy van 1925 tot 1928 die Rijks Hogere Burgerschool besoek en hom van 1928 tot 1932 voltyds en van 1932 tot 1934 deelyds aan die Rijkskweekschool voor Onderwijzers bekwaam om geskiedenis op skool te onderrig. In 1936 emigreer hy na Suid-Afrika, skryf hom in by die Universiteit van Pretoria en behaal in 1937 die graad BA met hoofvakke Afrikaans, Afrikaans-Nederlandse Kultuurgeskiedenis en Geskiedenis met lof. In 1940 verwerf hy die MA-graad in Geskiedenis (onderskeiding) met 'n dissertasie oor "Ulrich Gerhard Lauts (1787-1865), die skakel tussen Nederland en die Voortrekkers", wat in 1940 in "Historiese Studies" gepubliseer word. In 1943 verwerf hy die MED-graad op grond van 'n verhandeling oor die oorsprong en grondbeginsels van die Christelike Nasionale Onderwys (CNO). In 1945 word die DPhil-graad aan hom toegeken vir sy proefskrif "Onderwys en Onderwysbeleid in die Suid-Afrikaanse Republiek onder ds. S.J. du Toit en dr. N. Mansvelt, 1881-1900", gepubliseer in die "Argiefjaarboek 1952".

Dr Ploeger het in Nederland as laerskoolonderwyser diens gelewer en sy loopbaan in sy aangenome vaderland in 1938 begin toe hy een semester as tydelike lektor in die Nederlandse Kultuurgeskiedenis aan die Universiteit van Pretoria

opgetree het; in 1938 tree hy in diens van die Transvaalse Onderwysdepartement en gee sekondêre onderrig aan die Rustenburgse en Nylstroomse hoërskole. In 1941 tot 1946 dien hy as tydelike lektor in Geskiedenis en Nederlandse kultuurgeskiedenis aan genoemde Universiteit en tree daarna as joernalis by "Die Volkstem" op; in 1950 keer hy terug tot die onderwys en lewer vier jaar lank diens aan die Pretoriase High School for Boys, waarna sewe jaar volg aan die Hillview High School met Afrikaans en Geskiedenis as vakke. In 1962 word dr. Ploeger na die Departement Werke gesekeundeer en skryf die geskiedenis van Over-Vaal, die Administrateurswoning. In 1964 aanvaar hy diens by die Departement Verdediging se Dokumentasiesentrum en word later kolonel. In 1973 het hy op 60-jarige ouderdom afgetree maar aanvaar in 1973 'n aanstelling as staatshistorikus met opdrag om die lotgevalle van burgerlikes tydens die Tweede Vryheidsoorlog te boekstaaf, 'n projek waaraan hy 10 jaar werk, tot hy op 70-jarige ouderdom vir die tweede keer afgetree het.

Die skrywer se liefde vir kultuurgeskiedenis het in Groningen ontstaan waar die gesin gewoon het in 'n gebied wat van die see herwin is. Daarin is kleipotte gevind wat uit die 7de eeu vC dateer. Ook die nabyheid van 'n vroeg 14de-eeuse Romaans-Gotiese dorpskerk het sy belangstelling geprikkel. In Suid-Afrika het proff. S.P. Engelbrecht, I.D. Bosman en M. Bokhorst sy aandag op die betrekkings tussen Nederland en sy nuwe vaderland gevestig, en het kultuurhistoriese betrekkings in die tydperk van die Groot Trek tot ongeveer 1910 met Transvaal as swaartepunt, 'n nuwe veld vir sy ondersoek geword. Namate hy ouer geword het, het hy dit as sy vernaamste taak gesien om kort, maar deeglik gefundeerde populêre wetenskaplike bydraes oor kultuurhistoriese temas te publiseer met die oog op verspreiding van kennis wat die gewone mens die idee moes bybring dat Geskiedenis die grondslag van 'n doelgerigte volksbestaan vorm - veral in 'n tyd waarin die historiese besef aan die taan was. Dr. Ploeger is oortuig dat die historikus kultuurgeskiedenis as 'n noodsaaklike opleidingsrigting moet beskou omdat dit sy veld van ondersoek verbreed en hom voeling met sy lesers laat behou. Geskiedenis mag nie in 'n ivoortoring beoefen word nie, maar moet die massas bereik, waartoe tydskrifte 'n belangrike bydrae lewer. Hy hou van besonderhede, plus sy temas uit en stel objektiwiteit en onpartydigheid as 'n hoë prioriteit.

Dr. Ploeger het 'n enorm wye terrein op die gebied van die kultuurgeskiedenis in 'n ewe wye reeks tydskrifte bestryk - om byvoorbeeld aan "Historia", "Militaria", "Africana-Aantekeninge en Nuus", "Zuid-Afrika", "Nieuws uit Zuid-Afrika" en "Pretoriana" te dink. Met sy aankoms in Transvaal het hy hom geïnteresseer vir die leefwyse en bydrae van die vroeë Nederlandse immigrante tot die Afrikaner se kultuur. Hy het sowat 4000 items uit sy geskrifte aan die Letterkundige Museum in Bloemfontein geskenk. Naas sy genoemde dissertasies het hy in 1943 'n boek oor "Prins Willem van Oranje, vader van die Nederlandse Vryheid" uitgebring, Paul Kruger se "Gedenkskrifte" in 1947 in Afrikaans gepubliseer, en in

IV

dieselfde jaar bydraes oor o.a. Nederlandse figure soos E.J.P. Jorriessen, U.G. Lauts, N. Mansvelt, D. Postma, Erasmus Smit, Jacobus Stuart, D. van der Hoff en G. Beelaerts van Blokland in 'n boek, "Suid-Afrikaanse Heldegalerie", uitbring. Saam met dr. Anna Smith was hy redakteur van 'n "Plate-atlas van die Geskiedenis van die Unie van Suid-Afrika" (1949) en skryf in 1960 die "Geskiedenis van die Uitgewery Wallachs Beperk, 1873-1960" met "Die Volkstem" as sentrum. In 1963 volg "Over-Vaal, die geskiedenis van 'n ampswoning", wat in opdrag van die Transvaalse Provinsiale Administrasie gepubliseer is. As staatshistorikus het dr. Ploeger drie bande oor die burgerlike aspek van die Tweede Vryheidsoorlog gelewer waarvan die eerste in 1985 verskyn het. Hierbenewens het hy 'n afsonderlike geskiedenis van elke blanke konsentrasiekamp opgestel asook vir die eerste keer dié van swart konsentrasiekampe, manuskripte waarin op die lewenswyse, ervarings en moreel van mense in gevangenskap gekonsentreer word. Hierdie studies bring onbekende aspekte van die Anglo-Boere-oorlog onder die aandag wat ons beeld van die tema gaan verander.

Dr. Ploeger het in die besture van talle kulturele organisasies gedien, o.a. as redakteur van die "Bulletin" van die Stigting Simon van der Stel en "Militaria" opgetree en in talle ander redaksies gedien. Hy was lid van die S.A. Raad van Oorlogsgrafte en lid van die Stigting Jan van Riebeeck. Hy het in 1974 die medalje, beskikbaar gestel deur die Nederlands-Zuid-Afrikaanse Vereniging (NZAV), ontvang en in 1975 'n silwer penning van die Stigting Simon van der Stel. Hy het in 1962 lid geword van die Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden en in 1966 volle lid van die S.A. Akademie vir Wetenskap en Kuns op grond van "sy belangrike werk ... aan die uitbouing van die Afrikanersaak". Hy is lid van die Historisch Genootskap te Utrecht en erelid van die Genootskap Oud-Pretoria van wie se tydskrif "Pretoriana" hy ook as redakteur opgetree het.

Dr. Ploeger se bydrae tot die kultuurgeskiedenis is indrukwekkend. Dit was merendeels in die vorm van etlike duisende artikels wat minder opsigtelik as boeke is. Deur sy koms na Suid-Afrika en sy aansluiting by die Afrikaanse kultuur het hy ons geesteslewe op 'n voorbeeldige wyse verryk.

CURRICULUM VITAE: JAN PLOEGER

Gebore: 18 Februarie 1913

Geboorteland en plek: Nederland, Noordbroek, Prov. Groningen

Onderwys ontvang in Nederland:

- (a) Laer onderwys: Sewe jaar: 1918-1925
- (b) Rijks Hogere Burgerschool 1925-1928
- (c) Rijkskweekskool voor Onderwijzers: 1928-1932 (Voltyds)
- (d) Rijkskweekskool voor Onderwijzers: 1932-1934 (Deeltyds)

Bevoegdheids:

1932: Akte als onderwyser

1934: Akte als hoofdonderwyser

Talekennis: Nederlands, Frans, Duits, Engels (op grond van studie en verblyf in Europa tot 1936).

Studie in die Unie (Republiek) van Suid-Afrika

Universiteit van Pretoria:

1936 Vrystelling BA I: Afrikaans I, Kultuurgeskiedenis I, Geskiedenis I.

Kursusse gevolg: Afrikaans II, Kultuurgeskiedenis II, Geskiedenis II, Esteties I, Sielkunde I

1937 Derde jaar BA vakke: Afrikaans III, Kultuurgeskiedenis III, Geskiedenis III (met lof), Frans I.

1938-1940 Kursus gevolg vir die MA-graad, hoofvak Geskiedenis

1940 MA-graad met lof toegeken

1939-1943 Studie vir die MEd-graad.

1943 MEd-graad toegeken, o.m. op grond van 'n studie (histories-opvoedkundig) oor die oorsprong van die grondbeginsels aangaande Chirstelik Nasionale Onderwys (C.N.O.).

1945 DPhil-graad verwerf aan UP o.m. op grond van proefskrif: "Onderwys en Onderwysbeleid in die Suid-Afrikaanse Republiek onder ds. S.J. du Toit en dr. N. Mansvelt 1881-1900". (Gepubliseer as Deel I van die "Argiefjaarboek": 1952.)

Byvakke: Geskiedenis van onderwys in Suid-Afrika in die negentiende eeu; Historiografie

Onderwyservaring

A: In Nederland, Onderwyser: Laer- en herhalingsonderwys

B: In Suid-Afrika

- 1938 Een semester tydelike lektor in Nederlandse Kultuurgeskiedenis aan die Universiteit van Pretoria.
- 1939 In diens van die Transvaalse Onderwysdepartement, o.m. as tydelike onderwyser aan die Rustenburgse Hoërskool, Rustenburg (1939) en die Nylstroomse Hoërskool, Nylstroom (1940).
- 1941 Aangestel as tydelike lektor aan die Universiteit van Pretoria vir die duur van die oorlog. Lektoraat: Geskiedenis. Aangestel as tydelike lektor in Nederlandse Kultuurgeskiedenis aan dieselfde Universiteit en as onderdirekteur van die Nederlandse Kulturhistoriese Instituut aan die reeds genoemde universiteit. Plaasvervanger vir mnr. J.A.I. Agar Hamilton en prof. Dr. M. Bokhorst. Kursusse gegee aan BA- en MA-studente.
- 1942 Een semester tydelike lektor in Geskiedenis van Onderwys tydens die verlof van prof. J.C. Bosman vir HOD-studente.
- 1946 (Julie) - Einde van tydelike werksaamhede aan genoemde universiteit.
- 1946-1949 Werksaam as joernalis by "Die Volkstem", Pretoria.
- 1950 Terug in diens van die Transvaalse Onderwysdepartement.
en
- 1951 Werksaam as senior onderwyser (Afrikaans) aan die "Pretoria Indian Boys' School" - vaste aanstelling.
- 1952-1955 Werksaam as onderwyser (Afrikaans, Geskiedenis) aan die "Pretoria High School for Boys" - vaste aanstelling.
- 1956-1962 Werksaam as senior onderwyser (Afrikaans, Geskiedenis) aan die "Hillview High School", Pretoria. Hoof van die onderrig in die vakke Afrikaans en Geskiedenis.
- 1962 Gesekondeer na Departement van Werke - Provinsiale Administrasie. Geskiedkundige beskrywing van die Administrateurswoning "Overvaal".
- Eind 1963 Terug na Hillview High School na voltooiing van bogenoemde.
- 1964 Aangestel by Dept. van Verdediging, Afdeling Dokumentasiediens.
- 1973 Tree af op 60-jarige ouderdom as kolonel, senior stafoffisier Argief en Navorsing
- Julie 1973 Aangestel as Staatshistorikus in die plek van dr. Mouton, om die lotgevalle van die burgerlikes in die Tweede Vryheidsoorlog te boekstaaf.
- Feb. 1983 Tree weer af op 70-jarige ouderdom en besig in 'n tydelike hoedanigheid met bogenoemde boekstaving.

Aanvullende gegewens

1. Eerste hoofredakteur "Bulletin" Stigting Simon van der Stel, sedert ontstaan - uitgetree.
2. Raadslid (ampshalwe, verteenwoordiger S.A. Weermag) "Suid-Afrikaanse Oorlogsgeskiedenis Adviserende Komitee (Johannesburg) - uitgetree.
3. Raadslid Suid-Afrikaanse Raad van Oorlogsgrafftes (nie ampshalwe nie) - uitgetree.
4. Redaksielid en eerste redakteur "Militaria" - uitgetree.
5. Lid Redaksieraad Gedenboek Suid-Afrikaanse Lugmag (1970) en een van die amptelike navorsers.
6. Raadslid: Stigting Jan van Riebeeck (SA) - uitgetree.
7. Eksterne eksaminator en medestudieleier (1970). Proefskrifte (DPhil) 4 Verhandlings (MA) 2.
8. Verteenwoordiger en erelidmaatskap (een van 5 lede) Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1800 (1962-1978).
9. Erelid "Genootskap Oud-Pretoria"

1970 - ontvang "Kommandant-Generaal se Aanprysing" ("Commandant General Commendation for Service of a High Order").

Pleknaamwerkzaamhede, o.m. mil.-historiese naamgewing Voortrekkerhoogte, aan geboue, strate en basisse in RSA en SWA.

Amptelike militêre geskiedskrywing in SAW begin. Memorandum: Proklamering Verdedigingshoofkwartier, Potgieterstraat, Pretoria, en aangrensende geboue (Artillerieweg) wat tot proklamering gelei het.

1973 - Lewenslid - Bond van Oudstudente (UP).

1974 - Van Riebeeck-medalje, beskikbaar gestel deur Nederlandsch Zuid-Afrikaansche Vereeniging (NZAV) Amsterdam, ontvang vir werkzaamhede verrig i.v.m. kulturele samewerking Nederland - Suid-Afrika.

Opmerking

Bydraes vir "Lantern", "Africana Aantekeninge en Nuus", "Nieuws uit Zuid-Afrika" en "Pretoriana" - nie volledig gelys nie. (Die Staatsbiblioteek (Dr.P.J.Lor) behoort hier te kan help).

Toekennings

- 1975 Silwer penning van verdienste "Stigting Simon van der Stel" (Pretoria).
- 1985 Erepennig vir kultuurgeskiedenis van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns.

VIII

- 1991 Goue erepenning van die Stigting Jan van Riebeeck (Suid-Afrika)
- 1992 D.F. du Toit Malherbe-prys van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns.
- 1992 Sertifikaat van waardering van die Direkteur van die Dokumentasiesentrum en Openbare Betrekkinge van die Suid-Afrikaanse Weermag.
- 1992 Ere lidmaatskap van die Naamkundevereniging van die Suid-Afrikaanse Weermag.
- Medewerker van die Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek, uitgegee deur die Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing.

Hy en Willem het met ander burgers in Junie 1902 by die plaas Leeukraal in die distrik Standerton oorgegee. Na bewering het Pieter soos ander burgers sy Mausergeweer (waarvoor origins geen patrone meer was nie) en sy buitgemaakte Lee-Metfordgeweer stukkend geslaan pleks van dit aan die Britte af te gee. Hy het op 26 Junie 1902 'n sertifikaat vir troue kommandodiens ontvang; dit is onderteken deur kommandant-generaal Louis Botha en assistent-kommandant-generaal C.J. Brits.¹⁵⁾

Pieter het voor die oorlog lesse van dosente van die Staatsgymnasium in die Staatsmodelschool te Pretoria ontvang, vermoedelik omdat die geriewe in die Staatsgymnasiumgebou ontoereikend was.

Toe hy op kommando gaan, het hy sy studieboeke en sertifikate agtergelaat op die solder van die Staatsmodelskool - geen veilige plek nie, maar blykbaar die beste wat hy in Pretoria kon vind. Tydens die oorlog het die skoolgebou as gevangenis vir Britse krygsgevangene offisiere en na die besetting van die stad as kantoor van die Britse militêre administrasie gedien. maar by sy terugkeer het Pieter tot sy aangename verrassing sy boeke en papiere ongeskonde op die solder teruggevind.

Hy het sy voorneme om vir predikant te studeer in Nederland gaan verwerklik en daarheen nog in 1902 vertrek. Hy het voor sy vertrek in aanraking met ds. Jacobus van Belkum gekom. Hierdie kerkleier het hom waarskynlik aangespoor om sy voorneme uit te voer en voortaan sy mentor geword.

Ds. Jac. van Belkum¹⁶⁾

Jacobus van Belkum was 'n Fries, gebore te Leeuwarden in Friesland in 1851 en oorlede te Johannesburg in 1933. Hy en sy broer Pieter was al vroeg wese en is opgevoed in die Oud-Burgerweeshuis te Leeuwarden. Hy voltooi in 1876 sy teologiese studie in die Rijksuniversiteit te Utrecht en word Nederduits Hervormde predikant te Varik,¹⁷⁾ Steenwijk en Zierikzee, gemeentes met 'n meerderheid van uitgesproke regsinnige Protestante. Hy was 'n besonder bekwame geestelike.

Die amp van geestelike, dus ook van predikant, het net soos sommige ander beroepe, drie aspekte of funksies. Die eerste is die predikamp, dit is die verkondiging van God se Woord en die uitleg van die Heilige Skrif; daarby is die akademiese sy van die amp, soos kennis van teologie, wysbegeerte en tale, van groot voordeel. Die tweede funksie is dié van sieleherder of pastor, soos dit in Latyn heet, vroeër "Ziekentrooster" genoem; dit is die vertroosting en bemoediging van gemeentelede individueel in hul geestelike node; hierby sluit die evangelisasie en sending onder andersgelowiges en kateges nou aan. Die derde funksie is die stigting en organisasie van gemeentes, bou van kerke en kerkskole en finansiering van gemeenteprojekte. Die toepassing van die kerkreg sluit aan by die derde funksie.¹⁸⁾

Ds. Van Belkum het as 'n ware kerkleier uitgeblink in al drie aspekte van sy amp. Die geskiedskrywer van Marico-Zeerust, Dr. H.M. Rex, berig oor hom (p.215): "As doctorandus

in die teologie was hy teologies deeglik onderlê en het hy oor 'n goeie kennis van die Kerkreg beskik. Ds. Van Belkum was 'n vaardige skrywer, harde werker, pligsgetrou, 'n oortuigde stryder en verdediger van die Afrikaans-Hollandse strewe en daarby iemand met 'n diepe geloofsoortuiging en van blanke opregtheid."

Hy was reeds vroeg lid van provinsiale kerkvergaderinge en van die nasionale sinode van sy kerk. Die saakgelastigde van die ZAR in Nederland, Jonkheer G. Beelaerts van Blokland, het hom in 1893 gevra om 'n beroep na die Nederduits Hervormde gemeentes Rustenburg en Zeerust aan te neem. Hy was in 1891-93 predikant van dié gemeentes, daarna van 1893 tot 1903 leraar te Rustenburg alleen, en van 1903 tot sy emeritaat in 1927 predikant te Heidelberg in Transvaal. Op sy werksaamhede in Zeerust sal ek hieronder terugkom. Sy uitgesproke geaardheid was gekant teen die samesmelting van die Nederduits Hervormde en die Nederduits Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika wat in 1885 plaasgevind het, in teenstelling tot sy kollega, ds. Nicolaas van Warmelo, Nederduits Hervormd, ook gebore Nederlander en voor hom leraar te Heidelberg. Van Belkum was die sterkste dryfkrag vir die herstel van die Nederduits Hervormde Kerk in Transvaal.

Toe hy in Transvaal aankom, was die Nederduits Hervormde Kerk in die naweë van die tweede Kerkafskeiding. Die eerste Kerkafskeiding was in 1853 onder leiding van ds. Dirk van der Hoff uit Nederland. Die Nederduits Gereformeerdes in Transvaal het hulle toe afgeskei van die gelyknamige kerk in die Kaapkolonie en hulle die Nederduits Hervormde Kerk genoem. Dit is tot Staatskerk van die Zuid-Afrikaansche Republiek (ZAR, Transvaal) verklaar. Die aanleiding vir die afskeiding was: (a) die Skots-Presbiteriaanse en piëtistiese invloede in die kerk in die Kaapkolonie wat afgewyk het van die Nederlands-Calvinistiese aard, (b) die afwysing van die Groot Trek deur die kerk in die Kaapkolonie en die weiering om Nederduits Gereformeerde predikante met die Voortrekkers saam te stuur, sodat die Voortrekkers sendelinge en leraars uit Nederland moes beroep. Die Nederduits Gereformeerde Kerk van die Kaapkolonie wou die Nederduits Hervormde Kerk nie erken nie.

In 1885 het die Nederduits Gereformeerde Kerk en die Nederduits Hervormde Kerk saamgesmelt. Van Nederduits Hervormde kant was ds. Nicolaas van Warmelo uit Nederland die grootste stukrag. Maar ongeveer twee-derdes van die Nederduits Hervormde lidmate het die Kerkvereniging afgewys en die herstelde Nederduits Hervormde Kerk gestig. Die grootste stukrag agter die kerkherstel was di. Jac van Belkum en M. J. Goddefroy, beide uit Nederland en sterk persoonlikhede.¹⁹⁾

Ds. Van Belkum het in die Anglo-Boere-oorlog gereeld godsdiensoefeninge vir kommando's te velde gehou totdat die Britte hom in die konsentrasiekamp te Merebank by Durban geïnterneer het. Na die oorlog was hy die mees vooraanstaande persoon in die Nederduits Hervormde Kerk in Transvaal, scriba van die Algemene Kerkvergadering tot 1922 - 'n amp wat hy reeds in 1897 aanvaar het - en medestigter van die Teologiese

Fakulteit verbonde met die Transvaalse Universiteitskollege in 1917, wat Nederduits Hervormde predikante sou oplei. Hy was ook grondlegger van die maandblad "De Hervormer" en van die jaarboek "Almanak van de Nederduitsch Hervormde Kerk". Hy het hom ingespan vir die opheffing van kerk en volk van die Afrikaners in tye toe hulle swaargekry het, soos in die navorlogse depressie 1903-1910 en die trek van die platteland na die stede.

Hy het Pieter van Drimmelen aangemoedig om vir predikant te studeer en 'n fonds gestig wat Pieter se studie in Nederland gedeeltelik bekostig het, op voorwaarde dat Pieter Nederduits Hervormde leraar in Suid-Afrika sou word. Hoewel reeds in 1903 Suid-Afrika deur 'n diep en langdurige ekonomiese depressie getref is, het die fonds van die Algemene kerkvergadering te Pretoria die geld gekry om Pieter by sy studie te ondersteun.

Studie en huwelik

Pieter het in die tweede helfte van 1902 in Nederland aangekom, sy familie in Rotterdam besoek en daarna in Utrecht as student ingeskryf. Die "Taalfonds tot behoud en bevordering van het Hollandsch als volkstaal in Zuid-Afrika", een van die stigtings van die Nederlandsch-Zuid-Afrikaansche Vereeniging te Amsterdam, het hom 'n studiebeurs van £50 per jaar toegeken. Hy het besonder vlytig gestudeer, op 4 April 1903, dus binne 'n jaar, die propaedeuse-eksamen afgelê en op 28 September 1905 die kandidaatseksamen. Sy professore in die teologie was J.J.P. Valeton, J.M.S. Baljon, S.D. van Veen, H. Visscher, T. Cannegieter en F.E. Daubanton. Sy professore in lettere (met name tale) was Houtsma, Muller en Van der Wijck.²⁰ Hy het op 8 November 1906 sy proponentseksamen by die Provinsiale Kerkbestuur van Noord-Brabant en Limburg afgelê en was toe beroepbaar.²¹

Hy het saam met ander buitelandse studente somtyds op Sondagmiddae gekuier by twee gasvrye dames in Utrecht en daar 'n niggie van haar ontmoet. Sy was Maria Elizabetha Gastmann, enigste dogter en tweede kind van regterpresident Albert L.E. Gastmann, gestasioneer in Makassar op Celebes (Sulawesi) in Oos-Indië, en Lucie Louise Jacqueline Scherer. Mevrou Gastmann is by die geboorte van haar derde kind in Oos-Indië oorlede en in Nederland begrawe. Albert Gastmann het met drie jong kinders na Nederland teruggegaan en is daar hertrou met Quirine Magtilda Wichers, eertyds hofdame en later vriendin van koningin Emma, regentes vir haar dogter kroonprinses Wilhelmina in 1890-1898. Quirine was 'n baie liefderlike stiefmoeder, maar Maria Elizabetha het nie gehou van die stywe atmosfeer by besoeke aan koningin Emma wat toe geen regentes meer was nie. Sy en Pieter was albei in Oos-Indië gebore, dus Indiese Nederlanders. Dit het beteken dat daar 'n besondere band tussen hulle bestaan en dat hulle albei los van Nederland was en sonder beswaar wou emigreer. Hulle het hulle verloof en is op 16 November 1906, agt dae na Pieter se proponentseksamen, in die Kloosterkerk in Den Haag getroud.²² Dit was 'n veelbelowende huwelik van twee jong, begaafde

mense.

Omstreeks dié datum het hy via ds. Van Belkum 'n beroep na die gemeente Marico-Zeerust in Wes-Transvaal ontvang. Die dorp Zeerust, hoofdorp van die distrik Marico, het ontstaan op 'n plaas wat deur die Voortrekker Riekerk gevestig is. Dit is in 1858 gekoop deur Casper Coetzee en Hazenjacht genoem. Casper is in 1865 oorlede en die plaas is toe gekoop deur sy swaer Diederik Jacobus Coetzee. Hy het daar in 1867 erwe vir dorpstigting verkoop en die dorp Coetzee-Rust - later verkort tot Zeerust - genoem. Dit is in 1880 tot dorp geproklameer.²³⁾

Op 12 Junie 1871 is die gemeente Marico-Zeerust van die Nederduits Hervormde gemeente Potchefstroom afgestig. Tot 1875 het die nuwe gemeente geen eie, vaste leraar gehad nie en is hy periodiek deur predikante van elders as konsulent²⁴⁾ besoek, onder andere deur ds. Dirk van der Hoff, stigter en leier van die Nederduits Hervormde Kerk in Transvaal. Die eerste vaste predikant in Marico was ds. Jan Christiaan de Vries, gebore te Worcester, van 1875 tot 1884. In 1885 het die Nederduits Hervormde Kerk en die Nederduits Gereformeerde Kerk saamgesmelt. Marico-Zeerust was een van die gemeentes wat nie saamgesmelt het nie en wat die herstelde Nederduits Hervormde Kerk gestig het. Tot 1891 het die gemeente weer geen vaste leraar gehad nie en meermale besoek van ds. M.J. Goddefroy, leier van die herstelde Nederduits Hervormde Kerk, ontvang. Op raad van G. Beelaerts van Blokland, saakgelastigde van die ZAR in Europa, het die gemeentes Rustenburg en Marico saam ds. Jac. van Belkum te Zierikzee beroep. Hy het met sy gesin in 1891 op Zeerust aangekom en is deur ds. Goddefroy in sy amp bevestig. Hy het tot 1898 vrugbare werk verrig en toe 'n beroep na Rustenburg as enigste gemeente aanvaar. Ds. J. Beyer uit Nederland het toe leraar op Zeerust en Lichtenburg saam geword. Hy was 'n seun van 'n gesiene predikant in Nederland en het van Eemnes-Binnen, 'n baie regsinnige gemeente by Utrecht, gekom. Weens slegte gesondheid van sy eggenote het hy reeds na sewe maande 'n beroep na Pretoria en Standerton met Standerton as staanplek aange-
neem.²⁵⁾

Daarna was Marico-Zeerust weer sonder vaste predikant en het ds. Van Belkum van Rustenburg as konsulent opgetree totdat hy in 1903 'n beroep na Heidelberg in Transvaal aangeneem het. Ds. Andrew Murray van Ventersdorp het toe as konsulent opgetree, maar groot geskille gekry met Johannes Cornelis Coetzee. Hy was 'n seun van Casper Coetzee, bynaam "Oom Hansie Meerkat", patriargale ouderling met groot invloed van 1880 tot sy dood in 1933 en destyds ondervoorsitter van die kerkraad. Ds. Murray het as konsulent bedank en ds. Van Belkum, destyds te Heidelberg, het die taak weer op hom geneem.²⁶⁾ Die toestand in die gemeente het veel te wense oorgelaat. Rex berig daarvoor (p.259): "Daarby was die finansiële toestand van die gemeente swak, die eensgesindheid het ontbreek, die gemeente het sienderoë verarm en daar is gevoel dat daar geen seën gerus het op die talle beroepe wat tevergeefs uitgebring is nie." Weens hierdie toestand en die

oorheersende plek wat oom Hansie ingeneem het, is dit verstaanbaar dat verskeie predikante die beroep na Marico afgewys het.

In 1890-99 was Wes-Transvaal waar Marico geleë is, 'n egte landbougebied wat in opkoms was. Die wending het gekom deur die runderpes en die oorlog. Die runderpes het beeste in 1896 afgemaai, maar ook daarna talle slagoffers geëis. Die staatkundige onsekerheid tussen die inval deur Jameson in 1896 en die oorlog in 1899 het talle boere van investerings weerhou. Tydens die oorlog het Britse militêre die meeste plase verwoes en die vee doodgemaak. Na die oorlog het veesiektes en droogtes die boere gekwel en die algemene verarming in die voormalige republieke het 'n diep depressie van 1903 tot 1910 veroorsaak. Marico het ruimskoots in al die teenspoede gedeel.

Die kerklike lewe in die voormalige Boererepublieke was tydens die oorlog geheel ontwrig en langelê omdat talle kerkklimate, veral kerkraadslede, afwesig was, op kommando of in kampe in Suid-Afrika of oorsee. Die Nederduits Hervormde Kerk in Transvaal was in 'n nog ongunstiger toestand as die twee susterskerke, die Nederduits Gereformeerde Kerk en die Gereformeerde Kerk, omdat hy na sy tweede afskeiding weg van die Nederduits Gereformeerde Kerk in 1885 nog volop met sy herstel besig was, toe die oorlog in 1899 uitbreek. Ook na die oorlog het die Nederduits Hervormde Kerk nog talle jare moeite ondervind om 'n lewenskragtige geloofsgemeenskap met hegte organisasie te word.

Volgens die advies van ds. Van Belkum het die kerkraad van Marico in November 1906 die nuwe proponent Pieter van Drimmelen in Nederland beroep. Hy het op 8 November die proponentseksamen afgelê, op 16 November getrou en op 26 November - miskien telegrafies - die beroep uit Zeerust ontvang. Hy het ds. Van Belkum geskryf dat hy graag 'n beroep na Standerton, Trichardtsfontein of Bronkhorstspruit sou aanneem, omdat hy daar tydens die oorlog vriende gemaak het, maar dat hy bereid was om daar te werk waar die behoefte die grootste was en waar God hom sou roep, het hy bygevoeg. Hy het in Nederland ongunstige berigte oor Marico ontvang en ds. Van Belkum geantwoord dat hy sou kom, maar eers na kennis-making met die distrik sou beslis of hy die beroep aanvaar. Hy het bowendien verneem dat die pastorie, huis en tuin, baie verwaarloos was en lê in 'n dorpsgebied met strawwe koors.²⁷⁾ Die kerkraad te Zeerust het in November 1906 besluit om hom £400,00 salaris per jaar, waarvan £100,00 as reiskoste voorgeskiet, aan te bied. Na 'n tender van £80,00 is aan ouderling J.C. Coetzee opgedra om noodsaaklike opknappingswerk in die pastorie te laat verrig.²⁸⁾

Pieter en Maria se wittebroodsreis het deur Switzerland en Italië na Napels gegaan. Hulle het hulle daar ingeskep op die stoomskip 'Prinz Regent' van die Deutsche Ost-Afrika Linie en op 24 Desember 1906 in Lourenço Marques aangekom. Hulle het per trein na Pretoria gereis en is daar op die 26ste verwelkom deur Pieter se broer Willem en professor P.J. Muller, Nederduits Hervormde predikant in Pretoria en van

Nederlandse herkoms. Hulle het 'n paar dae by ds. Van Belkum in Heidelberg uitgerus en is ongetwyfeld deur hom uitvoerig ingelig en bepraat. Hulle het op 22 Januarie 1907 in Zeerust aangekom en is besonder hartlik ontvang. Ouderling J.C. Coetzee het uit sy pad gegaan om hulle tegemoet te kom.

Na sy eerste preek op die eersvolgende Sondag het Pieter aan ds. Van Belkum laat weet dat hy die beroep aanvaar. Hy het blykbaar veel simpatie vir die gemeente in Zeerust opgevat. Andersyds mag ons aanneem dat die knap, ernstige en innig godsdienstige Pieter met sy reputasie van Bittereinder en sy intelligente eggenote 'n heel goeie indruk op die behoudende pioniergrensbevolking van Marico gemaak het.

Ds. Van Belkum het as konsulent van Marico Pieter as predikant op Saterdag 9 Maart 1907 bevestig. Hy en ekskonsulent Andrew Murray het hom die hand opgelê. Ds. Van Belkum se Bybelteks was Mattheüs 13 vers 3: "Ziet, een zaaier ging uit om te zaaien." Pieter het op die dag sy intreepreek gehou oor die teks Johannes 17 vers een, Jesus se woorde: "Vader, de ure is gekomen en verheerlijk Uwen Zoon, opdat ook Uw Zoon U verheerlijkje."²⁹⁾

Ds. Van Belkum het in sy nekrologie van sy geliefde jongere kollega Pieter die volgende woorde geskryf: "Veel gaven om te preken had hij niet, maar hij was een ijverige werker, een trouw herder, een vurig Kristen."³⁰⁾ In terme van die drie funksies van die predikant vind Van Belkum hom 'n slegs matige prediker, 'n toegewyde sieleherder en 'n uitstekende organisator, soos die leser hierna sal opmerk.

Ds. Pieter van Drimmelen in Marico-Zeerust

H.M. Rex gee in sy geskiedenis van die Nederduits Hervormde gemeente Zeerust 'n uitvoerige opsomming van ds. Van Drimmelen se uitgebreide werk in die gemeente. Daaruit is die volgende samevatting van ds. Van Drimmelen se werksaamhede oorgeneem.³¹⁾

- (1) Bevordering van die nogal verwaarloosde geesteslewe deur uitgebreide kategese, Sondagskool, huisbesoek, buitendienste (kerkdienste buite die dorp) en herstel van die jaarlikse viering van Geloftedag ter ere van die Voortrekkers op 16 Desember.
- (2) Sanering van die gemeente se finansies. Die toestand daarvan het groot bekommernis gewek, omdat talle lidmate geldelik min bygedra het weens die oorlogskade in 1899-1902, die lang depressie 1903-1910, swak landboutoestande en die gemis van 'n vaste leraar. Die lidmate het die kerkraad onvoldoende gesteun. Ds. Van Drimmelen en die kerkraad het die lidmate se belangstelling opgewek en hul bydraes het ruimer ingekom. Verkopings en basaars is vanaf 1907 meermale gehou om ekstra-inkomste te ontvang, maar die basaars het na enkele jare kritiek ondervind en is gestaak. 'n Finansiële kommissie het inkomste en uitgawes in ewewig gebring en aldus die finansies gesaneer. Die bewame leiers van die kommissie was Charlie Hamm, tesourier van die munisipaliteit

Zeerust, wat ouderling J.C. Coetzee in Julie 1907 as finansiële stukrag opgevolg het, Willem van Drimmelen, broer van ds. Pieter, onderwyser, wat in Oktober 1908 van mnr. Hamm oorgeneem het, en A.J. Joubert wat in Oktober 1909 van Willem oorgeneem het.

- (3) Aandag vir die erediens: ds. Pieter het die gemeente 'n groot Statebybel met koperslotte geskenk en 'n nuwe Nagmaalservies van silwer verkry, nadat die servies wat in 1892 verwerf is, tydens die oorlog verdwyn het. Deur bemiddeling van ds. L.E. Brandt is 'n Nagmaalstel deur geloofsgenote in Nederland aan Marico geskenk en op 5 Junie 1908 plegtig in gebruik geneem.
- (4) Vernuwning van die kerkgebou: Die kerk wat in die jare '80 gebou is, het ernstige gebreke getoon. Afbreek daarvan is oorweeg, maar die regering van die kolonie Transvaal het geen geld vir 'n nuwe kerk beskikbaar gestel nie en ds. Van Belkum het afbraak afgeraai en vernuwning aanbeveel. Die houtvloer is vervang, 'n plafon is aangebring, nuwe kerkbanke is geplaas en nuwe lampe het die verligting verbeter. Oud-ouderling J.J. Joubert het 'n orrel en twee musiekboeke geskenk.
- (5) Afstigting van gemeentes: Die gemeente Marico-Zeerust was baie uitgestrek. Daarom is in 1910 'n nuwe gemeente in die distrik Mafeking en Vryburg en in 1912 'n nuwe gemeente op Zwartuggens gestig.
- (6) Studiefonds vir opleiding van Nederduits Hervormde onderwysers en predikante: ds. Van Belkum het 'n fonds vir behoeftige studente gestig met medewerking van ds. Van Drimmelen wat in sy gemeente meermale kollektes vir die fonds gehou het. Hy was immers self 'n student wie se studiegeld uit 'n kerklike fonds betaal is.
- (7) Skriftelike bydraes van ds. Pieter aan die kerkblad "De Hervormer" en die jaarlikse "Almanak", twee periodieke publikasies wat deur ds. Van Belkum ingestel is. Ds. Van Drimmelen kon van jongs af vlot stel en skryf, maar daar is min publikasies van hom bekend.

Sy bedrywigheid op kerklike gebied was groot en veel-sydig, maar van een aspek daarvan verneem ons niks nie. Dit lyk of hy min of geen aandag aan sendingswerk onder gekleurdes gegee het nie. Vermoedelik het sy kerkraad daarvoor min belangstelling gehad. In hierdie verband is kenmerkend dat die kerkraad in April 1913 besluit het om geen "Syriërs" - dit is vermoedelik Libanese - tot godsdiensoefeninge toe te laat nie, hoewel hulle van die Fenisiërs afstam, blank is en van huis uit Christen - Grieks of Rooms-Katolieke - is, en hoewel die regering hulle as "witmense" erken het.³²⁾

Ds. Van Drimmelen het ook aandag aan buitekerklike sake gegee.

- (8) Skoolonderwys: Hy was oudonderwyser en die skoolonderrig

het hom altyd na aan die hart gelê. Kort na die oorlog het Afrikaners private laerskole vir Christelik Nasionaal Onderwys (CNO) gestig as teenwig teen die op Britse voet georganiseerde openbare onderwys. Die CNO het voortgebou op die onderwys tydens die ZAR en is geldelik ruim vanuit Nederland gesteun. CNO-skole is onder toesig van ds. Van Drimmelen, ouderling J.C. Coetzee en die kerkraad in die distrik Marico gestig en onder toesig gehou, ook nadat die Transvaalse regering in 1907 die CNO-skole oorgeneem het. Dominee en kerkraad het jong Afrikaners aangemoedig om 'n loopbaan in die polisie, die weermag of verpleging te kies.

- (9) Spin- en weefwerk: Net soos in ander dorpe na die oorlog is onder invloed van die filantropiese strewe van die Engelse dame Emily Hobhouse op Zeerust vroue kosteloos in spin- en weefwerk opgelei. Die inrigting is in 1911 in J.C. Coetzee se woning gevestig en het artikels soos reiskomberse, tjalies en kleedjies vervaardig en verkoop om geld vir die gemeente in te samel. Ds Van Drimmelen het blykbaar selfs met oom Hansie goed saamgewerk...

In Oktober 1914 het in die voormalige Boererepublieke die Rebelle of Gewapende Protes teen die deelname van die Unie van Suid-Afrika in die Eerste Wêreldoorlog aan die kant van Groot-Brittanje uitgebreek. Die uiteindelijke doel van die Rebelleiers was die herstel van die Boererepublieke. Die Rebelle het drie maande geduur en net soos in die oorlog 1899-1902 groot beroering en verdeeldheid onder die Afrikaners veroorsaak. Ds. Van Drimmelen het as 'n oortuigde Afrikaner-nasionalis en Bittereinder bekend gestaan. Daar was dan ook gerugte oor sy simpatie met die Rebelle. Die gerugte was ongegrond, hy het hom streng afsydig gehou. Sommige het beweer dat sy fiets by die voorhek en 'n gesaalde perd by die agterhek van die pastorie gereed gestaan het sodat hy kon vlug indien die regering hom wou laat arrester. Daar is ook 'n anekdote wat sy sin vir humor toon. 'n Jong kategisant, Joggem Botha, het op 'n vroeë môre by die pastorie aangekom en gesê hy kom Dominee se perd vir die regeringstroep kommandeer. Dominee het nie geantwoord dat sy perd reeds gekommandeer was nie, maar 'n speelgoedperdjie van een van sy seuns gehaal en aan Botha as die enigste perd in sy huis aangebied. Botha het swyend weggestap en geen kategeseklas meer bygewoon nie.³³⁾

Ds. Pieter van Drimmelen in Zoutpansberg

Te midde van die beroeringe van die Rebelle het hy op 2 November 1914 'n beroep uit Zoutpansberg ontvang. Die ampsuitoefening was daar 'n nog groter avontuur as in Marico.

Die Nederduits Hervormde gemeente Zoutpansberg met Pietersburg as hoofdorp het die hele ver Noorde van Transvaal omvat. Die distrik Zoutpansberg was die laaste gebied in Suid-Afrika wat onder blanke heerskappy gebring is. Daar het die "moving frontier", die verskuivende pioniersgrens, wat vanaf Kaapstad na die Noorde beweeg het, tot stilstand gekom

en hom selfs tydelik, van 1867 tot 1886, teruggetrek, omdat die teendruk van die vyandige swartes en Natuur vir die pioniers te sterk was. Die dorp Zoutpansberg, later Schoemansdal hernoem, is in 1848 gestig deur die Voortrekkerleier Andries Hendrik Potgieter en sy volgelinge. Die Voortrekkers is gevolg deur natrekkers. Die blankes het hulle gevestig as veeboer en/of jagter en handelaar. Daar was gevaarlike siektes, soos malaria, ngana, veroorsaak deur die tsetsevlieg, en perdesiekte, maar die streek het tot 1860 vooruitgegaan danksy die jag op grootwild en die uitvoer van wildsprodukte, soos ivoor, velle en horings. Maar na 1860 was die wild uitgedun, die jag en uitvoer het afgeneem en die moeilikhede met naburige swart stamme het toegeneem. Daarom is Schoemansdal in 1867 ontruim en terstond deur swartes verwoes.

In die jare '80 het blanke koloniste na die streek teruggekeer, hoewel die bloeityd van die jag verby was. In 1886 het Kommandant-Generaal P.J. Joubert Pietersburg, wat na hom vernoem is, gestig. Die kolonisasie het herbegin, maar die swart stamme het opstandig gebly. Die laaste oorlog teen swartes is in 1898 deur generaal P.J. Joubert in Vendaland gevoer - afgesien van die Bambata-opstand in Natal in 1906.

Die Anglo-Boere-oorlog het kort daarna in 1899 begin en ook Noord-Transvaal ontredder. Sommige van die gruwelikste gebeurtenisse in die oorlog het in Noord-Transvaal plaasgevind. Die ekonomiese depressie in 1903-1910 het ook Zoutpansberg swaar getref. Dit lyk of die streek die depressie moeiliker oorwen het as Wes-Transvaal. Die streek is omstreeks 1914 gekwel deur malaria en ander koorse, perdesiekte en bosluiskoors onder beeste.

Die blanke bevolking van Zoutpansberg het nog lank die geestestrekke van 'n pioniersgrensbevolking ver van ontwikkelde streke getoor. Dié trekke is onrustigheid wat blyk uit veelvuldige verhuising en 'n onewewigtige, emosionele gees, geringe eerbied vir die owerheid en wette en eiegeregtigheid. Die uiterste gevalle van gebrek aan tug, huweliksontrou en alkoholisme en van innige vroomheid en regskaapenheid was in Zoutpansberg sowel voor as na die oorlog talryk.

Die Afrikanerkerke in Zoutpansberg het gedeel in die voor- en teenspoed van die distrik. In 1852 is daar 'n Nederduits Gereformeerde gemeente gestig, in 1854 'n Nederduits Hervormde gemeente deur ds. Dirk van der Hoff en in 1857 'n Gereformeerde gemeente. Van 1863 tot 1867 - die jaar toe Schoemansdal ontruim is - was ds. N.J. van Warmelo uit Nederland daar Nederduits Hervormde predikant. Hy het hier hoogs verdienstelike werk verrig en na sy bevestiging op Heidelberg konsulent van Zoutpansberg tot sy dood in 1892 gebly.³⁴

In 1875-1887 was ds. G.F. Biccard vaste leraar in Zoutpansberg tot sy aftrede in verband met die mislukte kerkvereniging in 1885 en die herstel van die Nederduits Hervormde Kerk in die distrik. Na hom was daar tot 1904 geen vaste predikant nie. Ds. M.J. Goddefroy het toe as konsulent opgetree. In 1904 het ds. Louis Ernst Brandt (1872-1939)

'n beroep na Zoutpansberg en Waterberg aangeneem. Hy was van 'n aristokratiese familie in Nederland en seun van die burge-meester van die ryk, deftige dorp Velp en Rheden by Arnhem. Hy was van 1901 tot 1904 predikant van die dorpie Niezijl in Wes-Groningen en het in 1903 getrou met Johanna, die jongste, begaafde, maar grillige dogter van ds. N.J. van Warmelo. Hy was 'n Afrikanervriend en sy het hom maklik ooreed om die saai dorp Niezijl te verwissel vir die avontuurlike lewe in die distrik waar haar vader gepionier het in haar geliefde geboorteland Transvaal.

Ds. Brandt was 'n veelsydige, briljante intellektueel en 'n beminlike, vredeliewende mens. Hy het uitblink in al drie genoemde funksies van die amp van geestelike en het as voorsitter van die Algemene Vergadering (nasionale sinode) van die Nederduits Hervormde Kerk in 1916-1937 heel veel bygedra tot die herlewing en uitbreiding van die kerk. Op al sy vier standplase is hy egter aanhoudend deur ernstige geldsorge van sy gemeentes gepla.

Hy het in sy gemeentes meestal goed oor die weg gekom met die gewone lidmate van sy eie kerk en ander kerke en met geestelikes van die kerke, uitgesonderd met sommige leraars van die Nederduits Gereformeerde Kerk. Hy het somtyds moeilikhede van sy kerkraad ondervind, veral dié van Zoutpansberg. Die raad het die openbare optrede van hom en sy eggenote as sangkoorleiers en musiekbeoefenaars afgekeur, sodat hulle dit gestaak het, en hom verkwalik dat hy 'n beroep na Johannesburg aangeneem het nadat die raad vir hom 'n pastorie gekoop het waarop 'n swaar verband was. Ds. Brandt se verhouding tot die kerkraad van Waterberg was veel aangener.³⁵⁾

Net soos in Marico is die kerklike lewe in Zoutpansberg tydens die oorlog geheel ontwrig en langelê omdat talle lidmate, veral kerkraadslede, afwesig was, op kommando of in kampe in Suid-Afrika of oorsee. Die Nederduits Hervormde gemeente aldaar was in 'n nog ongunstiger toestand as die twee susterskerke, omdat die Kerk na sy tweede afskeiding weg van die Nederduits Gereformeerde Kerk in 1885 nog geheel in sy herstelproses was, toe die oorlog in 1899 uitbreek. Ook na die oorlog het die Kerk nog tientalle jare moeite ondervind om 'n bloeiende gemeenskap te word.

Ds. Brandt het die moeilikhede van 'n dun en verspreide blanke bevolking, groot afstande en gebrek aan berybare paaie ervaar, te meer omdat die meeste Nederduits Hervormdes plat-telenders was, buite die dorpe in Noord-Transvaal gevestig. Na sy vertrek het die gemeentes Zoutpansberg en Waterberg tot 1915 geen vaste leraar kon beroep nie. Die gemeente het soortgelyke moeilikhede as die gemeentes van die susterkerke ondervind weens die oorlog en na-oorlogse depressie. Die Gereformeerde Kerk het eers in Januarie 1909 'n voltydse leraar, ds. J.P. van der Walt, gekry; hy was tewens leraar van die gemeente Waterberg van dié Kerk.³⁶⁾

Die beroep van die Nederduits Hervormde Gemeente Zoutpansberg op ds. Van Drimmelen te Zeerust op 2 November 1914 was suksesvol. Hy het gewet van die hierbo beskrew

ampsmoelikhede wat ds. Brandt erbaar het, maar hy het die ampsvervulling aldaar beskou as 'n nuwe uitdaging en opdrag van sy Here. Hy het ds. Van Belkum na die beroep om raad gevra en na dié se aanmoediging die beroep aangeneem. Ook met die oog op ds. Van Drimmelen se werk onder die Angolaboere omstreeks dié tyd lyk dit dat ds. Van Belkum hom beskou het as 'n besonder bekwame "trouble-shooter", dit wil sê oplosser van organisatoriese, geldelike of ander moeilikhede, in casu van noodlydende gemeentes.

Die gemeente Marico-Zeerust het met opregte spyt op 27 Desember 1914 in die kerk te Zeerust afskeid van hom geneem. Sy voorganger in Zoutpansberg, ds. Brandt, het hom reeds op 9 Januarie 1915 op Pietersburg bevestig.

Huislike omstandighede

Mevrou Van Drimmelen het haar eggenoot in sy ampswerk aktief bygestaan, onder meer met haar kennis van boekhou, wat die finansies van die gemeente gebaat het. Op 16 September 1908 is hul eerste kind, Lucie Louise Mathilde, gebore. Mevrou se gesondheid het daarna veel te wense oorgelaat en die volgende kind is eers drie jaar later gebore. Toe ds. Van Drimmelen in 1910 op sy eerste besoek aan die boere in Angola gegaan het, het sy en Lucie hom na Kaapstad vergesel en skeep gegaan na Nederland om daar geneeskundige behandeling te ontvang. Dit het blykbaar gehelp. Na sy eerste besoek aan Angola het dominee na Nederland gereis om sy vrou en dogter te ontmoet en saam met hulle na Zeerust teruggekeer.

Om Mevrou in die huishouding by te staan, het hy in 1914 sy ongetroude, enigste suster Anna, in Rotterdam wonend, gevra om na Zeerust te kom. Sy het ingewillig en Mevrou kon toe meer aandag en tyd aan gemeentewerk gee. Na Lucie is vier seuns in die gesin gebore. In Zeerust is gebore Govert Cornelis op 27 September 1911 en Albert Ludwig Eduard op 26 Mei 1913, te Pietersburg is gebore Pieter op 28 Julie 1915 en Frederik Willem op 13 Augustus 1918. Dominee het sy jongste kind Frederik kort voor sy laaste reis na Angola gedoop.³⁷⁾

Private finansiële moeilikhede

Sy jaarsalaris in Zoutpansberg was £50 minder as in Marico, waar hy in 1907 met £400 per jaar begin het. Hy het tydelik sonder sy gesin op Pietersburg gebly omdat die pastorie daar nog verhuur was en opgeknop moes word, en omdat sy suster Anna in Zeerust tifoïede koors had. Sy het na haar genesing met die gesin na Pietersburg getrek en daar ook die huisgesin van prokureur Remmers van Nederland wat 'n hulpbehoewende vrou en jong kinders had, versorg. Na die oorlyde van die vrou het Anna met Remmers getrou. Na sy aftrede het hulle in Kaapstad gewoon en hulle is daar oorlede.

Die gemeente Zoutpansberg het 'n groot skuldelas getors en die kerkraad was onenig oor die opknapping van die verwaarloosde pastorie. Dominee het toe £6 vir muurpapier voorgeskiet en £200 van 'n bank geleen teen 7% rente per jaar vir opknapping van die pastorie. Kerkraadslede het £12/10/0 gekollekteer vir die aanbou van 'n badkamer by die pastorie.

Hy het later die kerkraad gevra om hom 6% van die 7% rente te vergoed, maar die kerkraad kon dit nie betaal nie en het hom gevra om hulle die leningsbedrag kwyf te skeld. Hulle was op 23 Desember 1916 £49 agterstallig met betaling van sy salaris oor 1915 en £99 agterstallig oor 1916. Ons wonder hoe hy in dié jare die pot in sy huis vir sy groot gesin aan die kook gehou het. Hy moes in 1915 self sy reiskoste na die Algemene Kerkvergadering in Johannesburg en na die onderwyskongres in Pretoria betaal.

Finansiële moeilikhede van die gemeente

Hy het voorrang gegee aan aflossing van gemeenteskuld bo betaling van sy salaris. Hy het op 2 Mei 1915 uitstel van betaling van £1854 skuld gekry, ywerig geld ingesamel en op 15 Julie 1916 £726 aan skuld afgelos. Sy eggenote het blykbaar selde buite haar groot gesin opgetree, maar het ongetwyfeld haar eggenoot moreel kragtig gesteun.

'n Groot verligting van die finansiële moeilikhede is bewerkstellig deur die saamgaan van die gemeentes Zoutpansberg en Waterberg met Nylstroom as hoofdorp. Waterberg het voortaan die pastorie in stand gehou en Zoutpansberg het die predikant se salaris gefinansier. Ds. Van Drimmelen is deur Waterberg beroep en op 8 Junie 1916 is hy te Nylstroom bevestig, andermaal deur ds. L.E. Brandt. Hy het voortaan na 'n predikbeurt kerkraadsvergadering gehou, in Zoutpansberg te Pietersburg, Louis Trichardt en Duiwelskloof, in Waterberg te Potgietersrust en Nylstroom. Die finansiële en geestelike toestande in sy gemeente het aanmerklik verbeter.

Politieke moeilikhede

Die distrikte Zoutpansberg en Waterberg was kort tevore nog blanke grenspioniersgebiede. Talle Afrikaners daar was oortuigde nasionaliste en het met die rebelle in 1914 gesimpatiseer. Daar was gerugte dat ds. Van Drimmelen een van hulle was. Lidmate het gedreig met afskeiding omdat hulle regeringsgesind was, in navolging van ander gemeentes kort na die Tweede Anglo-Boere-oorlog 1899-1902 en die Rebelle. Hy het toe voor sy voltallige kerkrade verklaar dat hy hom volledig van alle politieke standpunte distansieer, dit wou sê dat hy politiek geheel en al neutraal en afsydig staan. Sy verklaring het die neiging tot afskeiding laat verdwyn.

In Marico en Zoutpansberg het hy intensief betrokke geraak by die geestelike versorging van afstammeling van Dorslandtrekkers uit Transvaal in Angola. Dit is die laaste en treffendste hoofstuk in sy lewensgeskiedenis. Hy het in 1919 gesterf by die afstammeling in Angola. Die hoofstuk sal in 'n latere uitgawe van "Pretoriana" behandel word.

(word vervolg)

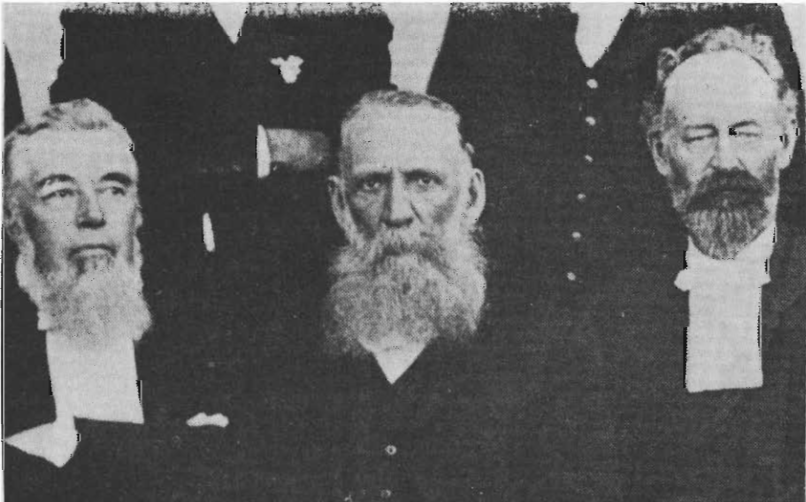
Verwysings

- 1) Bron: anoniem, "Wegwijzer 92/93 van die Gemeente Made en Drimmelen", 1992, 88 pp, insonderheid p.12-15, "Korte geskiedenis van Made en Drimmelen".

- 1a) Stamboom of geslagsregister van Govert van Drimmelen, gebore in 1798, opgestel deur mevrou Lucie Heymans, gebore Van Drimmelen, en Govert Cornelis van Drimmelen, kinders van ds. Pieter van Drimmelen. Ek is aan hulle veel dank vir inligting oor hul familie verskuldig. Die inwoners van die dorp Drimmelen wat die naam daarvan as hul van aangeneem het, het na lande buite Europa geëmigreer, onder meer na Nederlandstalige gebiede. Kleinkinders van stamvader Govert, onder wie ds. Pieter, is gebore op Java in Oos-Indië. Van 'n ander tak was mnr. C. van Drimmelen in 1899 Districtscommissaris in Nieuw-Nickerie in Suriname of Nederlands Guiana in Wes-Indië; daar is die Van Drimmelenpolder aangelê en na hom vernoem. Hy was in 1918 "Agent-Generaal voor de immigratie in Suriname", waar destyds talle Brits-Indiërs en Javane as plantasie-arbeiders aangekom het. Hy het omvangryke tydskrifartikels oor die landbou in Suriname, onder meer in Nieuw-Nickerie, gepubliseer.
  - 2) 'n Groot deel van die familie-oorlewering oor die geslagte Van Drimmelen en die lewe en loopbaan van ds. Pieter van Drimmelen is opgeteken in die brosjure en memorandum getitel "Dominee van Drimmelen van Zeerust, Zoutpansberg, Waterberg en Angola in die bediening van die Woord van God en in diens van die Afrikaanse volk", Pretoria, sonder jaar, 24 pp., in tikskrif opgestel deur emeritus-professor Govert Cornelis van Drimmelen van die Universiteit van Pretoria; sy geskrif word hierna aangehaal as "Brosjure ds. P. van Drimmelen".
  - 3) Bevolkingsregister jaar 1879 in die Stadsargief van Rotterdam.
  - 4) C. Louis Leipoldt, "Uit my Oosterse dagboek", eers gepubliseer in die weekblad "Die Huisgenoot", daarna in boekvorm uitgegee deur Nasionale Pers, Kaapstad, ens., 1937; aanhaling uit p.20-21.
  - 5) In Afrikaans gepubliseer in die tydskrif "Die Vreugdebode", Tydskrif van die Nederduits Hervormde Gemeentes in Suidwes-Afrika", jaargang 2, nr. een, April 1953, p.12-13, jrg 2 nr. 2, Junie 1953, p.13-14, jrg 2 nr 3, Augustus 1953, p.11-12, jrg 3 nr. 4, Oktober 1953, p.11-12. Pieter van Drimmelen was 6 jaar oud toe hy die skipbreuk beleef het, en 15 jaar toe hy sy herinneringe daaraan - miskien met hulp van sy ouers se geheue - in 'n skoolopstel in Rotterdam opgeskryf het. Die opstel is in Afrikaans vertaal en in 1953 in "Die Vreugdebode" in Suidwes-Afrika gepubliseer.
  - 6) Dit is die eenbultige kameel van Afrika, in Nederlands drommedaris, in Engels camel, in Afrikaans kameel. Die tweebultige Asiatiese kameel heet in Nederlands en Afrikaans kameel, in Engels camel.
  - 7) Professor A.D. Pont het 'n lewenskets van Pieter van Drimmelen gepubliseer in die "Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek", deel 3, uitgegee deur die Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing (RGN) in Afrikaans en Engels, Pretoria 1977, p.825, met 2 bronne. Hy het 'n paar klein vergissings begaan. 'n Algemene vergissing is dat Pieter ten onregte Pieter Willem genoem word: hy het ten onregte die doopnaam van sy jonger broer Willem bygekry, sodat somtyds persoonsverwisseling tussen die twee broers ingetree het. 'n Tweede vergissing van Pont is dat Pieter se familie met hom in 1895 na Transvaal geëmigreer het; in die 19de eeu het slegs Pieter en Willem hulle in Suid-Afrika gevestig. 'n Derde vergissing wat ook in H.M. Rex se hieronder aangehaalde boek oor Zeerust staan, is dat Pieter sy studie in Rotterdam - dit is sy studie in die Eramiaanse Gymnasium, - tweemaal weens slegte gesondheid of oorspanning moes onderbreek. Die familie-oorlewering vermeld niks daaroor nie. Hy het daarna meestal 'n uitstekende gesondheid geniet en die ontberings en vermoenisse van die sluipoorlog in 1899-1902 blykbaar goed deurstaan.
- Jan Floeger en Gideon de V. de Kock, "Nederlandse emigrasie na Suid-Afrika 1800-1900", uitgegee deur Departement Rekeneerwetenskap van Universiteit van Port Elizabeth, 1989, noem op p.59 twee Van

- Drimmelens, ene P. en ene Pieter Willem, met grotendeels dieselfde besonderhede. Hierdie verdubbeling is moontlik ontstaan deur verwarring tussen die twee broers Pieter en Willem.
- 8) Ds. S. Ulfers het ook die eerste Kinderbijbel in Nederlands geskryf; die styl daarvan is geensins kinderlik, maar baie plegtig en verhewe.
  - 9) Prof. A.D. Pont het ook 'n lewenskets van ds. Marius Joseph Goddefroy, Brussel 1848 - Pretoria 1920, gepubliseer in "Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek", deel 3, RGN, Pretoria, 1977, p.279.
  - 10) Brosjure ds. P. van Drimmelen, t.a.p. verwysing 2.
  - 11) Inligting van mevrou Turkstra, Transvaalse Onderwysmuseum, Pretoria.
  - 12) Brosjure ds. P. van Drimmelen, t.a.p. verwysing 2, H.M. Rex, "Die voorgeskiedenis en geskiedenis van die Nederduitsch Hervormde Gemeente Zeerust (Marico)", uitgegee deur die Kerkraad N.H. Gemeente Zeerust, gedruk deur die N.H.W.-Pers, Pretoria, 1971, p.264.
  - 13) H.M. Rex, "N.H. Gemeente Zeerust", t.a.p. verwysing 12, p.264.
  - 14) Hy is waarskynlik kommandant Johannes Joachim Alberts, gebore in die distrik Pretoria in 1872, oorlede te Ermelo in 1917, deur A.J.P. van Rensburg beskryf in "Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek", deel 3, RGN, Pretoria, 1977, p.9-10. Hy was veldkornet en daarna kommandant van die Standertonkommando tydens die sluipoorlog in Oos-Transvaal in 1900-1902. Hy het deelgeneem aan die vredesbesprekings deur verteenwoordigers van die Boerestrydmagte te Vereeniging in Mei 1902 en was een van die ses verteenwoordigers wat teen ondertekening van die vredesverdrag gestem het. Hy was dus 'n oortuigde Bittereinder. Geen wonder dat Pieter en Willem onder hom as Bittereinder tot die vrede geveg het nie.
  - 15) Deur S.P. Engelbrecht afgedruk in sy artikel "Pieter van Drimmelen" in "Hervormde Teologiese Studies", jaargang 9, nr. 2, Pretoria, Mei 1953, p.63-64.
  - 16) S.P. Engelbrecht het 'n lewenskets van ds. Jacobus van Belkum gepubliseer in "Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek", deel 3, RGN, Pretoria, 1977, p.338-339.
  - 17) Varik is 'n klein dorp in die Tielerswaard, die westelike deel van die Betuwe, op die regter wal van die rivier die Waal.
  - 18) Die skrywer van die onderhawige artikel, C. de Jong, is verantwoordelik vir die driedeling van funksies van die amp van geestelike.
  - 19) S.P. Engelbrecht, "Geskiedenis van die Nederduits Hervormde Kerk van Afrika" 2de druk, J.H. de Bussy, Pretoria, en HAUM, Kaapstad, 1936, p.73-96 en p.313-341.
  - 20) S.P. Engelbrecht, "Pieter van Drimmelen" in "Hervormde Teologiese Studies", Mei 1953, p.53-64.
  - 21) Brosjure ds. P. van Drimmelen, t.a.p. verwysing 2.
  - 22) Brosjure ds. P. van Drimmelen, t.a.p. verwysing 2.
  - 23) H.M. Rex, "Die N.H. Gemeente Zeerust", p.197-198; Standard Encyclopaedia of Southern Africa", deel 12, in voce Zeerust, Nasou, Kaapstad, 1976.
  - 24) Konsulent is 'n predikant wat tydens 'n vakature in 'n naburige dorp onder andere sakramente bedien en by kerkraadsvergaderinge as voorsitter optree; aldus HAT, Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal, Johannesburg ens., 1988.
  - 25) H.M. Rex, "Die N.H. Gemeente Zeerust", p.249-253.

- 26) H.M. Rex, "Die N.H. Gemeente Zeerust", p.259.
- 27) H.M. Rex, "Die N.H. Gemeente Zeerust", p.265.
- 28) H.M. Rex, "Die N.H. Gemeente Zeerust", p.262.
- 29) H.M. Rex, "Die N.H. Gemeente Zeerust", p.269.
- 30) Jac. van Belkum, "In memoriam (ds. P. van Drimmelen)" in "De Hervormer", Pretoria, 15 April 1919, p.xi-xii.
- 31) H.M. Rex, "Die N.H. Gemeente Zeerust", p.262-277.
- 32) H.M. Rex, "Die N.H. Gemeente Zeerust", p.270.
- 33) Brosjure ds. P. van Drimmelen, t.a.p. verwysing 2.
- 34) S.P. Engelbrecht, "Die Nederduitsch Hervormde Gemeente Pietersburg-Zoutpansberg, 1852-1952" uitgegee deur die Kerkraad, Pietersburg 1952, p.7-19, p.70-71, p.102-104.
- 35) Brandt, Louis Ernst, in "S.A. Biografiese Woordeboek", deel 2, uitgegee in Afrikaans en Engels deur die RGN, Pretoria 1972 (2de druk 1906), p.85-86.
- 36) Louis Changuion, "Pietersburg, Die eerste eeu 1886-1986", uitgegee deur Stadsraad van Pietersburg, Pretoria 1986, p.95, 105, 117.
- 37) Brosjure ds. P. van Drimmelen, t.a.p. verwysing 2 - Ek het geen ander bronne oor sy verblyf te Pietersburg beskikbaar gehad nie.

Drie konsulente van die Nederduitsch Hervormde Gemeente Marico en Zeerust tussen 1903 en 1908. Van links na regs: Ds. Jac van Belkum van Heidelberg, Ds. Andrew Murray Jr. van Rustenburg en Ds. P.W. Ennis van Klerksdorp. Die familienaam Van Belkum is waarskynlik afgelei van die dorpsnaam Berlichum in Friesland.

Foto uit H.M. Rex, "Die voorgeskiedenis en geskiedenis van die Nederduitsch Hervormde Gemeente Zeerust (Marico)", Pretoria 1971. p. 258

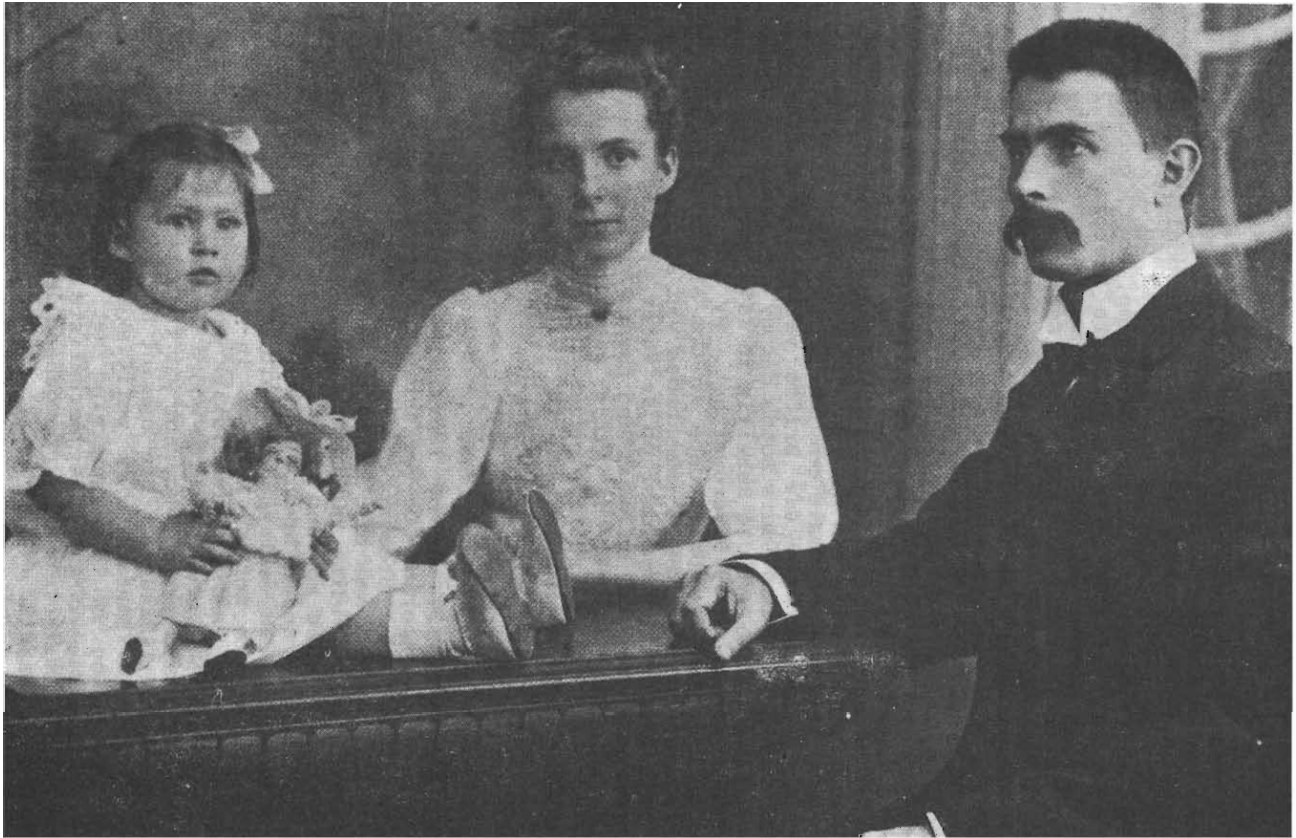
Foto van die broers Govert Cornelis van Drimmelen, 1826-1896, later vader van Ds. Pieter van Drimmelen (links), en Nicolaas (regs) te Melbourne in Australië tussen 1851 en 1860. Govert het sy jongere broer Nicolaas uit Nederland laat uitkom en hom gepra om enkele klaviere saam te neem. Hulle het 7 jaar 'n winkel in musiekinstrumente in Australië bedryf en daarna saam na Java, Oos-Indië, geëmigreer.

Foto in besit van Govert C. van Drimmelen Jr. te Pretoria

Pieter van Drimmelen as student in die teologie aan die Universiteit van Utrecht in 1906. Op sy lessenaar staan die portretfoto van sy verloofde Maria Elisabetha Gastmann.

Foto C. en L. Vermeulen
Den Haag en Utrecht
In besit van Govert C.
van Drimmelen

*Die jong gesin van Ds. Pieter van Drimmelen te Zeerust omstreeks 1912. Van links na regs: dogter Lucie, gebore in 1908, Mevrou Maria van Drimmelen gebore Wiggers en Ds. Pieter van Drimmelen.
Uit H.M. Rex, "Die voorgeskiedenis en geskiedenis van die Nederduitsch Hervormde Gemeente Zeerust (Marico)", Pretoria 1971. p. 274*

**LEWENSKETS VAN PROFESSOR WILLEM FRANÇOIS J. STEENKAMP
1905-1993**

deur C de Jong

Willem François Joubert Steenkamp - gewoonlik Frans genoem - is gebore te Ermelo in Oos-Transvaal op 17 April 1905. Sy vader was Willem François Steenkamp, boer, gebore te Ermelo op 14 Februarie 1874, oorlede te Pretoria op 2 Junie 1954. Sy moeder was Margaretha Francina van Aardt, gebore in die distrik Somerset-Oos in die Kaapkolonie op 14 Januarie 1879, oorlede te Pretoria op 22 Januarie 1965.¹⁾ Hulle het 80 onderskeidelik 86 jaar oud geword. Ook hul seun Frans mog 'n hoë leeftyd - 88 jaar - bereik. Hulle is getroud op 6 April 1897. Willem François was Bittereinder in die Tweede Anglo-Boere-oorlog 1899-1902, dit wil sê hy het tot die einde van die oorlog op 31 Mei 1902 geveg. Hy was tydens die ongereëlde oorlog (guerilla) by die kommando Ermelo onder bevel van kommandant-generaal Louis Botha en het sy lewe lank 'n volgeling van hierdie generaal en staatsman gebly. Hy het sy seun meermale oor die sluipoorlog vertel, ook oor die wreedhede van die Britse verskroeiende-aarde-taktiek. As aanhanger van Louis Botha het hy hom aangesluit by die regeringstroepen wat die Rebelle in 1914 onderdruk en Duits Suidwes-Afrika in 1915 verower het. Hy het oorweeg om aan die veldtog van die Unietroepen in Oos-Afrika deel te neem, maar daarvan afgesien na smeekbedes van sy eggenote.

Sy seun Frans het opgegroeï op sy vader se plaas naby die grens tussen Transvaal en Swaziland tussen swartes. Deur sy omgang met Swazi's het hy altyd waardering vir die gebruike en sedes van die swartes gehad. Hy het die middelbare skool te Ermelo deurloop en in 1924 gematrikuleer, ongetwyfeld met hoë slaagsyfers, want hy was intellektueel begaafd.

In die joernalistiek

Van 1924 tot 1929 was hy leerling-joernalis en volverslaggewer by die koerant "De Volksstem" in Pretoria. Dié koerant is in 1873 deur Staatspresident T.F. Burgers gestig en het 'n woordvoerder van die Suid-Afrikaanse Party (SAP), eers onder die partyleiding van Louis Botha, daarna van Jan C. Smuts, geword. Die koerant het in die joernalistiek 'n goeie naam verwerf onder hoofredakteur F.V. Engelenburg, gebore in Nederland en veelsydig begaafd. Frans Steenkamp het onder hom gewerk tot sy aftrede in 1929. Frans se eintlike leermeester in die joernalistiek was Nathan Levi, 'n streng leermeester wat geen onnodige woord in die koerant wou toelaat nie. Die taal van die koerant was tot omstreeks 1925 Nederlands, daarna Afrikaans. Die koerant het gedeel in die teenspoed wat J.C. Smuts en sy politieke party by die parlamentsverkieping in 1948 ondervind het en is in 1952 opgehef. Sy funksie om Afrikanerjoernaliste op te lei, is reeds voor die Tweede Wêreldoorlog oorgeneem deur die koerant "Die Burger" in Kaapstad.

As joernalis het Frans Steenkamp 'n deeglike kennis van Nederlands, Frans, Engels en Duits besit en liefde vir suiwere Afrikaans opgevat. Hy het sy lewe lank geywer vir wat hy as goeie Afrikaans, vry van Anglismes, beskou het.

In 1929 het hy in diens van "Die Burger" in Kaapstad getree. Dié dagblad is in 1915 gestig en was die woordvoerder van die Nasionale Party. Dié party is in 1914 deur generaal J.B.M. Hertzog opgerig om in opposisie teen die SAP die belange van die Afrikaners te verdedig. Dit was die jare van stryd tussen die Sappe en die Natte. Tussen 1920 en 1930 het bekwame joernaliste van "De Volksstem" oorgestap na "Die Burger". Hulle was drie van Nederlandse afkoms, te wete Frederik Rompel, Anton Malga en Louis Hiemstra, en Frans Steenkamp.²⁾

Daar is drie moontlike redes vir die opvallende oorgang. Die eerste is finansieel, maar min aanneemlik, want "Die Burger" was jarelank in geldelike moeilikhede en het eerder laer as hoër salarisse as "De Volksstem" betaal. Bowendien moes die aansienlike koste van verhuising uit Pretoria na Kaapstad in aanmerking geneem word. Die tweede rede was moontlik ideologies; dit was die wens om die opkomende Nasionale Party, wat vanaf 1924 aan die bewind was, en daardeur die Afrikanerdom te steun. Die rede is aanvaarbaar, want die vier bogenoemde joernaliste van "De Volksstem" was oortuigde Afrikaners. Maar hulle het nie as fanatieke Nasionale Partymanne opgetree nie, ook Steenkamp nie. Daarom twyfel ek of die tweede rede deurslaggewend was. Die derde rede was joernalistiek en vermoedelik die belangrikste. "De Volksstem" was naamlik 'n lokale koerant in die destyds nogal provinsiale stad Pretoria, maar "Die Burger" was gevestig in die kosmopolitiese hawestad Kaapstad wat betrekkinge met oorsese streke en stede onderhou het en die joernaliste veel meer kontakte en 'n wyer blikveld gebied het.

Steenkamp het by "Die Burger" gewerk onder die hoofredakteur Dr. A.L. Geyer, historikus, en gevorder tot tegniese redakteur, dit is nuusredakteur. Hy het kennis gemaak met Margaretha Francina Haumann van Franschoek en is op 4 Oktober 1930 met haar getroud.

Hy het ook as joernalis by "Die Burger" goed gepresteer en gevorder, maar hy wou hom akademies bekwaam om hoër te klim, en het in 1932 "Die Burger" verlaat. Sy werk is oorgeneem deur Victor C. Hiemstra, broer van Louis en later regter Hiemstra.³⁾ Hulle was seuns van 'n onderwyser uit Friesland wat onder president Kruger na Transvaal geëmigreer het.

Frans Steenkamp het ekonomie gaan studeer in die Nederlandsche Economische Hoogeschool te Rotterdam, voorloper van die huidige Erasmus-Universiteit. Die Hoogeschool is gestig in 1913 en was toe die enigste fakulteit vir ekonomiese wetenskappe in Nederland. Onder die talryke studente was Suid-Afrikaners wat later bekend geword het. Een van hulle was C.G.W. Schumann. Hy het in 1928 in Rotterdam gepromoveer op die proefskrif "Die kredietmark in Suid-Afrika". Dit was die eerste deeglike oorsig van die bankwese en die geskiede-

nis daarvan in Suid-Afrika. Hy is tot professor in die ekonomie aan die Universiteit van Stellenbosch benoem.

Frans Steenkamp is as student in 1932-1936 vier jaar ingeskryf. Hy het na twee jaar die graad van kandidaat (dit is baccalaureus) en na nogmaals twee jaar die graad van doktorandus (dit is magister) verwerf, beide grade met lof. Hy het sy studie in die merkwaardig kort tyd van vier jaar voltooi en dadelik daarna, in 1938, met sy eggenote na Suid-Afrika teruggegaan. Hy het nooit tot die voltooiing van 'n proefskrif vir die doktorsgraad gekom nie. Toe hy uit Rotterdam vertrek het, het ek daar as eerstejaarstudent aangekom. Hy en ek het dieselfde professore as gewaardeerde leermeesters gehad en dikwels herinneringe aan hulle uitgewissel. Hulle was F. de Vries vir algemene leer van die ekonomie, N.J. Polak vir bedryfseconomie, 'n pionier in hierdie vak, J. Goudriaan vir organisasie van die onderneming, wat in 1949 professor aan die Universiteit van Pretoria geword het en professor W.F.J. Steenkamp as dosent opgevolg het, W.E. Boerman wat nie slegs ekonomiese, maar ook fisiese aardrykskunde deeglik gedoseer het, en Z.W. Sneller wat ekonomiese geskiedenis gedoseer en veral aan sy nagraadse studente hoë eise gestel het; nietemin het Frans Steenkamp Sneller se nagraadse lesings trou besoek.

Terug in Suid-Afrika in 1938 is hom veelbelowende betrekkings aangebied. Die bestuur van die Nasionale Pers, wat "Die Burger" uitgee, het hom 'n pos in hul bestuur aangebied, maar hy het dit afgewys omdat 'n universiteit hom meer aangetrek het. Die Universiteit van Pretoria het hom naamlik 'n professoraat in die bedryfseconomie aangebied. Hy het dit aanvaar en tien jaar, van 1938 tot 1948, vervul. Hy het die bedryfseconomie as wetenskap in ons land verbreed en verdiep. In 1944 word sy werk bekroon deurdat die Universiteit die vak Bedryfseconomie sowel op driejarige voorgraadse vlak as op Magistervlak instel.⁴⁾ Sy lesings was uitstekend voorbereid, stelselmatig en helder. Hy het 'n hoë standaard en hoë eise aan sy studente gestel, aanvanklik te streng, het die dekaan van sy fakulteit hom laat weet.

Hy is as wetenskaplike van naam en as Afrikaner betrek in die toutrekkery oor 'n opvolger van prof. M.C. Botha wat van 1941 tot 1947 rektor van die Unviersiteit was en wat deur sommige nasionalistiese dosente as te neutraal jeens die heftige partypolitiek beskou is. " 'n Gesamentlike komitee van die Raad en die Senaat het op 15 Maart 1948 twee name vir die rektorskap aan die Raad voorgelê: prof. C.H. Rautenbach en prof. W.F.J. Steenkamp. Die Senaat is om 'n aanbeveling gevra en het na 'n stemming op 18 Maart prof. Steenkamp aanbeveel. Die Raad het met 'n meerderheidstem op 23 Maart 1948 prof C.H. Rautenbach ... by die minister aanbeveel vir 'n termyn van vyf jaar van 9 April 1948 ..."⁵⁾ Die minister het die aanbeveling aanvaar en prof Rautenbach het rektor geword.

In dieselfde jaar het prof. Steenkamp vir geruime tyd die akademie verlaat en 'n gedistingeerde loopbaan as ekonomiese adviseur van die regering gevolg. Hy het as voorsitter of lid van verskeie advieskommissies gedien. Hy is

in 1944 benoem as lid van die Raad vir Handel en Nywerheid naas sy professoraat en in 1948 as adjunk-voorsitter van die Raad - 'n voltydse betrekking by een van die hoogste ekonomiese adviesliggame van die regering. Hy het in hierdie hoedanigheid die invloedryke Verslag no. 32 oor monopolie- en mededingingsbeleid opgestel. Die verslag het gedien as grondslag vir die monopoliewette van 1955 en 1979.

Op 1 November 1956 word hy voorsitter van 'n ander adviesliggaam, die amptelike Loonraad, tot 1963. Die Loonraad het aanbevelings vir loonvasstellings gedoen. Hy was as voorsitter gekant teen nasionale minimumlone, maar het gepleit vir opheffing van arbeidswetgewing wat diskriminasie op grondslag van ras of huidkleur toelaat.

Hy is in 1963 benoem tot voorsitter van 'n Staatskommissie vir advies oor die koöperasiewese. Die kommissie se verslag in 1967 het wye aandag getrek. Daarin is gestel dat koöperasies 'n soort onderneming is en soos ander ondernemings behandel moet word, ook fisikaal. Die Suid-Afrikaanse Landbou-Unie, met name die koöperatiewe sektor daarvan, het hierdie standpunt nooit aanvaar nie, maar die destydse ministerie het die kommissie se aanbevelings toegepas.

Hy was in 1968-69 voorsitter van die werkgroep vir bestudering van vragteenheidsvorming, d.w.s. van die vraghouerwese (containers) in Suid-Afrika. In hierdie funksie het hy Rotterdam, een van die grootste vraghouerhawens in die wêreld, besoek en die stad waar hy vier jaar gestudeer het, weer gesien. Hy het in sy verslag bevordering van die vraghouerwese met nadruk aanbeveel.

In die jare sestig, tot einde 1970, het hy teruggekeer na die hoër onderwys en dosent in die Departemente Ekonomie en Bedryfsekonomie van die Universiteit van Suid-Afrika in Pretoria geword. In hierdie jare het hy enkele brosjures oor vakgebiede geskryf wat deur die Universiteit in sy reeks Mededelings gepubliseer is.⁶⁾

Naas hierdie beroepsfunksies het hy talle funksies vervul in die bedryfslewe, die wetenskaplike sfeer en die kultuurlewe.

Hy was enkele jare voorsitter van die Nederlands-Suid-Afrikaanse Kamer van Handel en Nywerheid en lid van die Ekonomiese Adviesraad van die Eerste Minister vanaf die stigting in 1963 tot 1982; die lede daarvan is afkomstig uit die Staatsdiens, die bedryfslewe en die universiteite. Hy was direkteur van verskeie maatskappye, waaronder die Nederlandse Bank van Suid-Afrika, tans Nedbank genoem.

Die wetenskaplike sfeer

Hy het talle artikels in ekonomiese tydskrifte, onder meer die "Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Ekonomie", gepubliseer en was lid van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns. Hy is vir sy wetenskaplike verdienste met onderskeidings vereer, op 8 Mei 1971 met 'n eredoktoraat van die Universiteit van Suid-Afrika, in 1974 met die Stalsprys vir ekonomie van die Suid-Afrikaanse Akademie en in 1984 met 'n eredoktoraat van die Universiteit van Pretoria.

Die kultuurlewe

Hy was lid van die kommissie vir uitvoering van die kultuurverdrag tussen Nederland en Suid-Afrika wat in 1932 gesluit is en deur die Nederlandse regering in 1982 beëindig is. Hy was 'n onvermoeide stryder vir suiwer Afrikaans op ekonomiese gebied waar Engels oorheers het. Dit is as taalstryder dat ek hom die beste geken het.

Professor Steenkamp as taalstryder

Vanaf sy jare in die joernalistiek het hy geywer vir suiwer Afrikaans, vry van die Anglisismes en verkeerde vertalings van Engelse terme wat veral op ekonomiese gebied talryk is.⁷⁾ Hy was 'n taalpuris en sterk deur Nederlands beïnvloed. Puriste is selde gewild, veral nie wanneer hulle Neerlandismes aanbeveel nie, maar hy het hom slegs ten dele daaraan gesteur. Hy het 'n deeglike kennis van Nederlands, Engels, Frans, Duits en Latyn besit en dit het sy werk vir goeie Afrikaans ten goede gekom.

Een van sy belangrikste prestasies op taalgebied was die "Ekonomiese woordeboek - Economic Dictionary, English-Afrikaans", waarvan hy hoofredakteur was. In 1949 het die Suid-Afrikaanse Akademie 'n groep ekonome uitgenooi om 'n woordeboek van ekonomiese terme Engels-Afrikaans saam te stel. Die voorbereiding daarvan het lank geduur, en het danksy die volharding van sommige komiteelede, veral van die voorsitter prof. W.F.J. Steenkamp en sekretaris prof. H.J.J. Reynders, gelei tot publikasie van die "Ekonomiese woordeboek" deur die Vaktaalburo te Durban in 1976, met geldelike steun van die Nederlandse Bank van Suid-Afrika.

Die samestelling van die komitee het dikwels verander. Ek was vanaf 1965 lid van die komitee wat aanvanklik in die Engelenburghuis van die Akademie vergader het. Sommige lede wat die trouste aanwesiges was, naas die voorsitter prof. Steenkamp en die onvermoeibare prof. Reynders wat telkens nuwe woordelyste voorgelê het, was dr. E.H.D. Arndt, prof. J. Goudriaan en Dr. J.J.D. Willers. Somtyds is op die byeenkomste hewige diskussies gevoer, veral tussen prof. Steenkamp en Dr. Arndt wat nogal toegeeflik insake Anglisismes was. Enkele jare na die eerste druk in 1976 het 'n tweede, min veranderde druk van die woordeboek verskyn. Daar was dus belangstelling vir die boek.

In 1985 het 'n komitee met prof. Steenkamp as voorsitter onder instemming van die Suid-Afrikaanse Akademie begin met hersiening van die Ekonomiese woordeboek om dit uit te brei en op datum te bring. Ander lede was Dr. H.J.J. Reynders wat weer die groot werk van opstelling van woordelyste vir bespreking verrig het, Dr. S.J. Kleu en Dr. C. de Jong. Die komitee het gereeld byeengekom en in 1993 die uitgebreide lysie afgehandel. Prof. Steenkamp is helaas op 8 Junie 1993, 88 jaar oud, oorlede voordat die nuwe woordeboek in druk verskyn het.

Dr. A. Jurriaanse

Een van sy beste vriende was die merkwaardige Dr. Aart Jurriaanse, gebore te Rotterdam in 1870, oorlede te Pretoria. Hy was 'n halflegendariese karakter weens sy deelname as geneesheer en as Bittereinder by die Boerekommando's aan die oorlog in 1899-1902 en weens sy onbewimpelde uitlatings. Daar is verskeie anekdotes oor hom in omloop. Na die oorlog het hy na Nederland gegaan en daar vinnig as dokter in Leiden gepromoveer. Hy het dadelik na Oos-Transvaal teruggekeer omdat hy daar 'n eggenote gevind het. Hy het huisarts in Ermelo geword en 'n groot plaas by die dorp gekoop. Die jong Frans Steenkamp het hom daar leer ken en 'n lewenslange vriend van die eienaardige Nederlander geword. Beide het 'n breë belangstelling gehad en voorliefde vir Franse boeke en geskiedenis gedeel. Na sy aftrede het Dr. Jurriaanse 'n huis in Waterkloof te Pretoria betrek, waar prof. Steenkamp hom dikwels besoek het. Hy het eenmaal aan sy jongere vriend gesê dat hy nou te oud is om nog verder te leef - 'n gesegde wat prof. Steenkamp in sy laaste lewensjaar ook op homself toegepas het. Beide erudiete het baie oud geword.

Prof Steenkamp het 'n karakterskets van die eksentrieke arts gepubliseer in "Die Huisgenoot" van 17 Julie 1959, p.39 en 44. Hy het Dr. Jurriaanse oorreed om sy groot letterkundige en historiese boekery, merendeels Franse werke, aan die Merensky-Biblioteek in die Universiteit van Pretoria te skenk. Die boekery is in die Dr. A. Jurriaanse-kamer geplaas.

Karakter

Prof Steenkamp het 'n uitgesproke geaardheid gehad en altyd ferm aan sy beginsels vasgehou, byvoorbeeld waar dit die suiwerheid van die Afrikaanse taal gegeld het. "He was not a man to suffer fools gladly." Hy het hom somtyds skerp uitgelaat, maar was nie haatdraend nie. Hy was 'n veelsydige geleerde en goeie outeur en 'n erudiet van 'n soort wat vroeër algemener was en in ons tyd skaars word, onder meer wat sy talekennis betref.

Hy was 'n toegewyde eggenoot en vader. Sy liefhebberye was historiese lektuur, beeldhou in klip en marmer, onder andere beeldjies van sy kinders, tuinier en besoeke aan die Krugerwildtuin wat hy na sy pensioenering dikwels besoek het, graag met sy kinders. Hy en sy vrou het ook gereeld ontspan in hul vakansiehuis aan die Natalse kus.

Tot hoë leeftyd was hy goed gesond en werksaam. Sy brein het tot sy lewenseinde helder gebly. Hy het in April 1993 in Kaapstad 'n hartaanval gekry en is op 8 Junie 1993 kort na sy verhuising van Charlesstraat na die aftree-oord Mooigeleë in Faerie Glen te Pretoria oorlede.

Hy en sy eggenote het drie kinders. Hulle is Willem François Joubert, gebore op 18 Julie 1938, tans kardioloog te Pretoria, Magdalena Elizabeth, tans mevrou Bartolini, verpleegkundige, en Anne-Marie, tans mevrou Barwise, onderwyseres.⁸⁾

Verwysings

- 1) Inligting van mevrou M.F. Steenkamp.
- 2) C.F.J. Muller, "Sonop in die Suide, geboorte en groei van die Nasionale Pers, 1915-1948", uitgegee deur Nasionale Boekhandel, Kaapstad, 1990, p.733.
- 3) C.F.J. Muller, "Sonop in die Suide", p.736.
- 4) H.J.J. Reynders, "Huldigingswoord vir prof W.F.J. Steenkamp by oorhandiging van die Stalsprys vir ekonomie deur die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns", Jaarboek S.A. Akademie, Pretoria, 1974, p.47.
- 5) "Ad destinatum, Gedenkboek van die Universiteit van Pretoria", Voortrekkerpers Beperk, Johannesburg, 1969, p.93.
- 6) Die brosjures was:

W.F.J. Steenkamp, "Arbeidswetgewing en ekonomiese ontwikkeling in Suid-Afrika", Mededelings van die Universiteit van Suid-Afrika, no. B22, 1965, 17 pp.

W.F.J. Steenkamp, "Suid-Afrika se buitelandse handelspolitiek in die afgelope veertig jaar", Mededelings van die Universiteit van Suid-Afrika, no. C64, 1966, 32 pp.

W.F.J. Steenkamp, "Die goudmynbou in die Suid-Afrikaanse ekonomie", Mededelings van die Universiteit van Suid-Afrika, no. C69, 1968, 44 pp.
- 7) Ek noem as voorbeelde twee artikels van prof. Steenkamp in "Die Burger" afgedruk:

W.F.J. Steenkamp, "Afrikaans se hart word seergemaak", in "Die Burger", Maandag, 18 Desember 1989.

W.F.J. Steenkamp, "Verknoeiing van taal stem tot droefheid", in "Die Burger", 17 Februarie 1990.
- 8) Ek is vir die samestelling van prof. W.F.J. Steenkamp se lewenskets veel dank verskuldig aan H.J.J. Reynders en S.J. Kleu, beide in Pretoria, asook mevrou M.E. Steenkamp. Dr. S. Kleu (met medewerkers) sal oor prof. Steenkamp as ekonomis publiseer in die "Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Ekonomie".

Bibliografie

- W.F.J. Steenkamp, "Die Ou Edelman van die Hoëveld" (d.i. Dr. A. Jurriaanse), in "Die Huisgenoot", 17 Julie 1959, p.39 en 44.
- C.F.J. Muller, "Sonop in die Suide, geboorte en groei van die Nasionale Pers", Nasionale Boekhandel, 1990, p.726-727, 733, 736.
- "Ad destinatum, Gedenkboek van die Universiteit van Pretoria", Voortrekkerpers Beperk, Johannesburg, 1960, p.93, p.188.
- "Commendatio Doctor commercii honoris causa Willem François Joubert Steenkamp, Universiteit van Suid-Afrika, 8 Mei 1971", in "Mercurius", Tydskrif van die Departement Ekonomie van Unisa, jaargang 1971, p.1-3.
- H.J.J. Reynders, "Stalsprys vir Ekonomie van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns vir prof. W.F.J. Steenkamp", in "Jaarboek 1974 van die S.A. Akademie", pp.47-48.

Professor Willem François Joubert Steenkamp omstreeks 1970

HERDRUK VAN DIE GEDENKBOEK VAN DIE "NEDERLANDSCHE VEREENIGING TE PRETORIA" 1893-1923

deur C de Jong

Die Gedenkboek

In 1993 het 'n faksimileherdruk van die "Gedenkboek van de Nederlandsche Vereeniging te Pretoria 1893-1923" verskyn. Die boek is uitgegee ter geleentheid van die 30-jarige bestaan van die Vereeniging van Nederlanders en oud-Nederlanders. Hy was in 1918 25 jaar oud, maar weens die Eerste Wêreldoorlog wat toe nog aan die gang was, en weens die talle slagoffers van die Spaanse griep in dié jaar is die jubileum toe nie gevier nie. In 1923 was die tyd gunstiger en is die 30-jarige bestaan herdenk. Die samesteller van die gedenkboek wat toe uitgegee is, was die bestuurslid L.L. Steen. Hy gee 'n belangwekkende verslag van die stigting op 26 Augustus 1893 deur enkele van "Krugers Hollanders", onder wie regter E.J.P. Jorissen, die eerste voorsitter, G.A.A. Middelberg, direkteur van die Nederlandsche Zuid-Afrikaanse Spoorweg-Maatschappij (NZASM), advokaat H.J. Coster en rektor H. Reinink.

Steen skets die talle bedrywighede van die Vereeniging voor die oorlog 1899-1902, onder meer sy bydrae aan die feeste by die verjaarsdag en troonbestyging van Koningin Wilhelmina in Augustus-September 1898 - die laaste openbare fees in Transvaal voor die oorlog, en die voorspoedige herstel van die Vereeniging onder Britse vlag na die oorlog. Sommige skeppings van die Vereeniging het tot niet gegaan, soos die Informatiebureau voor handel met en immigratie uit Nederland in 1910, die Letterkundige Vereeniging en die Nederlandse boekerij en uitleenbiblioteek. Maar op uiteenlopende gebiede het die Nederlandsche Vereeniging veel bygedra aan die kulturele bedrywighede van die Pretoriase Nederlanders en daardeur aan die kulturele lewe in die stad, soos sangkore, toneelspel, dans en gimnastiek. Hierdie bydrae is uitvoerig beskryf in die Magisterverhandeling van Robert C. de Jong, "Die kulturele lewe van die Pretoriase Nederlanders, met besondere aandag aan die 'Nederlandsche Vereeniging' 1890-1918" (Universiteit van Pretoria, 1980). Hierdie werk vul die Gedenkboek van 1923 op deeglike wyse aan.

Die heer Steen verskaf talle belangwekkende besonderhede oor Nederlanders in ons stad in die jare 1890-1920 en dra aldus by tot die geskiedskrywing van Pretoria. Die Gedenkboek eindig toepaslik met die toespraak van die voorsitter W. Klooster, "De Hollander in Transvaal", uitgespreek by die 30-jarige herdenking van die stigting van die Vereeniging.

Die volgende woorde van die voorsitter in die rede is oorgeneem in 'n inskrif op die gedenkteken vir Nederlanders in Transvaal 1850-1950 by die Tremloods aan Schoemanstraat in Pretoria-Sentraal: "Wij zijn hier en wij blijven hier. Dit land is ons tehuis geworden. Al onze belangen zijn in

Afrika. Wij zeggen 'Afrika eerst' ... Wij hebben geleerd ons aan te passen ... Maar we vergeten niet onze afkomst, taal en tradities."

Die herdrukte Gedenkboek is voorsien van 'n Woord vooraf deur die redakteur Dr. C. de Jong. Dit is vir R15,00 franko per pos verkrygbaar by die Stigting Jan van Riebeeck (Suid-Afrika). Hierdie Stigting het die Gedenkboek heruitgegee om by te dra aan die jubileumviering deur die Nederlandsche Vereeniging te Pretoria. Hy het die erepenning in goud aan die voorsitter van die Vereeniging oorhandig om die Vereeniging te eer vir sy bydraes aan die betrekkings tussen Suid-Afrika en Nederlanders in hierdie land. Die posbus van die sekretaris van die Stigting is 3457, Pretoria 0001. Die Gedenkboek kan by hom bestel word.

Die skrywer L.L. Steen

Die skrywer of samesteller van die Gedenkboek van 1923 is die heer L.L. Steen. Ons Verenigingslid kolonel (Dr.) Jan Ploeger het sy lewenskets gepubliseer in die "Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek", deel 4. Uit die lewenskets is sommige van die volgende feite oorgeneem.

Leendert Lambertus Steen is gebore in Rotterdam op 23 Januarie 1866 as seun van Adam Steen en Arnolda Tamson. Hy het opgegroeï in 'n oortuïgd Protestantse gesin en is opgelei tot onderwyser. Die Christelike skool in Rotterdam waar hy les gegee het, is in 1884 besoek deur die Transvaalse deputasie onder leiding van Staatspresident Paul Kruger. In die daaropvolgende jare tot die oorlog van 1899-1902 het 'n aansienlike aantal Protestantse onderwysers na Suid-Afrika - merendeels na Transvaal - geëmigreer om 'n beter loopbaan te volg as in Nederland te verwagte was en ook om die Protestantisme, geestelike ontwikkeling en Nederlandse kenmerke van die Afrikanervolk te bevorder. Die onderwysers se dryfvere was dus materieel en ook ideologies.

Een van hulle was L.L. Steen. Hy emigreer met sy gesin in 1896 na Pretoria. Sy eerste betrekking was, soos dié van die meeste onderwysers uit Nederland, beskeie. Hy het huisonderwyser in die plaasskool van Andreas Daniël Wynand Wolmarans (Potchefstroomdistrik 19-9-1857 - Pretoriadistrik 12-7-1928) geword op 'n plaas in die Derdepoort noordoos van Pretoria, wat nou "die Opstal" genoem word. A.D.W. Wolmarans was 'n welgestelde en invloedryke lid van die Eerste Volksraad van die Zuid-Afrikaansche Republiek (ZAR) en van die kerkraad van die Nederduits Hervormde Kerk, gemeente Pretoria. Hy en Steen het lewenslange vriende geword. Steen het hom met sy skryftalent talle jare bygestaan.

Steen is in Oktober 1898 aangestel as onderwyser van die Staatsartilleriekorps in Pretoria om lede van dié korps wat te min geletterd was, kennis by te bring. In die Anglo-Boereoorlog 1899-1902 dien hy as sekretaris, eers by die krygskommisariaat van die Boereleër wat Ladysmith in Natal beleër, daarna by luitenant-kolonel S.P.E. Trichardt van die Staatsartillerie. Na die besetting van Pretoria deur die

Britse leër op 5 Junie 1900 keer hy van die kommando's na die stad terug. In Augustus 1900 reis hy met sy gesin na Nederland. Dit is my onbekend of die Britse outoriteite hom verban het dan wel of hy vrywillig geëmigreer het.

A.D.W. Wolmarans het in Maart 1900 as lid van 'n vredesdeputasie van die Boererepublieke na Europa gegaan. Hy het tot na die vrede van Vereeniging op 31 Mei 1902 in Europa gebly. Op Wolmarans se versoek het Steen in Desember 1900 uit Nederland na Kaapstad gereis om Wolmarans se eggenote en kinders daar op te wag en na Europa te begelei. Steen het daarvoor toestemming van die Britse outoriteite ontvang en Wolmarans se gesin is toegelaat om van Pretoria na Kaapstad te reis en hulle daar in te skeep.

Spoedig na die oorlog het Wolmarans en Steen met hul gesin na Pretoria teruggekeer ondanks die hewige na-oorlogse depressie in Suid-Afrika van 1903 tot omstreeks 1908. Steen het opgetree as sekretaris van die komitee vir die reëling van oudpresident Kruger se begrafnis te Pretoria in Desember 1904; dit beteken dat hy 'n groot deel of die grootste deel van die reëling op hom geneem het. Hy het by sy terugkeer onderwyser in die Westeindschool te Pretoria geword; dit was een van die privaatskole van die Christelike Nasionale Onderwys (CNO) wat na die oorlog gestig is om die Afrikaners te help om hul identiteit te behou. Na die oorname van die CNO-skole deur die Transvaalse regering in 1907 was Steen onderwyser in verskeie Staatskole te Pretoria. Hy was in 1920-26 in diens van die Langenhovenskool en is in 1926 as hoof daarvan gepensioeneer.

Daarna was hy vir 'n kort tyd redaksielid van "De Volksstem", koerant van die Suid-Afrikaanse Party in Pretoria, maar die joernalistiek het hom blykbaar nie geval nie. Hy was vervolgens in 1942-47 bestuurder van die Pretoriase kantoor van die Amsterdamse boekhandel en uitgewer J.H. de Bussy. In hierdie funksie het hy hom beywer vir die verspreiding van die sangbundel van die Federasie van Afrikaanse Kultuurverenigings (FAK-bundel) en van studie- en kinderboeke in Afrikaans.

Hy het daarnaas talle onbetaalde funksies vervul. Hy was baie jare bestuurslid van die "Nederlandsche Vereeniging te Pretoria" en in dié funksie samesteller van die Vereeniging se Gedenkboek in 1923. Hy was medestigter van die Nederlandse koor "Zanglust" en jarelang bestuurslid van "Het Zuid-Afrikaans Hospitaal en Diakonessenhuis" te Pretoria. Hy was 'n aktiewe lid van die Nederduits Hervormde gemeente in dié stad en 18 jaar scriba van die gemeente se kerkraad, waarin A.D.W. Wolmarans gedomineer het. Hy het Wolmarans veel gehelp by die skryf van dié se boek "Bijdrage tot de kennis van de geschiedenis der Nederduitsch Hervormde Kerk in Zuid-Afrika" wat in 1919 te Amsterdam en Pretoria verskyn het.¹⁾

Steen was getroud met Anna Margaretha Lugtenburg. Sy is oorlede in 1891 voor sy vertrek na Transvaal. Hy is hertroude met Maria Elizabeth Grijp wat in 1952 oorlede is. Hy het een dogter uit sy eerste huwelik gekry en twee dogters en een seun uit sy tweede huwelik. Hy het sy seun die doopname

Andreas David Wynand van sy vriend Wolmarans gegee. Hy is op die hoë leeftyd van 98 jaar op 13 Oktober 1964 in Pretoria oorlede.

Dr Ploeger se mening oor Steen lui: "Steen was een van Kruger se Hollanders wat sy aangenome land en volk in tye van vrede en van oorlog op 'n beskeie dog bekwame wyse getrou gedien het."²⁾ Op die foto van die Nederlandsche Vereeniging se bestuur in die Gedenkboek van 1923 sit hy op die voorste ry heel regs. Sy naam staan op een van die stene rondom die spuitfontein van die gedenkteken vir Nederlandse immigrante in Transvaal 1850-1950 op die sogenaamde Neerlandiaplein by die Tremloods in Pretoria-Sentraal.

Literatuur

J. Ploeger, "Steen, Leendert Lambertus", in "Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek", deel 4, Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing, Pretoria, 1981, p.641-642, in Afrikaans en Engels gepubliseer.

J.J. Steen, "Gedenkboek van de Nederlandsche Vereeniging te Pretoria, uitgegeven ter gelegenheid van haar 30-jarig bestaan, 1893 - 26 Augustus - 1923", 58 pp., geïll. - in faksimilee herdruk onder beskermheerskap van die Stigting Jan van Riebeeck (Suid-Afrika) in 1992, met 'n woord vooraf van C. de Jong.

L.L. Steen, "Een herinnering", in S.P. Engelbrecht, red., "De Nederduitsch Hervormde Gemeente Pretoria 1855-1955", uitgege deur die Kerkraad van die gemeente, p.139-146, Pretoria, 1955.

Verwysings

- 1) S.B.S., "Wolmarans, Andreas Daniël Wynand", in "Suid-Afrikaanse Biografiese Woardeboek", deel 2, RGN, Pretoria, 1972 (2de druk 1986), p.879.
- 2) J. Ploeger, "Steen, Leendert Lambertus", in "Suid-Afrikaanse Biografiese Woardeboek", deel 4, RGN, Pretoria, 1981, p.642.

Leendert Lambertus Steen, Rotterdam 1866 - Pretoria 1964, skrywer van onder meer die "Gedenkboek van de Nederlandsche Vereeniging te Pretoria, 1893 - 26 Augustus - 1923"

PRESIDENT S.J.P. KRUGER IN KAMPEN

deur N.A. Coetzee en M.H. Zagt

In 'n boekie "Kampen in Oude ansichten"¹⁾ deur J. Don, argivaris van die Gemeente Kampen in Holland, derde druk, uitgegee deur Europese Biblioteek, Zaltbommel, 1977, vind ek 'n aantal foto's afgedruk in verband met President S.J.P. Kruger se besoek aan Kampen gedurende die Tweede Vryheidsoorlog. Ons plaas hier een foto en gee net die beskrywings van die ander foto's soos dit as byskrifte in die boekie afgedruk is; die vertalings uit Nederlands word woordeliks gedoen.

Inleiding

Ook word Boere-deputasies in Kampen op grootse wyse ontvang en gehuldig. Op 17 Maart 1884 het die stadsbestuur 'n regeringsdelegasie onder leiding van Paul Kruger ontvang. In die Stadshuis het hy die Goue Boek (Gulden Boek) geteken.

Op 12 Desember 1890 het Veggeneraal P.J. Joubert 'n offisiële besoek aan die stad afgelê en ook die Goue Boek geteken.

Op sy welwillendheidsreis deur Nederland het Paul Kruger as President van die Zuid-Afrikaansche Republiek van 28 Junie tot 4 Julie 1901 weer ons stad Kampen besoek; by hierdie geleentheid het hy tuisgegaan by prof. Dr. M. Noordtzyj by die Sabloniërekade.

Foto geplaas

Ontvangs van die Staatspresident by die Stadshuis en die begroeting deur die inwoners. Regs staan Burgemeester Van Blommenstein.

Nog 'n foto

Ook word by hierdie geleentheid 'n sanghulde deur die personeel van die firma W.G. Boele Sr. aangebied. Die koets van die president staan voor die sigarefabriek en winkel van die familie Boele, op die deurtog van die president na die Bovenkerk, waar aan hom hulde gebring sal word. Die President is duidelik sigbaar op die koets.

Nog 'n foto met die President op 'n koets

Aanvang van die rytoer deur die Stad Kampen, georganiseer deur die studentekorps van die Teologiese Skool van die Afgeskeidene Gereformeerde kerk. Op die voorgrond die corpsvaandel "Fides Quaerit Intellectum" (Latyn vir: Die geloof streef na insig).

Die afskeiding weg van die Nederlandsche Hervormde Kerk het in 1835 plaasgevind toe ds. H. de Cock 'n opleidingskool vir predikante in Smilde vestig in die huis van 'n landbouer te Dwingelo. Uit verskillende opleidingskole waarvan dié van ds. Brummelkamp se skool die vernaamste was, het die sentrale Opleidingskool gegroei om op 6 Desember 1854 in sy eie Kerk met 300 lidmate geopen te word in die Hofstraat, Kampen. Eers

is daar klasse gegee aan die wonings van die dosente, daarna in 'n vertrek in die pastorie en later in 'n lokaal in 'n laerskool.

In 1870 is die gebou van die Theologiese School in de Oudestraat gevestig. Die gebou is in 1895 en weer in 1901 vergroot en dit is sedertdien in gebruik en 'n landmerk in Kampen. Vir President Kruger wat aan die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika behoort het, moes dit 'n besondere besoek gewees het; hy het lid van hierdie kerk geword op die dag van stigting op 10 Februarie 1859 deur ds. Dirk Postma op Rustenburg, Transvaal.

Nog 'n foto

President op koets. Afskeid van die President deur die reëlingskommissie by die Katerveer op sy verdere reis na Zwolle en Hattem. Links op die foto met die hoed in die hand staan die gemeente se argivaris meneer J. Nanninga Uitterdijk, voorsitter van die kommissie. Die besoek van die President aan Kampen was so oorweldigend en die toesprake en sanguitvoerings dermate indrukwekkend en geesdriftig, dat die mense "als het ware zich bij de broeders aan het front waanden!"

Aantekening oor die stad Kampen

Die Middeleeuse stad Kampen is geleë op die wesoewer van die Gelderse IJsel digby die monding daarvan, aan die IJselmeer, dit is die vroeëre Zuiderzee. Die stad het ontstaan uit 'n dykdorp in die 12de eeu. Dit het lewendige handel en skeepvaart na lande aan die Noordsee en Oossee gedryf. Die stad het in die 14de eeu lid van die invloedryke verbond van handelstede die Hanse geword. Die roman "Volcmar de Ommelandvaarder" van Aar van de Werfhorst (1938) vertel van Kampen se handel en skeepvaart met Skandinawië.

Weens versanding van die IJselmond in die 17de en 18de eeu het Kampen sy skeepvaart en daarop gebaseerde handel verloor, maar hy het as hawe aan die IJselmeer belangrik gebly en 'n lewendige sentrum van seilvaartsport geword. Hy het in die 19de eeu teologiese sentrum en universiteitstad geword. Tans is daar twee teologiese hoë skole op universiteitsvlak, een vir die Gereformeerde Kerke en een vir ultra-Gereformeerde Kerke. Verskeie Afrikanerpredikante het in die akademies gestudeer, sodat Kampen in Suid-Afrika by sommige bekend is.

Die redakteur

Ex-President Kruger at Menton, uit "Pretoria News", 17 March 1903

Mr Kruger, who is in fair health, spends his days at Mentone chiefly in sleeping and smoking. He gets up at five o'clock, and reads the Bible until eight, when he again goes to sleep until half past ten. At that hour he begins to smoke and receive visitors until twelve, when he has breakfast. Then he goes for a drive, and at two goes to bed for a couple of hours; after which he receives Boers and reads the Bible until six. Dinner lasts twenty minutes, and at half-past eight the ex-President goes to bed and sleeps until eleven, when he has a cup of coffee. He is not allowed by his doctors to sleep for more than a couple of hours at a time, and except for his cup of coffee they permit him to drink nothing but milk.

Begroeting deur die inwoners van Kampen, Nederland, van Staatspresident S.J.P. Kruger op die balkon van die stadhuis van Kampen in Julie 1901. Regs van die president staan burgemeester Van Blommestein, wie se familie ook in Suid-Afrika verteenwoordig is.

Met dank oorgeneem uit "Kampen in oude ansichten"

**JEAN JACQUES KESTING -
DIE EERSTE KESTING-STAMVADER IN SUID-AFRIKA**

deur D.P. Kesting

Jean Jacques Kesting is op 28 September 1870 in Amsterdam gebore.

Ouers

Johannes Jacobus Kesting gebore Amsterdam, 3 Julie 1842, getroud 15 Augustus 1867 met Bertha Elizabeth Uytenbroeck.

Broers en susters

1. Jean Jacques Kesting geb. Amsterdam 4 Julie 1869; sterf 25 Mei 1870
2. Mijndert Kesting geb. Amsterdam 5 Februarie 1872; sterf 21 Februarie 1872
3. Madeleine Gerardine Kesting geb. Amsterdam 24 Oktober 1873; sterf 8 September 1956
4. Marie Madeleine Kesting geb. Amsterdam 9 Februarie 1875; sterf 5 Mei 1954
5. Cornelle Kesting geb. Amsterdam 23 Mei 1876
6. Eduard Kesting geb. Amsterdam 4 Mei 1878
7. Mijndert Kesting geb. Amsterdam 30 Julie 1879; sterf 16 Januarie 1882
8. Gertrude Pauline Jacqueline Kesting geb Amsterdam 3 Mei 1881; sterf 6 Februarie 1941
9. Jean Paul Barthelemi Kesting geb. Amsterdam 9 Mei 1883
10. Antoinette Sophie Kesting geb. Amsterdam 8 Desember 1884

Huwelik en kinders

Jean Jacques, gebore in Amsterdam 28 September 1870, getroud met Elizabeth Susanna Berkhout in 1892 in Amsterdam. Sewe kinders uit die huwelik gebore:

Jean Jacques, 24 Oktober 1894 (Amsterdam)
Henriette Jeannette Bertha, 29 Junie 1896 (Amsterdam)
Elizabeth Susanna, 11 Oktober 1898 (Pretoria)
Gerald 1901 (Pretoria), vroeg oorlede
Joseph Jean, 13 Julie 1902 (Amsterdam)
Gert Jeannette, 2 Julie 1906 (Johannesburg)
Marie Antoinette, 17 Februarie 1911 (Johannesburg)

Kort geskiedenis

Hy het suksesvol gestudeer in Amsterdam vir argitek en boumeester, tot op die ouderdom van 23 jaar. Hy is in 1892 in Amsterdam getroud met Elizabeth Susanna Berkhout wat uit 'n Rooms-Katolieke gesin gekom het. Het gewoon in Saenredamstraat in Amsterdam.

Die gesin het behoort aan die Waalse Hervormde (Huge-

note) Kerk (Eglise Wallone) van Amsterdam. Die kinders het skoolgegaan in die Waalse Kerkskool. In hierdie tyd het hy geboue ontwerp en opgerig, onder andere in Hilversum. In 1896 het die egpaar met hul eerste twee kinders geëmigreer na die Zuid-Afrikaansche Republiek en hulle gevestig in Pretoria, waar Jean Jacques in diens van die NZASM (vermoedelik as argitek-boumeester) getree het. Met die uitbreek van die Tweede Vryheidsoorlog het hy gedien in die Hollandse Korps wat aan die Boerekant geveg het. Gedurende hierdie periode het hy gewoon in Jacob Maréstraat in 'n klein woonhuis waarby groot perdestalle was. Hierdie woonhuis, wat direk of prakties naas Melrosehuis geleë was, was waarskynlik een van die twee klein woonhuise wat tussen Melrosehuis en die huis op die hoek van Jacob Maréstraat en Van der Waltstraat gestaan het. (Laasgenoemde huis het in daardie tyd behoort aan 'n mnr Roodt. Tans is daar woonstelle gebou op hierdie persele. Die vraag of die huis deur Jean Jacques Kesting besit of gehuur was, moet nog beantwoord word. Toe Lord Roberts Pretoria beset het, is hierdie woonhuisie vir die stalle gekommandeer, ofskoon die gesin toegelaat was om in die huis te vertoef.

In 1901 is die gesin volgens die Britse deportasiebevel gelas om na Nederland terug te keer. Jean Jacques het vooruit gereis, eers na Kaapstad en toe per boot (wat deur Koningin Wilhelmina gestuur was)¹⁾ na Nederland. Elizabeth Susanna kon vanweë die geboorte van Gerald in 1901 in Pretoria nie onmiddellik saamreis nie, en sy het later gevolg met die kinders. Hulle is vanaf Bloemfontein in beestrokke vervoer en per troepeboot (vir 6 weke) na Nederland vervoer. Hier is verhale van haglike toestande, verhongering ens. oorvertel, soos byvoorbeeld planne van Hollandse gedeporteerdes om van die kos te kry wat vooraf opgeskep was deur die klerke. Ene Buytenhuis het op 'n keer 'n rot gevang en in die sop gedompel, sodat die klerke uit skok hul plekke in die eetsaal ontruim het, waarmee die gedeporteerde passasiers vir 'n verandering weer goeie kos kon kry.

Die gesin het nou in Amsterdam by die skoonouers Berkhout in Halfmaansteeg, Amsterdam, tuisgegaan. Hier het skoonpa Berkhout en seuns 'n slaghuis (Slagerij) gehad. Dit is moontlik dat die 'Nationale Trustgebouw' later op hierdie perseel gebou is.

Jean Jacques Kesting was 'n ywerige sportman, wat hom onderskei het met ysskaats en fietsry. In 1903 het die gesin teruggekeer na Suid-Afrika en hulle intrek geneem in 'n woonhuis in Eaststraat, Belgravia, Johannesburg, waar 'n klein kolonie van Hollanders saamgetrek het.

Jean Jacques het talle planne opgestel vir geboue en as boumeester opgetree. Hy het nooit die kwalifiserende eksamen afgelê om as argitek in Suid-Afrika te kon praktiseer nie. Die gesin het later verhuis na 'n kleinhoeve van 18 akker in Bedford View, waar 'n woonhuis, deur Jean Jacques beplan, gebou is. Hierdie perseel is later na die dood van Jean Jacques oorgeneem deur die Fotheringhambakkerij vir 'n hoenderboerdery.

Jean Jacques is op 11 Julie 1913 genaturaliseer as Suid-Afrikaanse burger. (Die sertifikaat no SA 2682 is op 6 Augustus 1913 uitgereik.)²⁾

Na die beplanning en/of oprigting van talle geboue het Jean Jacques 'n groot boukontrak in Malvern aanvaar. Hier het groot probleme met die betaling ontstaan, ten gevolge waarvan 'n Hooggeregshofspraak ontstaan het. Hierdie saak is eers deur Regter Crous aangehoor en later deur 'n tweede regter, en die uitspraak het Jean Jacques finansiële geruïneer. Hy is kort daarna op 17 Augustus 1929 in Germiston oorlede.

Stamregister

Mijndert (5.5.1803 - 24.11.1874) Amsterdam, trou 27.3.1833 Gerhardina Bout (25.4.1807 - 1.6.1890)

Johannes Jacobus (3.7.1842 - 16.11.1931) Amsterdam, trou 27.3.1867 Bertha Elizabeth Uytenbroek (19.4.1848 - 17.4.1911)

Jean Jacques (28.9.1870 Amsterdam - 17.8.1929 Germiston), trou 1892 Elizabeth Susanna Berkhout (23.5.1870 Amsterdam - 6.8.1940 Johannesburg)

Jean Jacques (24.10.1894 Amsterdam - 9.12.1968 Pretoria), trou 5.12.1922 Aletta Sophia van Zyl (10.11.1899 Germiston - 31.12.1965 Pretoria). Vier kinders:

1. Ruth (3.6.1926) getroud met John Cooper 20.6.1946; 6 kinders
2. Jean Gideon (23.3.1928) getroud met Hélène Lötter 29.5.1946; geen kinders
3. Daniel Pieter (13.2.1933 Bloemfontein) getroud met Cornelia Paulina Bester (16.2.1941 - Brakpan) op 21.1.1961; 4 kinders:
  - Karien (24.10.1962 - Pretoria)
  - Jean Jacques (19.11.1962 - Pretoria)
  - Myndert (28.9.1967 - Pretoria)
  - Shalette (8.12.1970 - Pretoria)
4. Elizabeth Anne (3.4.1935)

Verwysings

- 1) Ek weet nie van skeepsvervoer deur Nederlandse outoriteite gereël vir Nederlanders wat in 1900-1902 uit Suid-Afrika verban is nie. Ek vermoed dat die skrywer die stuur van die oorlogskip 'Gelderland' deur die Nederlandse regering om president Kruger van Lourenço Marques na Europa te bring, in gedagte het. (C. de Jong)
- 2) Jean Jacques Kesting het kragtens Nederlandse wetgewing sy Nederlanderskap verloor deur vrywillig vreemde krygsdiens te aanvaar as lid van die Hollanderkorps. Ek vermoed dat hy in Nederland in 1901-1903 die Nederlanderskap teruggekry het. Hy het die Nederlandse nasionaliteit weer prysgegee toe hy op 11 Julie 1913 Suid-Afrikaanse staatsburger geword het. (C. de Jong)

**100 JAAR STAATSMUSEUM - VAN RARITEITKABINET NA
WETENSKAPSBEOEFENING EN VOLKSVORLIGTING**

Boekbespreking van: "Staatmuseum 100, National Cultural History Museum, Museum of Geological Survey, Transvaal Museum", Pretoria 1992, 126 pp., met afbeeldings en indeks

deur C. de Jong

In 1992 was dit 'n eeu gelede dat die Staatmuseum in Pretoria gestig is. Hieruit het die drie in die ondertitel genoemde inrigtings ontstaan. President T.F. Burgers was die eerste wat die stigting van 'n nasionale museum vir Transvaal voorgestel het, maar sy ampstyd 1872-77 was te kort en te woelig om sy kulturele wens te vervul. Tydens die opkoms van die herestelde republiek in Transvaal (1881-1900) het die Staatsekretaris Dr. W.J. Leyds en die Superintendent van Onderwys Dr. N. Mansvelt - beide Nederlander van geboorte - die inisiatief tot stigting van 'n nasionale museum geneem. Dit het in 1892 begin as 'n rariteitekamer op die solder van die Raadsaal, het vinnig uitgebrei en was heel bont van samestelling. In 1897 is Dr. J.W.B. Gunning as voltydse direkteur aangestel en in 1899 het Dr. Mansvelt die eerste steen gelê van die museumgebou aan Boomstraat. Dit is in 1902 amptelik in gebruik geneem. Die eerste drie direkteure was Dr. J.W.B. Gunning (1897-1913), Dr. H.G. Breyer (1913-1921) en mnr. C.J. Swierstra (1921-1946), almal in Nederland gebore. Daarna was die direkteure Suid-Afrikaners.

Geleidelik het die Staatmuseum hom gesplits in die biologiese museum, tans Transvaalmuseum aan Paul Krugerstraat, die geologiese museum langs die Transvaalmuseum, en die kultuurhistoriese museum, tot 1991 aan Boomstraat gevestig. Van veel belang was die bou van 'n tweede museumgebou aan Paul Krugerstraat 1910-1913, omdat die gebou aan Boomstraat spoedig te klein geword het. Die regering van Transvaal was haastig met die tweede gebou, omdat die skatkis goed gevul was en die Unie op hande was. Dr. Gunning het van die gebou eers na die aanbesteding verneem en was baie geskok; kort daarna is hy oorlede.

Die jubileumboek "Staatmuseum 100" het slegs in Engels verskyn. Deel een, p.1-14, handel oor die Staatmuseum 1892-1900 en is geskryf deur Elda Grobler en Roger Dixon. Deel 2, p.15-55, betref die Transvaalmuseum en is geskryf deur Dr. C.K. Brain. Deel 3, p.56-77, bespreek die geologiese museum (Museum of the Geological Survey) en is geskryf deur Roger D. Dixon. Deel 4, p.78-113, handel oor die Nasionale Kultuurhistoriese Museum (NKHM) en is geskryf deur Elda Grobler.

Uit die Staatmuseum het ook die Nasionale Dieretuin (Zoological Gardens) ontstaan. Dit het in 1899 amptelike status en 'n eie plek gekry. Die eerste direkteur was Dr. Gunning tot sy oorlyde.

Die biologiese museum - die Transvaalmuseum

Die Transvaalmuseum aan Paul Krugerstraat het 'n

interessante staat van diens en geniet internasionale bekendheid. Dit het voldoende geld vir uitgebreide navorsing ontvang en het vooraanstaande vakkundiges en uitstekende navorsingsresultate en publikasies opgelewer. Ek noem as voorbeelde die voëlkenner Dr. Austin Roberts, na wie 'n voël-reservaat in Pretoria genoem is; die insektekundiges Dr. Georges van Son en Dr. Lajos Vári, beide uit Nederland; die paleontoloë Dr. Robert Broom, bekend als navorsers van vroeë hominides (oermense) te Sterkfontein en elders, en Dr. C.K. Brain, direkteur en vernuer van die Transvaalmuseum, asook mnr. O.P.M. Prozesky, voëlkenner en voorligter van die publiek. Nadat Dr. Brain direkteur geword het, gee die museum veel aandag aan opvoedkundige programme.

Verskeie personeellede was en is van buitelandse herkoms en het by ander instellings in Suid-Afrika of daarbuite departementshoof of direkteur geword.

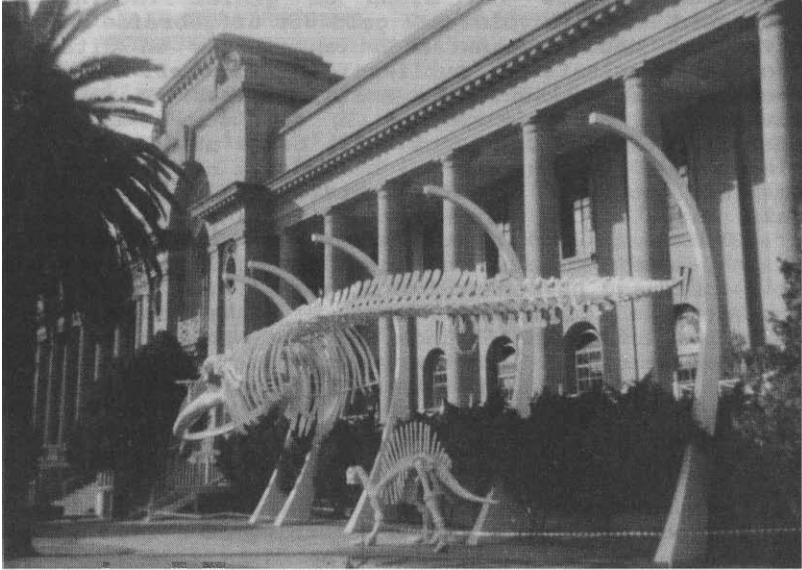
Op p.25 staan 'n foto van die vinwalvisskelet as blikvanger voor die museumgebou. Die toeligting lui soos volg:

The Transvaal Museum's Whale Skeleton

The skeleton of a Fin Whale outside the Museum, facing Paul Kruger Street, has become something of a landmark, even though it is often mistaken for a 'dinosaur'. The idea of displaying a large whale skeleton at the Transvaal Museum originated with Dr. C. de Jong of the University of South Africa's Department of Economics. His particular interest was the history of whaling. Through his mediation, the erstwhile Union Whaling Company in Durban agreed to donate the skeleton of a 79 ft fin whale on the condition that the Museum make all the arrangements for its removal and transport to Pretoria. The physical loading and transport of the skeleton presented problems since the skull alone weighed two and a half tons. The bones were brought to Pretoria in June 1970 where the tedious process of weatherproofing was begun by taxidermist Mr J.C. Taylor. Whale bones are very porous and deteriorate rapidly when exposed to the elements. Each bone had to be encased in resin reinforced with fibre glass, and harpoon damage necessitated the reconstruction of some of the bones. The decision to display the skeleton outside the Museum required the erection of special supports from which the articulated skeleton could be hung. The supports were designed by Mr Georg Vrba, a structural engineer who undertook the task voluntarily, while Dr Naas Rautenbach and Mr Jan van Veelen coordinated the final assembly and hanging of the skeleton in August 1972.

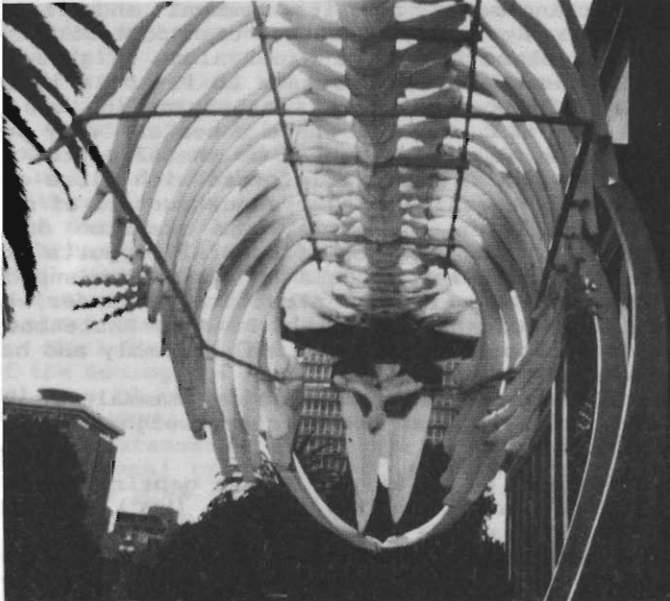
Fin whales are among the largest mammals in the world and it is estimated that the specimen weighed about 90 tons during life.

In 1969 het ek my eerste besoek gebring aan die landstasie van die Union Whaling Company (UWC) te Durban. Die hoofskeikundige van die UWC, Mr. Roy Gibson, het kort tevore die skelet van 'n vroulike vinvis (*Eubalaena physalus*) laat skoonmaak en op die strand langs die stasie deponeer met die

Geraamte van vroulike vinwalvis voor die Transvaalmuseum in Pretoria; daaronder die skelet van 'n Dinosauriër

Foto: C. de Jong, 1993

Die vinvisgeraamte voor die Transvaalmuseum in Pretoria van onderaf en vorentoe gesien. Die borsbeen ontbreek by walvisse.

Foto: C. de Jong, 1975

doel om die skelet in Durban ten toon te stel. Maar daarvan het niks gekom nie, want uitstalplek was te duur. By my terugkeer in Pretoria het ek Dr. Brain gesê dat hy die skelet kosteloos kon kry. Die Suid-Afrikaanse Spoorweë sou dit as museummateriaal gratis vervoer, maar die Museum moes die orige swaar transport self betaal. Die walvisbene het by die Museum aangekom. Twee rugwerwels was deur 'n harpoen beskadig en moes herstel word. Die bene is volledig, die reste van bekken en dybene, wat dikwels verlore gaan, was by die onderhawige skelet aanwesig.

Walvisskelette is groot en baie swaar en is voorheen op metaalkolomme gemonteer. Later, in ons eeu, is hulle dikwels opgehang om ruimte te spaar, om die skelette van alle kante vanaf balustrades te kan bekyk - soos in die walvissaal in die Suid-Afrikaanse Museum te Kaapstad - en om die skelet te laat sweef soos die walvis vry in die see sweef. Dr Brain het sy vinvis voor die Museum opgehang met mooi resultaat. Die skelet kan nou van onder en opsy besigtig word, en wat ook belangrik is, dit is veilig teen vandalisme. In 1972 is die groot karwei van restaurasie, preservering en ophanging van die geraamte voltooi.

Daarna het ek Dr. Brain meegedeel dat die UWC bereid sou wees om die Transvaalmuseum kosteloos 'n potvisgeraamte te verskaf. Hy het dit afgewys weens ruimtegebrek in en by sy Museum of weens die koste en werklas wat die tweede walvisgeraamte op sy personeel sou plaas. Sy argumente is begryplik, maar daarmee het die kans vir die Transvaalmuseum om kosteloos 'n potvisskelet te bekom, vir altyd verdwyn.-

Die Museum dank aan Dr. Brain die Austin Roberts-voëlsaal en die reeks voorstellings wat die volgorde van die evolusie van diere uitbeeld.

Die geologiese museum - The Museum of the Geological Survey

Suid-Afrika, insonderheid Transvaal, is by uitstek 'n mynbouland. Daarom is reeds vroeg die belang van 'n geologiese museum besef. Die grondslag vir die versameling daarvan is gelê deur die staatsgeoloog Dr. G.A.F. Molengraaff uit Nederland in 1897. Die versameling geologiese en mineralogiese monsters (samples) is eers ondergebring in die Staatsgimnasium te Pretoria, omdat daarin die Staatsmynboukool gevestig is. Die geologiese museum het sy tydperke van opgang en afgang beleef, hoewel daar heel bewke kurators was. Die ruimte in die Staatsgimnasium was spoedig veel te klein. Die versameling is ondergebring in die nuwe museum aan Paul Krugerstraat wat in 1913 voltooi is, maar eers in 1920 omdat die Weermag in 1914 die gebou sonder kennisgewing van 1914-19 gekommandeer het. Ook in die nuwe gebou was die ruimte spoedig hopeloos te min. Na die aftrede van die verdienstelike direkteur Dr. A.L. Hall in 1933 is tot 1949 geen voltydse kurator benoem nie om op uitgawes te besuinig.

Daarna het verbetering ingetree: In 1949 is weer 'n kurator aangestel en in 1959 kry die museum 'n eie, ruim gebou aangrensend aan dié van die Transvaalmuseum aan Paul Krugerstraat. Daarin is die Victoriaanse rariteitversameling

omskep in 'n hedendaagse museum met o.m. opvoedkundige doel. Vermelding verdien onder meer die versameling ou en nuwe geologiese kaarte vanaf die eerste kaart wat deur prospek-teerder Carl Mauch in die jare 1860-69 geteken is.

Sedert 1988 is die kurator mnr. Roger Dixon.

Die Nasionale Kultuurhistoriese Museum (NKHM)

Die NKHM het talle jare minder aandag en geld van die owerhede as die twee voorgaande museums ontvang. Die verkla-ring is dat die twee voorgaande hulle beweeg op 'n wye gebied wat internasionale aandag geniet, terwyl die NKHM hom besig hou met die nasionale kultuur, inheems in Suid-Afrika. Die groot wending het gekom op 21 Augustus 1964, toe die NKHM 'n selfstandige instelling los van die twee ander museums geword het. Die eerste direkteur was mevrou Kotie Roodt-Coetzee, sedert 1953 hoofvakkundige van die Transvaalmuseum. Die hele gebou aan die Boomstraat het tot haar beskikking gekom. Sy het verbasingwekkend veel vir haar Museum gepresteer en 'n nuwe tydperk daarvoor ingelui. Eindelik het die owerhede ruimer geldmiddele aan dié instelling toegewys en kon dit kragtig uitbrei. Mevrou Roodt-Coetzee en haar twee opvolgers kon 'n reeks newemuseums - minder gelukkig "satellite museums" genoem - byvoeg. Die newemuseums is:

die Krugermuseum - dit is die woonhuis van president Paul Kruger te Pretoria - in 1964 verwerf, nadat die regering dit reeds in 1925 aangekoop het;

die Voortrekkermuseum by die Voortrekkermonument, gewy aan die Groot Trek 1836-55, in 1957 geopen, in 1966 aan die NKHM oorgedra;

die Pioniersmuseum by Silverton;

'n 19de-eeuse boerehuis met bygeboue - in 1975;

die Willem Prinsloo Landboumuseum - op 'n boereplaas 45 km oos van Pretoria, in 1980;

die Pierneefmuseum in die voormalige sigarettfabriek "Eureka" in Pretoria-Sentraal, gewy aan die kunsskilder J.H. Pierneef van Pretoria, sy werk en gereedskappe, in 1984;

die Sammy (Samuel) Marks-museum, 'n huismuseum op die plaas Zwartkoppies van Marks, 22 km oos van Pretoria, in 1988;

die Coert Steynbergmuseum in die voormalige woonhuis van die beeldhouer Steynberg, gewy aan sy werkplek en werk, in Pretoria-Noord, in 1988;

die Zoutpan en omgewing, 45 km noordwes van Pretoria, gewy aan die natuurhistoriese en kultuurhistoriese merkwaardige krater en die omstreke daarvan, eers in 1992 verwerf en nog nie in die jubileumboek vermeld nie.

Die NKHM het sedert 1964 van krag tot krag gegaan, maar het ook met ernstige teenslae gekamp. Die gebou aan Boomstraat het in die jare '50 ernstige ouderdomsgebreke getoon. Hulle is tydelik verhelp, maar het in ergere mate terugge-

keer. Bowendien was dit veel te klein en kon slegs 'n klein deel van die versameling uitgestal word. Daarom is die gebou in 1991 vir besoekers gesluit. In 1991 en 1992 het lekkasie groot skade aan die versameling toegebring. Die personeel was toe al elders gevestig. Die direkteur, Dr. Udo Küsel, het in 1992 daarin geslaag om die vroeëre Muntinrigting in Visagiestraat as hoofmuseumgebou beskikbaar te kry.

Die tweede teenslag was die mislukking van die lang en uitgebreide soektog na 'n terrein by Pretoria wat geskik sou wees vir 'n ambisieuse nasionale ooplugmuseum. Die soektog is in 1988 gestaak, omdat internasionaal ooplugmuseums met herbou en eksploitasie van strukture te duur geword het en instandhouding van strukture in situ (op hul eie plek) aantrekliker geword het. Die NKHM voer nou 'n beleid van 'n gedesentraliseerde museumwese.

Nuwe doelstellings

Op p.114-126 gee M.A. Raath, voorsitter van die Suid-Afrikaanse Museumvereniging, I.L. Rautenbach, direkteur van die Transvaalmuseum, R. Dixon, kurator van die geologiese museum, en U. Küsel, direkteur van die NKHM, beskouings oor nuwe doelstellings in die museumwese van Suid-Afrika. Hier volg 'n samevatting daarvan.

- (1) herstel van noue betrekkinge tussen "nature conservation and culture conservation" en tussen biologiese of natuurhistoriese en kultuurhistoriese museums (p.92 kol. 3)
- (2) nog meer nadruk op aktuele, wisselende uitstallings en opvoedkundige en voorliggende programme sonder agterstelling van onmisbare navorsing, volgens die jubileumboek "an even more strongly developed out-reach programme, which actively promotes museum participation in the community" (en vice versa - p.92 kol. 3)
- (3) meer nadruk op die kultuur van Afrika en minder op dié van Europese stamlande van blankes, omdat die meerderheid van die bevolking in Suid-Afrika gekleurde is en hulle in "die nuwe Suid-Afrika" sal domineer (oorheers). Dr. Küsel skryf op p.121-122: "The Mint building presents an opportunity to develop a museum in an African context and helps address burning issues such as the low level of literacy and socio-economic upliftment."

**INHOUDSOPGAWE / TABLE OF CONTENTS:
PRETORIANA NR. / NO. 104**

**Bladsy/
Page**

Bestuurslede/Committee members	2
Pretoriase Historiese Vereniging: Genootskap Oud-Pretoria/Pretoria Historical Association: Old Pretoria Society	3
Die stad Pretoria/The city of Pretoria	11
R. Tomlinson, "British blockhouses in the Pretoria area, 1900-1902"	11
Anonymus, "Centenary of the Pretoria Portland Cement Company Ltd"	30
Inwoners van Pretoria/Inhabitants of Pretoria	32
Mrs. D. Maguire, "Early days"	32
C. de Jong, "Aanwysing van ereburgers van Pretoria 1993: Mev Cecile de Ridder, mnr. Willie Labuschagne en Dr. Reuben Rutowitz"	35
C. de Jong, "Lewenskets van Ds. Pieter van Drimmelen, 1873-1919" (I)	37
C. de Jong, "Lewenskets van professor Willem François Joubert Steenkamp, 1905-1993"	60
C. de Jong, "Herdruk van die Gedenkboek van de Nederlandsche Vereeniging te Pretoria 1893-1923"	68
N.A. Coetzee en M.H. Zagt, "President S.J.P. Kruger in Kampen"	72
Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Spoorweg-Maatschappij (NZASM)	75
D.P. Kesting, "Jean Jacques Kesting, die eerste Kesting-stamvader in Suid-Afrika"	75
Boekbespreking/Bookreview	78
"Honderd jaar Staatsmuseum, Van rariteitskamer na wetenskapsbeoefening en volksvoorligting", bespreking van "Staatsmuseum 100", Pretoria 1992, deur C. de Jong	78